

Министерство за образование и наука на
Република Македонија

**МУЛТИКУЛТУРНОСТА И ИНТЕРКУЛТУРНОСТА ВО
УЧЕБНИЦИТЕ ОД ШЕСТО ДО ДЕВЕТТО ОДДЕЛЕНИЕ ВО
ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

Изработката на овој документ финансиски е подржан од
Министерството за Надворешни работи на Кралството Норвешка
преку Нансен дијалог центар Скопје и Министерството за
образование и наука на Република Македонија

Декември, 2017

Работна група:

проф. д-р Сузана Миовска-Спасева – Тим лидер
проф. д-р Елена Ачковска-Лешковска – Тим лидер

д-р Биљана Крстеска-Папиќ

д-р Осман Емин

Сонај Билал

Радица Ацевска

Зујца Стојанова

Флорина Скендери

Маја Митева-Петроска

Захарица Рујаноска

Мирсада Идризи

Тодорка Нане

Contents

УВОД	9
Цел на истражувањето	9
Методологија на истражувањето	9
Примерок на истражувањето	11
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	12
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	12
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)	15
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	16
Лични имиња и автори на литературни творби	16
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	17
Отвореност кон светот	18
ЗАКЛУЧОЦИ	19
АЛБАНСКИ ЈАЗИК	20
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	20
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)	21
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	22
Лични имиња и автори	22
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	24
Отвореност кон светот	24
ЗАКЛУЧОЦИ	25
ТУРСКИ ЈАЗИК	26
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	26
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)	28
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	29
Лични имиња и автори	29
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	31
Отвореност кон светот	31

ЗАКЛУЧОЦИ	33
СРПСКИ ЈАЗИК	34
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	34
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	36
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	36
Лични имиња и автори	37
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	38
Отвореност кон светот	38
ЗАКЛУЧОЦИ	39
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	40
ЗА УЧЕНИЦИТЕ ОД ДРУГИТЕ ЗАЕДНИЦИ	40
Културен идентитет	40
Интеракција меѓу различните	42
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	42
Лични и имиња и автори на уметнички творби.....	43
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	44
Отвореност кон светот	46
ЗАКЛУЧОЦИ	47
ГЕОГРАФИЈА	48
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	48
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	49
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	49
Лични имиња и автори	49
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	49
Отвореност кон светот	50
ЗАКЛУЧОЦИ	51
ИСТОРИЈА	52
Национален и културен идентитет	52
Интеракција меѓу различните и патриотизам	56

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност).....	57
Отвореност кон светот	57
ЗАКЛУЧОЦИ	58
ЕТИКА	59
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	59
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	60
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	60
Лични имиња и автори	60
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	61
Отвореност кон светот	61
ЗАКЛУЧОЦИ	61
ГРАЃАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ	62
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	62
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	62
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	63
Лични имиња и автори	64
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	64
Отвореност кон светот	65
ЗАКЛУЧОЦИ	66
МАТЕМАТИКА	67
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	67
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	67
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	68
Лични имиња	68
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	69
Отвореност кон светот	69
ЗАКЛУЧОЦИ	71
ИНФОРМАТИКА	72

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	72
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	72
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	73
Лични имиња	73
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	74
Отвореност кон светот	74
ЗАКЛУЧОЦИ	74
ПРИРОДНИ НАУКИ	75
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	75
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	75
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	76
Лични имиња	76
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	76
Отвореност кон светот	76
ЗАКЛУЧОЦИ	77
БИОЛОГИЈА	78
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	78
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	78
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	79
Лични имиња	79
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	79
Отвореност кон светот	81
ЗАКЛУЧОЦИ	81
ФИЗИКА	82
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	82
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	82
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	82
Лични имиња и автори од различни заедници	83

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	83
Отвореност кон светот	83
ЗАКЛУЧОЦИ	84
ХЕМИЈА	85
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	85
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	85
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	85
Лични имиња и автори	85
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	85
Отвореност кон светот	86
ЗАКЛУЧОЦИ	86
ЛИКОВНО ОБРАЗОВАНИЕ	87
Културен идентитет	87
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	88
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	88
Автори на уметнички творби	88
Претставувањена татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	90
Отвореност кон светот	90
ЗАКЛУЧОЦИ	91
МУЗИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ	92
Културен идентитет	92
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	95
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	96
Автори на музички творби	96
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	97
Отвореност кон светот	98
ЗАКЛУЧОЦИ	99
ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ОБРАЗОВАНИЕ	101
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	101

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	102
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	102
Имиња на спортисти од Р. Македонија	102
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	103
Отвореност кон светот	103
ЗАКЛУЧОЦИ	104
ТЕХНИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ	105
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	105
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	105
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	106
Лични имиња	106
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	106
Отвореност кон светот	106
ЗАКЛУЧОЦИ	107
ЈАЗИК И КУЛТУРА НА ВЛАСИТЕ	108
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	108
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	109
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	109
Лични имиња, историски ликови и автори од различни заедници.....	110
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	110
Отвореност кон светот	110
ЗАКЛУЧОЦИ	111
ЈАЗИК И КУЛТУРА НА БОШЊАЦИТЕ	112
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	112
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	113
Лични имиња и автори	113
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	113
Отвореност кон светот	114

ЗАКЛУЧОЦИ	114
АЛБАНСКИ ЈАЗИК И КНИЖЕВНОСТ	115
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	115
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	116
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	116
Лични имиња и автори	116
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	118
Отвореност кон светот	119
ЗАКЛУЧОЦИ	119
ЗАПОЗНАВАЊЕ СО РЕЛИГИИТЕ.....	121
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	121
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	122
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	123
Лични имиња и историски ликови од различни заедници	123
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	123
Отвореност кон светот	123
ЗАКЛУЧОЦИ	124
ЕТИКА ВО РЕЛИГИИТЕ	125
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	125
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	127
Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	128
Лични имиња и историски ликови од различни заедници	128
Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	129
Отвореност кон светот	129
ЗАКЛУЧОЦИ	130
КЛАСИЧНА КУЛТУРА ВО ЕВРОПСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА	131
Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)	131
Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка).....	131

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)	131
Лични имиња и автори	131
Претставување на татковината (развијање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)	132
Отвореност кон светот	132
ЗАКЛУЧОЦИ	132
ОПШТИ ЗАКЛУЧОЦИ	134
ПРЕПОРАКИ	136
ПРИЛОГ 1: СПИСОК НА АНАЛИЗИРАНИ УЧЕБНИЦИ	138

УВОД

Цел на истражувањето

Истражувањето на учебниците кои се користат во наставата со ученици од шесто до деветто одделение во деветгодишното основно образование претставува продолжување на она кое ги имаше за предмет учебниците од одделенска настава и ја има истата цел: да се направи увид во застапеноста и начинот на претставување на културните обележја и интеракцијата меѓу различните етнички заедници кои живеат во Република Македонија, како и во присутноста на мултикултурни содржини кои се однесуваат на поширок, глобален контекст. Идентификуваните состојби овозможуваат да се согледа дали и колку учебниците ги сензибилизираат учениците од постарата училишна возраст за разликата со која се опкружени и ги поттикнуваат на интеркултурен дијалог и соработка. На тој начин, добиените сознанија ќе даваат насоки за унапредување на квалитетот на учебниците од аспект на мултикултурноста и интеркултурноста, а со тоа ќе претставуваат придонес во градењето на интеркултурен воспитно – образовен амбиент во Република Македонија.

Методологија на истражувањето

Во истражувањето се користени комбинирани квалитативни и квантитативни методи и постапки, а резултатите се прикажани преку наративна дескрипција, табели и илустрации со примери.

За **квалитативната обработка** е користен методот *Анализа на содржината преку дедуктивно дефинирање на категории*. Поаѓајќи од определбите на поимите мултикултурност и интеркултурност, изведени се шест категории за анализа: 1.културен идентитет; 2.интеракција меѓу различните; 3.стереотипи и предрасуди;

4.лични имиња и автори; 5. претставување на татковината и 6.отвореност кон светот. Во продолжение е дефинирана секоја категорија.

Културен идентитет претставува група карактеристики според кои е препознатлива индивидуата, а се формира под влијание на културата на која таа ѝ припаѓа. Тој опфаќа аспекти од националната и верската припадност, јазикот, традицијата, обичаите, историјата итн.

Интеракција меѓу различните подразбира социјална комуникација помеѓу две или повеќе лица или групи кои се различни според етничката и/или верската и родовата припадност, а се остварува заради забава и дружење, професионална соработка, взаемно помагање, сојузништво и слично. Во мултикултурното општество интеракцијата меѓу различните е показател за интеграција и соживот на припадниците на различни култури.

Стереотипи и предрасуди се верувања за одделни општествени групи (категоризирани според раса, национална и верска припадност, пол и род, професија итн.) кои се формирани без доволно сознанија и критичко преиспитување. *Стереотип* претставува поедноставена генерализација за карактеристиките на припадниците на одредена група, која може да има навредлива конотација. *Предрасуда* е неоснован, но упорно одржуван став, проследен со силни чувства, изграден врз основа на делумно точни или непотполни информации кои ја искривуваат реалноста.

Лични имиња и автори како категорија опфаќа два аспекти: застапеноста на лични имиња кои се покарактеристични за припадниците на одредена етничка заедница во Република Македонија и застапеноста на автори на литературни, ликовни и музички творби, како и спортисти, според национална и родова припадност. При анализата на личните имиња треба да се има предвид невозможноста да се направи нивна јасна дистинкција и процентуална застапеност поради користењето на исти имиња кај различни етнички заедници.

Претставување на татковината се однесува на содржини кои поттикнуваат развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината, како и содржини кои го нагласуваат мултикултурниот карактер на Република Македонија.

Отвореност кон светот упатува на присуство на текстови, информации и илустрации кои се однесуваат на поширокиот културен контекст, надвор од границите на Република Македонија. Оваа категорија ја нагласува отвореноста на учебниците кон светските достигнувања во областа на културата, науката и спортот.

Сите категории, освен третата, имаат позитивна конотација и е пожелно да се сретнат во учебниците затоа што изразуваат ставови и практики кои се во функција на градење интеркултурен дијалог. Стереотипите и предрасудите по било која основа имаат негативна конотација, па не треба да ги има во учебниците. Нивното присуство е оправдано само доколку имаат воспитно – образовна функција, односно овозможува поучување за нивно препознавање и избегнување.

Квантитативната анализа се однесува, главно, на индикаторот лични имиња и автори и опфаќа табеларни прикази со фреквенции и проценти на застапени автори врз основа на нивната национална и родова припадност, како и на процентуална застапеност на мултикултурните елементи во текстовите и илустрациите.

Примерок на истражувањето

Со анализата се опфатени 227 учебници по 19 задолжителни и 6 изборни предмети и 8 работни тетратки по 2 задолжителни предмети, од наставниот план на деветгодишно основно образование за учебната 2017/18 година (Прилог1). Од задолжителните предмети опфатени се учебниците по македонски јазик, албански јазик, турски јазик, српски јазик, македонски јазик за учениците од другите заедници, географија, историја, етика, граѓанско образование, математика, информатика, техничко образование, природни науки, биологија, физика, хемија, ликовно образование, музичко образование и физичко и здравствено образование. Од изборните предмети се вклучени јазик и култура на Власите, јазик и култура на Бошњациите, етика во религиите, запознавање со религиите, класична култура во европската цивилизација и албански јазик и книжевност. Со анализата не се опфатени предметите за кои нема учебници (иновации-задолжителен и јазик и култура на Ромите-изборен) , како и оние за кои се користат учебници кои се напишани на странски јазик (англиски јазик, втор странски јазик).

Учебниците по задолжителните предмети: географија, историја, етика, граѓанско образование, математика, информатика, техничко образование, природни науки, биологија, физика, хемија, ликовно образование, музичко образование и физичко и здравствено образование, како и по изборните предмети: етика во религиите, запознавање со религиите, класична култура во европската цивилизација, кои се користат во наставата на албански, турски и српски наставен јазик, се превод на оние напишани на македонски јазик. Сепак, беше направена компаративна анализа на учебниците на сите наставни јазици за да се идентификува постоењето и успешноста на јазичните прилагодувања од аспект на мултикултурноста.

Учебниците по математика и природни науки се придружени со работни тетратки кои, исто така, заедно со соодветните учебници, беа предмет на квалитативна и квантитативна анализа.

Списокот на анализирани учебници и работни тетратки е даден во Прилог 1.

Во анализата што следи, ќе се користат кодовите на учебниците и на работните тетратки секогаш кога во текстот се реферира на нив. Секој код е составен од букви и бројки. Големите букви на почетокот го означуваат називот на предметот за кој учебникот е наменет, бројката е индикатор за одделението, а голема буква по бројката се користи како дистинктивно обележје кога за ист предмет и одделение се достапни повеќе учебници. Малите букви по бројката го означуваат јазикот на кој учебникот е напишан (мј – македонски јазик, ај – албански јазик итн.), а се користат кога ист учебник е преведен и адаптиран на повеќе наставни јазици. Кога станува

збор за работна тетратка, кодот е изведен на истиот начин, но по буквите кои го означуваат називот на предметот се додава коса црта и ознаката РТ (работна тетратка).

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Во анализата се вклучени 7 учебници по македонски јазик, кои се користат во наставата на македонски јазик од шесто до деветто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците по македонски јазик, главно, е претставен културниот идентитет на македонскиот народ, преку текстови и илустрации кои упатуваат на јазикот, историјата, народното и уметничкото литературно творештво и националните и верските обележја на Македонците. Во сите учебници еден дел се однесува на граматиката на современиот македонскиот јазик (фонетика, морфологија, синтакса, правопис, правоговор), како и на потеклото и развојот на македонскиот јазик и кириличното писмо.

Во учебниците за шесто и седмо одделение е изнесен податокот дека македонскиот јазик припаѓа на јужнословенската група јазици и дека меѓу најстарите сочувани записи на старословенски јазик се Асемановото, Зографското и Мариинското евангелие. Во прилог на текстот се дадени фотоснимки на Асемановото евангелие, напишано со глаголско писмо, форми на најстари глаголски букви, натписот на надгробната плоча на цар Самоил со старословенска кирилица и четвороевангелие на поп Јован Кратовски, напишано со кирилско писмо (МЈ-6, стр.5-7; МЈ-7А, стр.73,74 и МЈ-7Б, стр. 12,13). Во истите учебници се посочени словенските просветители Кирил и Методиј како творци на глаголицата и основоположници на словенската писменост, кои први ги превеле црковните книги од грчки на старословенски јазик. Во учебниците за седмо одделение се споменуваат св.Климент, кој ја упростил глаголицата во кирилица, и настанувањето на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик (МЈ-7А стр.73-75; МЈ-7Б, стр.12,13). Опис на дел од животот и делото на Климент Охридски е даден во извадокот од истоимената книга на Лазо Каровски, во кој се наведува дека Климент го изградил манастирот св.Пантелејмон во Охрид (МЈ-9, стр.104). Во продолжение е приложена негова слика, а на учениците им е поставена задача да напишат состав за значењето на браќата Кирил и Методиј и на Климент Охридски за словенската писменост. Во учебникот за деветто одделение е вклучен и извадок од книгата на Лазо Каровски „Наум Охридски“,

насловен како „Кај царот Ростислав“ во кој е опишана Моравската мисија на солунските браќа (МЈ-9, стр.159,160).

Во учебниците се дадени повеќе примери преку кои се потенцира важноста на македонскиот јазик. Таков е цитатот на Блаже Конески: *„Македонскиот јазик треба да биде вистински белег на македонската нација, зашто преку литературниот јазик се закрепнува најздраво свеста за припадноста кон една нација“* (МЈ-7А стр.4; МЈ-7Б, стр.10,16). На почетокот од учебникот за деветто одделение како мото е ставена мислата на Гане Тодоровски: *„Судбината на јазикот е и судбина на народот“* (МЈ-9, стр.5). Истата поента е присутна и во песната „Без јазик си никој и ништо“ од Видое Подгорец *„...Тој ни е завет од дедовците како тланикот на огништето, чувај го како црнка во очите, без јазик си никој и ништо.“* (МЈ-7А, стр.30,31; МЈ-7Б стр.14,15). По песната, на учениците им се поставени неколку прашања за размислување за значењето на јазикот за еден народ и зошто тој треба да се негува. Текстот од Крсте П.Мисирков „Нашиот јазик“ зборува за тоа што претставува јазикот и зошто треба да се чува и негува својот јазик. Воедно, се укажува кое наречје е земено за основа на литературниот македонски јазик (МЈ-7Б стр.10-12). Во рамките на истражувачките активности, на учениците им се препорачува да го прочитаат најпознатото дело на Мисирков „За македонските работи“ за да можат аргументирано да дискутираат за неговите заслуги во развојот на македонскиот литературен јазик. На ова дело се реферира и во учебникот МЈ-9, каде се приложени фотоснимка од неговите оригинални корици и портрет на Мисирков (стр.7,8).

Во учебниците за осмо одделение е вклучена темата за развојот на македонскиот јазик во XIX век, кога се намалува употребата на црковнословенскиот јазик како литературен, а се воведува македонскиот народен јазик. Се споменуваат првите македонски писатели Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ кои се залагале за просветлување и поучување на македонскиот народ. Иако македонскиот народ живеел во рамките на Османлиската Империја, тие ги отпечатиле своите дела пишувани на народен јазик. Приложени се извадоци од делата на Кирил Пејчиновиќ „Огледало“, „Слово заради завист“ и епитафот на неговиот гроб, како и фотоснимки од кориците на „Утешение грешним“ и „Различна поучителна наставленија“ (МЈ-8А стр. 4-6; МЈ-8Б стр.4-8; МЈ-8В стр.5,6). Покрај тоа, преку нивни биографии и/или дела претставени се и македонските учебникари, собирачи на народни умотворби и писатели-преродбеници од втората половина на 19-от век: Јордан Константинов-Џинот, Рајко Жинзифов, Григор Прличев, Партениј Зографски, Кузман Шапкарев, Ѓоргија Пулевски, браќата Димитар и Константин Миладинови (МЈ-8А, стр.7-9; МЈ-8Б стр.6-8; МЈ-8В, стр. 7-10). Во трите учебници се презентирани извадоци од познатите дела на преродбениците и илустрирани се со портрети на некои од нив. За македонскиот културен идентитет особено се важни следниве цитати: *„Наше отечество се вељит Македонија и мие се именуваме Македонци.“* *„Така и Македонците се народ и местово нивно је Македонија“* (дефинирање на поимот народ во Речникот на Ѓ.Пулевски) (МЈ-8А, стр.9; МЈ-8Б, стр.6,8); *„И сам Исус Христос ако слезит од небоно не можит да го уверит Македонец а оти е Блгарин и љи Србин“* (Темко Попов) (МЈ-8Б, стр.7).

Во наставната содржина *Македонскиот јазик меѓу двете светски војни* се укажува дека, наспроти забраната, македонските автори пишувале на мајчин јазик и тогаш биле создадени и изведувани на сцена фолклорните драми „Бегалка“ од Васил

Иљоски, „Печалбари“ од Антон Панов и „Парите се отепувачка“ од Ристо Крле, а биле печатени и првите стихозбирки на Кочо Рацин и Коле Неделковски (МЈ-9, стр.9). Во истиот учебник се дадени датумите во 1945 год. кога биле озаконети воведувањето на македонскиот како службен јазик во Р.Македонија и македонската азбука и правопис, проследени со фотокопии на оригиналните документи (МЈ-9, стр.10,11). Како заслужен за кодификацијата на македонскиот литературен јазик, азбука и правопис се истакнува Блаже Конески. Приложена е насловната страна од Македонскиот правопис кој Конески го објавил во коавторство со Крум Тошев во 1945 год. (МЈ-9 стр.12).

Историските ликови на кои им е отстапено место во учебниците по македонски јазик се првенствено револуционери кои се бореле за ослободување на Македонија од туѓинска власт. Најзастапен е Гоце Делчев, кој се среќава во песните „За Гоце војводата“ (МЈ-7А, стр.99), „Развивај горо зелена“ (МЈ-8Б, стр.55) и во извадокот од книгата „Гоце Делчев“ од Ванчо Николески (МЈ-8А, стр.60). Покрај него, се сретнуваат и други херојски ликови од македонската историја, опеани во народни песни: Даме Груев, Ѓорѓи Сугарев (МЈ-9, стр.19) и Крале Марко, кому му се посветени песните „Силата на Марко Крале“ (МЈ-7А, стр.10) и „Крале Марко и Црна Арапина“ (МЈ-9А стр.72), како и легендата „Крале Марко ја загубил силата“ (МЈ-7А, стр.136). Во песната „Црешовото топче“ е опеано Илинденското востание како обид за ослободување на Македонија од вековното ропство (МЈ-6, стр.205).

Културниот идентитет на македонскиот народ се негува и преку прикажување на народното литературно творештво, традиционални носии, музички инструменти, православни верски празници и библиски ликови. Во сите учебници се поместени народни песни, приказни и преданија, како и слики на кои се претставени мажи и жени, најчесто играорци, во народни носии (МЈ-6, стр.34,114; МЈ-7А,стр. 11,14; МЈ-7Б, стр. 131,153,155; МЈ-8Б, стр.34, МЈ-8В, стр.72,76; МЈ-9, стр.63,64) Од народните музички инструменти се споменати: шупелка, зурли, тапани, гајда (МЈ-6А стр.105; МЈ-8В стр.82,94; МЈ-9, стр.63). Во дел од содржините се среќаваат верски празници кои ги празнуваат православните христијани, како Велигден (МЈ-6, стр.33; МЈ-7А, стр.52; МЈ-8А, стр.11, МЈ-8Б, стр.69), Бадник (МЈ-7Б, стр.55), Петровден (МЈ-7А, стр.114), како и библиски ликови: Бог, Исус Христос, Адам, Каин, св.Василиј, св.Јован (МЈ-7Б стр.55, МЈ-8В, стр.67,94; МЈ-8Б, стр. 7,8,39,57).

Речиси воопшто не се застапени содржини поврзани со културниот идентитет на припадниците на другите заедници во Р.Македонија. Од верските објекти на муслиманите е приложена само една фотографија од Шарената џамија во Тетово (МЈ-6, стр. 28). Во текстот „Стариот амам“,се зборува за желбата на писателката да дознае што претставува амамот: *„...Ни самата не знам колку пати сум ги распрашувала постарите кои ме држеле за рака минувајќи покрај амамот, што претставува тоа чудно, неразбирливо камено здание со кошиња затворено со голем катанец...“* (МЈ-8А, стр.134). Во народната и уметничката литература, Турците се споменати само во историски контекст, како поробувачи за време на владеењето на Отоманската империја. Историската перспектива е присутна и во народната песна „Јанка Влахинка“, во која се зборува за вредната Влаинка Јанка, а во прилог на песната е дадена слика на маж и жена облечени во влашка носија (МЈ-8В, стр.68). Во прилог на културниот идентитет на Власите се информациите за пионерите на

македонската филмска уметност, браќата Јанаки и Милтон Манаки, дополнети со нивни фотографии (МЈ-8А, стр.178; МЈ-9, стр.130,131).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во некои литературни творби од анализираните учебници е прикажана интеракција меѓу ликовите, но тие најчесто се Македонци бидејќи доминираат македонски автори („Шампион“ и „Нешто за нашето маало“ во МЈ-6, стр. 61,62, 139,140; „Хербариум“ и „Последниот лист“ во МЈ-7Б, стр 77,78, 99; „Разделба“ во МЈ-8В, стр. 84-86; „Писмо“ во МЈ-9, стр.87,88). Исто така, се забележуваат неколку илустрации каде деца со различен пол заедно учат, работат на компјутер или се фатени за раце, но не може точно да се определи нивната национална припадност (МЈ-6, стр. 34,110; МЈ-7Б, стр.52; МЈ-8Б, стр.109; МЈ-8В, стр. 24,53). Учениците се поттикнуваат да размислуваат за другарството, па во таа насока е и барањето да напишат кус драмски дијалог на таа тема и да споделат свои искуства од запознавањето ново другарче (МЈ-6, стр. 84, 143).

Сепак, има неколку примери на интеракција меѓу различните. Така, во текстот „Желби“ од Фејзи Бојку е опишано дружење на деца од различни етнички заедници: Агим, Дритан, Анита, Мара, Шкелќим (МЈ-7А, стр.130). Слично, и во текстот „Огледалца“ од Јован Стрезовски ликовите носат имиња карактеристични за припадниците на различни етникуми: Војче, Стојче и Екрем (МЈ-9, стр.150-153). Дел од примерите за интеракција меѓу различните се во историски контекст. Така, во народната приказна „Три добри совети“ е прикажан дијалог меѓу Турчин и христијани, а во расказот „Кога цутат бадемите“ се опишува дружењето на нараторката со еврејките Сара и Мирјам (МЈ--6, стр.54,55,56-59). Во делот *Разговор за текстот*, кој следи по извадокот од поемата „Сердарот“ од Глигор Прличев, а во кој се прикажува сцената кога Арнаутите го носат мртвото тело на Кузман Капидан кај мајка му Неда, на учениците им е поставено прашањето: „*Каков е односот на Албанците кон јунакот, нивниот противник Кузман и кон мајката?*“ (МЈ-9, стр.51). Експлицитна промоција на интеркултурната димензија е присутна во песната „Мајчино воспитание“ од Григор Прличев: „*До што човек брат е твој, не гледај вера, боја, род, утеша секој страдалник, раздори, кавги смирувај.*“ (МЈ-6, стр. 116). Во поширок контекст, дружењето меѓу различните е претставено во текстот „Фило и Хилда“ каде охридјаните Фило, Јон и Костадина ги угостуваат туристите од Германија Хилда, г-н Кранкл и Клара (МЈ-8Б, стр.64, 65).

Овде може да се спомне и „Речникот на три јазика“ од Ѓорѓи Пулевски, во кој ги толкува зборовите на македонски, албански и турски јазик (МЈ-8В, стр.9). Во прилог е дадена фотографија од авторот, снимен во традиционална галичка носија, како и факсимил од речникот, издаден 1875 год. во Белград.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците по македонски јазик од шесто до деветто одделение не се најдени текстови кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Лични имиња и автори на литературни творби

Квантитативната анализа на имињата на ликовите во литературните творби вклучени во учебниците по македонски јазик покажа дека доминираат македонски имиња, повеќе машки отколку женски. Во учебникот МЈ-6 ликовите носат најмногу машки македонски имиња (47), па женски македонски имиња (16), додека од заедниците со муслиманска вероисповед се среќаваат само 3 имиња (Кадрија, Скендер, Екрем). Во учебникот МЈ-7А се сретнуваат 30 машки и 18 женски македонски имиња, 4 албански (Агим, Дритан, Блерим, Шкелќим) и 4 странски, додека во МЈ-7Б има 15 машки и 12 женски македонски имиња, како и 7 странски. Во МЈ-8А се застапени 70 машки и 46 женски македонски имиња, 36 странски и 5 муслимански (Раиф, Мусо, Расим, Суљо и Селим). Во МЈ-8Б се сретнуваат 30 машки и 20 женски македонски имиња, како и 4 странски, додека во МЈ-8В има 27 машки и 24 женски македонски имиња и 4 странски. Во МЈ-9 се застапени 26 машки и 17 женски македонски имиња, 6 странски и 2 муслимански (Екрем и Осман).

Во сите анализирани учебници по македонски јазик се вклучени вкупно 412 литературни творби, од кои на 19,9% не е наведен авторот или се народни творби. Од Табела 1 евидентно е дека повеќе од половината од авторските дела се напишани од Македонци (61,17%), при што тие се најзастапени во учебниците за осмо одделение (75,00% во МЈ-8А и 69,57% во МЈ-8Б), а најмалку во МЈ-7Б (42,19%). Според процентуалната застапеност, следат странски автори од различни земји во светот (14,56%), додека незначителен е процентот на албански (1,94%), српски (1,46%) и турски автори (0,97%). Од писателите и поети етнички Албанци во Р.Македонија во учебниците се вклучени делата на Адем Гајтани, Фејзи Бојку, Ресул Шабани, Теута Арифи, а од турските автори, делата на Неџати Зекирија, Илхамин Емин и Јунус Емре. Во однос на половата структура на авторите, очигледна е доминантноста на мажите (90,91%). Кај албанските, српските и странските автори има само по една жена, кај турските воопшто нема, а најголемо присуство на автори од женски пол е евидентирано кај Македонците (10,71%).

Табела 1: Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност во учебниците по македонски јазик

	МЈ-6			МЈ-7А			МЈ-7Б			МЈ-8А			МЈ-8Б			МЈ-8В			МЈ-9			Вкупно		
Пол	М	Ж	вк	М	Ж	вк	М	Ж	вк	М	Ж	вк	М	Ж	вк	М	Ж	вк	М	Ж	вк	М	Ж	вк
Нацио- налност			f(%)			f(%)			f(%)			f(%)			f(%)			f(%)			f(%)			f(%)
Македон-ци	37	6	43 62,32	33	2	35 54,69	24	3	27 42,19	33	6	39 75,00	30	2	32 69,57	33	6	39 62,91	35	2	37 67,27	225 89,29	27 10, 71	252 61,17
Албанци	1		1 1,45	2		2 3,12				2	1	3 5,77							2		2 3,63	7	1	8 1,94
Турци	1		1 1,45			/	1		1 1,56				1		1 2,17				1		1 1,82	4		4 0,97
Срби	2		2 2,90	1		1 1,56	1	1	2 3,12	1		1 1,92										5	1	6 1,46
Други	4		4 5,80	8		8 12,5	20		20 31,25	9		9 17,31	7		7 15,22	5		5 8,06	6	1	7 12,73	59	1	60 14,56
Вкупно М и Ж	45 88,24	6 11,76		44 95,65	2 4,35		46 92,00	4 8,00		45 86,54	7 13,46		38 95,00	2 5,00		38 86,4	6 13,6		44 93,6	3 6,4		300 90,91	30 9,09	
текстови без автори	18		18 26,08	18		18 28,13	14		14 21,88				6		6 13,04	18		18 29,03	8		8 14,55	82		82 19,90
Вкупно f(%)	69 100			64 100			64 100			52 100			46 100			62 100%			55 100			412 100		

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

За развивање патриотски чувства кај учениците придонесуваат содржините во кои се опишуваат убавините на татковината и кон неа се искажуваат чувства на љубов и на припадност. Такви се песните „Боите на татковината“ (МЈ-6 стр.96), „Мојот роден крај“ (МЈ-6 стр.101), „На татковината“, „Македонија“, „Родино мила“ и „Родна земја“ (МЈ-7А, стр.7, 8, 12, 20), „Татковина“ (МЈ-7Б стр.7), „Покана“ (МЈ-7В, стр.34), „О, родино“ (МЈ-8А стр.107) и „О, таа земја“ (МЈ-9 стр.57) и една строфа од песна на Ванчо Николески (МЈ-7А, стр.24). Оваа тема е обработена и во текстот „Како расте татковината“ од Оливера Николова, а од учениците се бара да ги искажат чувствата што кај нив ги буди зборот татковина и да напишат состав на тема *Татковино секогаш си со мене* (МЈ-6 стр.198,199). Силни патриотски, но и носталгични чувства кон татковината предизвикува антологиската песна „Т'га за југ“ од Константин Миладинов, која служи како поттик за разговор со учениците на оваа тема (МЈ-9, стр. 54,55). Во учебникот МЈ-7Б првата тема *Татковината живее во срцето* е посветена на содржини кои припаѓаат на овој индикатор, а тие се предводени од стиховите на Видое Подгорец: „*Татковина-тоа си ти, и јас сум тоа, сите ние! Тоа е огромно топло срце во нашите гради што бие.*“ (стр. 5). Објаснето е што претставуваат родољубивите песни и учениците преку прашања се насочуваат кон обработка на песната „Татковина“ од Славко Јаневски. Дополнително, тие се поттикнуваат преку свои стихови да ја искажат љубовта кон родниот крај. Во прилог се дадени фотографии од Скопје, Охридското Езеро и планински предел во Македонија (стр. 7-9).

Во повеќе творби се воспеваат природните убавини на Македонија. Најмногу содржини се посветени на градот Охрид и Охридското Езеро: песната „Охрид“ (МЈ-7Б стр.20), текстот „Рајот на земјата“ (МЈ-7Б стр.18), фотографии од Охрид, Охридското Езеро, Самоиловата тврдина, Канео, националниот парк Галичица (МЈ-7Б стр.5,7, 18, 20; МЈ-8Б, стр.93; 8В, стр. 60). По текстовите, следуваат прашања за учениците поврзани со нивните знаења и доживувања за Охрид, старата архитектура, просветителите и писателите кои тука работеле. Неколку песни ја опејуваат реката Вардар: „Песна за Вардар“ (МЈ-7А стр.17), „Крај изворот на Вардар“, поемата „Вардар“ (МЈ-9 стр.52), една народна песна во која се споменува реката Вардар (МЈ-9 стр.19), фотографија од Вруток (МЈ-7А стр.17). Учениците се запознаваат со татковината и преку репортажа и илустрација за Смоларските водопади (МЈ-9, стр.114,115), фрагмент од документарна емисија за селото Галичник (МЈ-7А, стр.114), слики од Дојранското и Преспанското Езеро (МЈ-8Б, стр.126; МЈ-7А, стр.56), Шар Планина (МЈ-7А, стр. 12), фотографии од старо и современо Скопје (МЈ-8Б, стр.108; МЈ-7Б стр.7, 26), а во јазичните вежби се спомнуваат и многу други градови, села, планини и реки..

Во учебникот МЈ-7Б претставени се и преданија и легенди за настанувањето на одредени географски предели: „Приказна за раѓањето на Мавровоското Езеро“ (стр.31), легендата „Реката Радика-наша убавица“, во која се раскажува и за тоа како мостот Еленски скок го добил своето име (стр.24) и народното предание „Изворите на Црн Дрим“ (стр.22).

Не се забележани содржини кои го нагласуваат мултикултурниот карактер на Р.Македонија, или кои се однесуваат на празнувањето на државните празници. Во

однос на државните симболи, само во два учебника се среќаваат илустрации на македонското знаме (МЈ-7А, стр.8,22; МЈ-7Б, стр. 179).

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот е прикажана главно преку содржини кои промовираат заедништво на сите деца од светот, преку литературни творби од странски автори или од народното творештво на други народи, како и преку светски достигнувања во медиумската култура. Во песната „Нашето сонце“ се укажува дека сонцето подеднакво ги грее сите луѓе, без оглед на расата на која ѝ припаѓаат (МЈ-6, стр. 43), а слична порака има и во извадокот од романот „Цвеќе на мирот“: *„Не сакаме поделби и војни, сакаме сплотеност, мир и цвеќе“* (МЈ-8В, стр.112). Во песната „Деца без глад“ авторот покажува емпатија кон сиромашните деца од неразвиените земји во Африка, Јужна Америка и Азија и посакува тие никогаш повеќе да не осетат глад (МЈ-7Б, стр.80). Пораката за еднаков третман на припадниците на сите култури и поттикнувањето на сплотеност е присутна и во илустрациите кои прикажуваат деца со различна боја на кожата како се фатени за рачиња и играат (МЈ-6, стр.110; МЈ-7Б, стр.52).

Во функција на запознавање на учениците со подалечни краишта и други култури се неколку текстови во учебникот МЈ-9. Во патописот „Прага и Москва“ авторот ги опишува местоположбата, природните убавини и спомениците на културата на овие два европски града (стр.109), а во извадокот од „Горчливиот австралиски патопис“ авторот со тага зборува за преселбата на печалбарите од охридското село Лактиње во австралискиот град Камбера (стр.111). Преку уметничкиот текст „Верни другари“ авторката ги опишува авантурите на другарите Том и Борн кои ги доживуваат во северните краишта, во друштво на Ескимите (стр.79). Во текстот „Татковината ме слуша“ е опишано враќањето од патување со вселенскиот брод „Восток“ на Јуриј Гагарин, првиот космонаут кој ја прелетал Земјата околу нејзината орбита (МЈ-7Б, стр.86).

Во сите учебници се вклучени содржини од странски афирмирани автори, како што се мудри мисли од филозофи и писатели во МЈ-7Б (Платон, Софокле, Питагора, Фром, Русо, Бајрон), извадоци од познати дела на Твен, Гете, Свифт, Пушкин (МЈ-8А), Шекспир, Хајне, Горки, Толстој (МЈ-8Б), Коелџо, Хемингвеј (МЈ-8В), По, Хајне, Хемингвеј (МЈ-9). Покрај авторски дела, дадени се и кинеска сказна, сибирска, сомалиска и шведска народна приказна, со цел учениците да се запознаат со фолклорот на подалечните народи и култури.

Во наставната содржина *Филм* учениците добиваат основни информации за пионерскиот придонес на браќата Огист и Луј Лимиер во промоцијата на немиот филм (МЈ-7Б, стр.181; МЈ-9, стр.130). Во продолжение е истакнат успехот на македонскиот режисер Милчо Манчевски, чиј филм „Пред дождот“ постигна светска слава и е добитник на престижни меѓународни награди (стр.183). Од подалечното минато, поврзани со филмската уметност се информациите за браќата Манаки кои со својата камера го привлечеле вниманието на најзнаменитите личности на Балканот и во 1906 година на Големата изложба во Букурешт го освоиле златниот медал (МЈ-8А, стр.178). Во учебникот МЈ-9 дадени се фотографии од глумиците: Менрлин Монро, Елизабет Тејлор, а се споменуваат и Грета Гарбо и Кларк Габел (стр.139). Во делот насловен како *Медиумско катче*, објаснето е настанувањето на цртаните филмови и

посочена е заслугата на Волт Дизни во нивното усовршување и создавање на најпознатите цртани јунаци: Плутон, Шиљо, Пајо Паторот, Мики Маус (МЈ-7А, стр.152), како и на браќата Макс и Дејв во создавањето на популарниот лик на Бети Буп (МЈ-7Б, стр.185,186).

Во учебникот МЈ-7А приложени се неколку слики од Струшките вечери на поезијата, а на учениците им е поставена задача да пронајдат повеќе информации за оваа меѓународна поетска манифестација која со повеќедецениска традиција го промовира поетското творештво на уметниците од целиот свет (стр.15,25).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Анализата на учебниците по македонски јазик од шесто до деветто одделение на деветгодишното основно образование покажа мала застапеност на интеркултурни елементи.
- Во учебниците доминираат содржини кои го промовираат културниот идентитет на македонскиот народ, најмногу преку прикажување на потеклото, развојот и особеностите на македонскиот јазик и писмо, народното и уметничкото литературно творештво и историските ликови и настани. Речиси да нема текстови и илустрации кои го претставуваат културниот идентитет на припадниците на другите етнички заедници кои живеат во Р.Македонија. Некои од нив, најчесто Турците, се прикажани во народното литературно творештво во историски контекст. Мал дел од содржините се однесуваат на Власите.
- Во учебниците се евидентирани малку текстови и илустрации кои упатуваат на интеракција меѓу различните етнички заедници што живеат во Р.Македонија. Дружењето и соработката меѓу ликовите прикажани во литературните творби, како и илустрациите и задачите за учениците, не ја нагласуваат интеркултурната димензија, туку повеќе претставуваат промоција на универзални вредности.
- Учебниците по македонски јазик не содржат текстови или илустрации кои покажуваат присуство на стереотипи и предрасуди на етничка или верска основа.
- Мнозинството од личните имиња кои се среќаваат во текстовите се карактеристични за Македонците, а поголема е фреквенцијата на машки имиња. Мала е застапеноста на имиња кои ги користат припадниците на другите етнички заедници, пред сè оние со муслиманска вероисповед, а најретко се среќаваат содржини во кои заедно се споменуваат имиња на ликови кои припаѓаат на различни етникуми.
- Во учебниците доминираат уметнички творби на македонски автори, помалку се среќаваат имиња од светската литература, а многу малку или воопшто не се застапени автори од другите заедници во Р.Македонија. Не постои баланс ниту во половата структура на авторите бидејќи мажите се далеку позастапени. Оваа диспропорција донекаде е разбирлива со оглед на реалната полова неизбалансираност на книжевниците, особено во историски контекст.
- Поголем број содржини во сите учебници се насочени кон развивање патриотски чувства и воспевање на природните убавини на Р.Македонија, но

ниту во еден од анализираните учебници не е нагласена мултикултурната димензија на татковината.

- Отвореноста кон светот во анализираните учебници е прикажана главно преку содржини кои промовираат сплотеност на сите деца од светот, преку литературни творби од светски афирмирани автори или од народното литературно творештво на други народи, како и преку значајни достигнувања во областа на филмската уметност.

АЛБАНСКИ ЈАЗИК

Во анализата се вклучени пет учебници по албански јазик кои се користат во наставата од шесто до деветто одделение на деветгодишното основно образование: по еден за шесто, седмо и деветто одделение и два за осмо одделение (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците по албански јазик е претставен исклучиво културниот идентитет на Албанците, главно преку нивни историски настани и ликови, како и национални обележја.

Во неколку текстови (AJ-6, стр.4-6; AJ-7, стр.3-4; AJ-9, стр.140-141) се зборува за историјата на албанскиот јазик: во „Historiku i gjuhës shqipe“ („Историја на албанскиот јазик“), „Vjetërsia e gjuhës shqipe“ („Староста на албанскиот јазик“) и „Gjuha shqipe gjuhë indoevropiane“ („Албански јазик индоевропски јазик“) се дадени податоци за потеклото на албанскиот јазик и Албанците, како и за првата книга на албански јазик и нејзиниот автор Џон Бузуку. Албанскиот идентитет и јазик е тема и на една поема (AJ-8A, стр.61), а во еден од учебниците, при обработката на темата за медиумска култура, даден е текст со наслов “Radiojashqipe, 60 vjetnë Maqedoni (radio Shkup)“/„Албанско радио, 60 години во Македонија (радио Скопје)“ во кој се зборува за 60-годишнината од постоењето на вести на албански јазик (AJ-8A, стр.158).

Во учебникот за 9-то одделение (AJ-9) е нагласено значењето на албанската азбука: во песната „Udha e shkronjave“/„Патот на буквите“ (стр. 92), како и во делот „Shënim“/„Забелешка“ (стр.93) и во текстот „Kongresi i Manastirit“/„Битолски конгрес“ (стр.143) во кои се зборува за Конгресот на албанската азбука кој бил одржан во Битола во 1908 год. Во учебникот за 7-мо одделение, пак, се дадени текстот и нотите на албанската химна (AJ-7, стр.151).

Од историските ликови, во учебниците најмногу место му се посветува на Скендербег. За него се зборува во текстот „Kthimi i Gjergj Kastriotit në Krujë“ (“Враќањето на Џерџ Кастриот во Круја“) (AJ-8A, стр.93; AJ-9, стр.103) и во уште еден

текст (АЈ-6, стр.110-111), а претставен е и со прашање за него кое е дадено како дополнителна активност („*Luteni mësuesin e historisë t'ju tregojë për jetën dhe të bëmat e Skenderbeut*“/„Замолете го наставникот по историја да ви раскаже за животот и делото на Скендербег“ (АЈ-7, стр. 172). Од другите личности кои се значајни за албанската историја се споменуваат: Рапо Хекал во песната „*Këngë për Rrapo Nekalin*“/„Песна за Рапо Хекал“ (АЈ-8А, стр.76); Иса Болетини во текстот со наслов „*Koburja e Isa Boletinit*“/„Кобурата на Иса Болетини“; Али Паша Тепелана во извадокот од истоимениот роман (АЈ-8Б, стр. 125-126) и илирската кралица Теута во извадокот од монодрамата „*Vdekja e një mbretëreshë*“/„Смртта на една кралица“ (АЈ-8Б, стр.143). Се споменуваат и Бајрам Цури во делот „*Shënim*“/„Забелешка“ (АЈ-9, стр.63), како и Ѓерѓ Кастриоти, Исмаил Ќемаљи, Наим Фрашери и Гаврил Дара, кои се користат како примери при изучувањето на темата „*Përdorimi i shkronjës së madhe*“/„Употреба на голема буква“ (АЈ-9, стр. 134). Единствен историски лик кој се споменува во истиот извор, а не го одразува националниот идентитет на Албанците е Александар Велики.

Во три учебници се поместени содржини кои се однесуваат на Гонџа Бојаџиу-Мајка Тереза: текст во кој се зборува за нејзиниот живот и дело (АЈ-6, стр. 114; АЈ-7, стр.229) и придружна задача за активност со која се бара да се опише ликот на Мајка Тереза (АЈ-7, стр.231). Во еден од учебниците (АЈ-9) се претставени биографиите на двајца албански уметници: писателот Фаик Коница во текстот „*Konica dhe qëllimi i jetës së tij*“/„Коница и целта на неговиот живот“ (стр. 84) и актерот Александер Мојсиу (стр. 86).

Илустрациите во учебниците по албански јазик, исто како и текстовите, се однесуваат на културниот идентитет на албанскиот народ и нив често ги придружуваат. Така, дел од нив ги претставуваат споменатите историски личности: Скендербег (АЈ-7, стр.172; АЈ-9, стр.103); Али Паша Тепелана (АЈ-8Б, стр.126); Иса Болетини (АЈ-8А, стр.113), а на една фотографија е претставена скулптурата на Мајка Тереза во Скопје (АЈ-8Б, стр.90). Значителен е бројот и на илустрации на кои е прикажана традиционална албанска соба (АЈ-6, стр. 105; АЈ-7, стр.175), народна машка и/или женска албанска носија (АЈ-7, стр.97, 143 и 173; АЈ-8А, стр. 70; АЈ-8Б, стр.14, 44 и 106), веселба со народни инструменти (АЈ-7, стр. 141 и 143). На една слика се претставени три жени со албанското знаме (АЈ-7, стр. 152), една го прикажува албанскиот сојуз во Призрен (АЈ-8А, стр.124), а при обработката на темата за историјата на албанскиот јазик е дадена илустрација на поделбата на албанскиот јазик на дијалекти кои се зборуваат во неколку држави (АЈ-6, стр.5).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во учебниците по албански јазик се поместени неколку текстови од странски автори („*Veni do Anën*“/„Бени ја сака Ана“, АЈ-8А, стр.16; „*Vitja Malejevi në shkollë dhe në shtëpi*“/„Витја Мелеев во училиште и дома“, АЈ-8А, стр.25) и илустрации (АЈ-7, стр.20,50; АЈ-8А, стр. 240) кои прикажуваат дружење, соработка и заедништво, но ниту во еден не се среќаваат содржини кои експлицитно упатуваат на интеракција меѓу различните етнички заедници кои живеат во Македонија.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во ниту еден од учебниците по албански јазик од шесто до деветто одделение не се најдени текстови и илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Лични имиња и автори

Личните имиња кои се присутни во текстовите од учебниците по албански јазик, првенствено, се карактеристични за Албанците, а поретко се среќаваат и странски имиња. Освен две лични имиња, Калина (АЈ-6) и Александар (АЈ-7), во учебниците нема застапено лични имиња од другите етнички заедници во Македонија, а сосема отсуствуваат текстови во кои се заедно дадени имиња на ликови кои припаѓаат на различни етникуми, а се во некаква интеракција. Во сите учебници присуството на машки лични имиња е поголемо во однос на она на женските.

Во однос на застапеноста на авторите на текстовите кои се поместени во учебниците, воочлива е доминантноста на албански автори (64,08%) и на автори од машки пол (98,01%) (Табела 2). Во учебникот за седмо одделение е поголем бројот на текстови кои немаат авторство (50%), па затоа и процентот на албанските автори е помал (41,1%). Во останатите одделенија тој процент е значително поголем и расте по одделенија, достигнувајќи највисока вредност во учебникот од деветто одделение (АЈ-6-59,09%, АЈ-8А-62,2%, АЈ-8Б-71,4%, АЈ-9-83,87%). Индикативно е што во сите анализирани учебници има само два текста од македонски автори, што е застапеност од 1,1%, само еден текст од турски автор и ниту еден од српски. 17,68% од текстовите се напишани од автори кои припаѓаат на култури што не се карактеристични за Република Македонија, при што тој процент е поизразен во двата учебника за осмо одделение (28,8%, 22,4%)

Во однос на родовата припадност на авторите, застапеноста на женски автори во учебниците по албански јазик е помала од 2%. Се среќаваат само три текста што се напишани од две авторки, од кои едната е Албанка, а другата припаѓа на поширокиот културен простор.

Табела 2: Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност
во учебниците по албански јазик

учебник	АЈ-6			АЈ-7			АЈ-8А			АЈ-8Б			АЈ-9			Вкупно		
<i>пол националност</i>	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %
Македонци	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	/	1 2,04%	1	/	1 3,22%	2	/	2 1,1%
Албанци	13	/	13 59,09 %	14	/	14 41,1%	27	1	28 62,2% /	34	1	35 71,4%	26	/	26 83,87 %	114	2	116 64,08%
Турци	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	/	1 3,22%	1	/	1 0,55%
Срби	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Други	2	/	2 9,09%	3	/	3 8,8%	12	1	13 28,8%	11	/	11 22,4%	3	/	3 9,67%	31	1	32 17,68%
текстови без автори			7 31,8%			17 50%			4 8,88%			2 4,08%			/			30 15,57%
Вкупно	15 100%	/ 0%	22 100%	17 100 %	/ 0%	34 100%	39 95,12 %	2 4,87 %	45 100%	46 97,87 %	1 2,12 %	49 100%	31 100%	/ 0%	31 100%	148 98,01 %	3 1,98%	181 100%
	15 100%			17 100%			41 100%			47 100%			31 100%			151 100%		

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во трите од анализираните учебници по албански јазик татковината е претставена со една литературна творба која се однесува на убавината на природата и населените места во западниот дел на Македонија, како и на љубовта кон родниот крај. Таков е текстот „Мојот роден крај“ (АЈ-6, стр.58) и две песни (АЈ-8А, стр.137; АЈ-8Б, стр.138) во кои се опејуваат убавините на реката Дрим и на градот Струга кој е претставен и со слика, а во еден од учебниците е дадена и легенда за Преспанското Езеро со илустрација (АЈ-8А, стр.109). Во учебникот за деветто одделение во делот „Shënim“/„Забелешка“ (АЈ-9, стр. 35) само се споменуваат Свети Наум, Охридското Езеро и реката Црн Дрим, а во фрагментот „Në Manastir te Migjeni“/„Во Битола кај Миџени“ се опишува Битола, но како град во кој студирал албанскиот писател Миџени (АЈ-9, стр.70). И во учебникот за седмо одделение нема ниту еден текст кој развива патриотизам и чувство на припадност кон татковината. Дадени се само неколку граматички вежби и задачи во кои се спомнуваат Скопје, Македонија и Маврово (АЈ-7, стр.22, 25, 96, 104).

Во ниту еден учебник не се среќаваат содржини со кои Република Македонија е прикажана како заедничка татковина на повеќе етнички заедници, ниту, пак, такви кои се посветени на некој од државните празници и државните симболи. Но, во еден од учебниците е дадена песна со наслов „Të dua Kosovë“/„Те сакам Косово“, која е придружена со знамето на Република Косово (АЈ-8Б, стр.27).

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот во учебниците по албански јазик се согледува, главно, преку присуството на литературни творби од странски автори и биографии за нив. Во учебниците за шесто и седмо одделение тие текстови се помалубројни и претставуваат извадоци од комедијата „Скржавец“ од Жан Батист Молиер (АЈ-6, стр.95-97; АЈ-7, стр.201), која е придружена со биографија за авторот (АЈ-6, стр. 98), како и од трагедиите „Антигона“ од Софокле (АЈ-6, стр.84-86; АЈ-7, 207) и „Ромео и Јулија“ од Вилијам Шекспир (АЈ-7, стр.205). Слична е состојбата и во учебникот за деветто одделение во кој се поместени текстови од само три странски автори (Едгар Алан По, Хомер и Џонатан Свифт- АЈ-9, стр. 87,107, 115). За разлика од претходните, во двата учебника за осмо одделение се среќаваат поголем број поетски и прозни текстови од книжевници од поширокиот културен простор: Николај Носов, Марк Твен, Џоан Роулинг, Хомер, Ла Фонтен, Есхил, Молиер, Жил Верн, Џек Лондон, Виктор Иго, Сергеј Есенин, Мигуел Сервантес, Вилијам Шекспир, Хајнрих Хајне. И во двата учебника се среќава текст за космонаутот Јуриј Гагарин, а во едниот е даден извадок од книгата „Моцарт“ во кој се зборува за животот и делото на познатиот композитор (АЈ-8Б, стр.67-69).

Во еден од учебниците е даден фрагмент од турска приказна (АЈ-7, стр.183), а во два други само се споменуваат имиња на познати писатели и пронаоѓачи: Аристофан,

Шекспир, Молиер и Гогољ како најголеми комедиографи (АЈ-6, стр. 89) и браќата Лимиер како пронаоѓачи на филмот (АЈ-9, стр.120).

Отвореноста кон светот во учебниците по албански јазик за осмо и деветто одделение е претставена и преку неколку илустрации кои претставуваат слики на познати уметници (Леонардо да Винчи, АЈ-8Б, стр. 46, АЈ-9, стр. 21; Пикасо, АЈ-8Б, стр.122; Едуар Мане, АЈ-8Б, стр.142), една илустрација со музички ноти од Моцарт (АЈ-8Б, стр.69), една фотографија на Фернандо Магелан (АЈ-8А, стр.234), неколку на Хилари Клинтон и нејзиното семејство (АЈ-8А, стр. 153-155) и една илустрација на земјината топка. Во другите два учебника дадена е само една илустрација која упатува на заедништво во глобален контекст прикажувајќи деца кои се држат за раце околу Земјината топка (АЈ-7, стр. 90) и една која претставува дрво на индоевропските јазици (АЈ-6, стр.4).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Од анализата на учебниците по албански јазик од шесто до деветто одделение на деветгодишното основно образование може да се заклучи дека застапеноста на интеркултурни елементи е незначителна.
- Во учебниците по албански јазик е претставен исклучиво културниот идентитет на Албанците, преку нивни историски ликови, настани и национални обележја.
- Во учебниците нема текстови и илустрации кои посочуваат на интеракција меѓу различните етнички заедници кои живеат во Македонија.
- Учебниците по албански јазик не содржат текстови или илустрации кои експлицитно укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди од етничка и верска основа.
- Најголем процент од личните имиња кои се среќаваат во содржините се карактеристични за Албанците. Отсуствуваат имиња кои ги користат другите етнички заедници во Македонија, како и содржини во кои заедно се спомнуваат имиња на ликови кои припаѓаат на различни етникуми.
- Мнозинството од авторите на литературните творби кои се застапени во учебниците се Албанци. Незначителен е бројот на автори од останатите етнички заедници, а странските автори се со поизразена присутност. Кај сите националности доминантни се машките автори.
- Ниту во еден од анализираниите учебници татковината не е претставена во мултикултурен контекст, ниту пак, се поместени содржини кои поттикнуваат развивање припадност кон татковината и грижа и одговорност за неа. Дадени се само неколку литературни творби кои се однесуваат на некои од природните убавини и градови во Западна Македонија.
- Отвореноста кон светот е претставена, главно, преку литературни творби од странски автори кои се побројни само во учебниците за осмо одделение, како и преку неколку илустрации на дела од познати уметници.

ТУРСКИ ЈАЗИК

Во анализата се вклучени четири учебници по турски јазик, кои се користат во наставата од шесто до деветто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците по турски јазик е прикажан, речиси исклучиво, културниот идентитет на припадниците на турската заедница, преку текстови, прашања за дискусија и илустрации кои се однесуваат на турската историја, јазик и култура. Гордоста и среќата поради припадноста на оваа етничка заедница се нагласува во песните „Малиот Турчин ни зборува“/“Türk Çocuğu Diyor Ki” (TJ-6, стр.22) и „Да си Турчин“/“Türk olmak” (TJ-9, стр.44), а во тој контекст во учебникот за деветто одделение се дадени и зборовите на Ататурк: „Турчин, биди горд, работи и давај доверба“. Во истиот учебник се поместени песната „Кои сме ние“/“Biz kimleriz” (TJ-9, стр.55) и текстот „Еп за Ергенекон“/ “Ergenekon Destanı” (TJ-9, стр. 78), во кои се укажува на потеклото на турската нација, а во делот на објаснувањето на текстот се зборува за почетоците на турската литература.

Во два учебника се поместени две песни кои се однесуваат на турскиот јазик, при што мотивот на едната е потеклото и раширеноста на јазикот („Мојот турски јазик“/ “Türkçem”, TJ-7, стр. 65), а на втората е неговата убавина („Нашиот турски јазик“/ “Türkçemiz”, TJ-8, стр.66). Турскиот јазик е предмет на објаснување и во граматичкиот дел во еден од учебниците во кој се наведуваат азбуките кои ги користеле Турците низ историјата (TJ-7, стр.132-135). Еден текст е посветен на пишувањето на турската химна („Се раѓа националната химна“/“İstiklal Marşı Doğuyor”, TJ-9, стр.67), а со него од учениците се бара да ги искажат своите чувства кога ја слушаат националната химна.

Културниот идентитет на Турците е изразен и преку присуството на значајни ликови од нивната историја. Во песните „10 ноември“/“10 Kasım” (TJ-6, стр.53; TJ-7, стр.42) и „Ноемврски ветар“/“Kasım Rüzgarları” (TJ-8, стр.47) се опејуваат постигнатите успеси и смртта на Ататурк, а во песната „Чанакале“/“Çanakkale”(TJ-9, стр 59), неговата храброст при ослободувањето на градот. Во текстовите „Фатих Султан Мехмед и десете војсководители, Улубатли Хасан“/“Fatih Sultan Mehmed’in On Fedaisi Ulubatlı Hasan” (TJ-7, стр.57) и „Акшемседин“/“Akşemsedin” (TJ-8, стр.109), како и во приказната „Двајца браќа од Кастамону“/“Kastamonulu İki Kardeş” (TJ-9, стр.48) се објаснува историската победа на Фатих Султан Мехмет и освојувањето на Истанбул во 1453 год., а во приказната се спомнуваат и други значајни личности од времето на Османлиската империја. Повеќе литературни творби се посветени на силата и храброста на турските војници (текстот „Под нашето знаме“/“Bayrağımızın Altında”, TJ-8, стр.63; стихотворбата „За еден патник“/“Bir Yolcuуа”, TJ-8, стр.108; TJ-9, текстот „Еп

за младиот Осман“/“Genç Osman Destanı”, TJ-9, стр.28; расказот „Палка“/“Kütük”, TJ-6, стр.100).

Верските обележја на Турците се претставени преку молитвените песни Илахија од поетот и филозофот Јунус Емре (TJ-8, стр.102) кој се споменува и како турски поет во чија чест УНЕСКО ја прогласила 1971-72 година како негова година. Во анализираните учебници се присутни и неколку творби во кои се зборува за одбележувањето на верскиот празник Бајрам: приказната „Друг Празник“/“Başka Bayram” (TJ-6, стр.55); песната „Како се празнуваат празниците“/“Nasil olur Bayramlar” (TJ-7, стр.9); текстот „Спомен“/“Bir Hatıra” (TJ-9, стр.17) во кој се спомнува и пророкот Мухамед. Во два учебника спомнати се и два други празника кои ги одбележуваат Турците: Празникот на децата, кој во Турција се слави на 23 април, а е опеан во „Песната за 23 Април“ /“23 Nisan Türküsü”, која е придружена со објаснување за потеклото на празникот (TJ-7, стр.107) и Денот на турската настава, 21 декември, кој е празник што го слави турската заедница во Република Македонија (TJ-8, стр.66).

Турското народно творештво е претставено со две народни песни од Македонија: „Дебарчанецот Хасан“/“Debreli Hasan” (TJ-6, стр.128) и „Вардар оваси“ “Vardar Ovası” (TJ-7, стр.113), чиј текст е придружен со нотите на песната.

Прашањата за дискусија со учениците, кои се поврзани со културниот идентитет на Турците, главно, се однесуваат на неколку барања за дополнителни истражувачки активности во врска со одделни историски ликови и празници: за Фатих Султан Мехмет и предците на турската нација (TJ-9, стр.48); за времето на владеење на Мурат Четврти (TJ-9, стр.31); за тоа како се прославува Бајрам во турското семејство и зошто тогаш децата се среќни (TJ-6, стр.55, TJ-7, стр.9); за тоа од кога се слави во Република Македонија националниот празник на Турците 21. декември- Денот на турската настава (TJ-7, стр.65; TJ-8, стр.66).

Во учебниците по турски јазик се претставени повеќе илустрации кои најчесто ги придружуваат текстовите и прикажуваат различни аспекти на културниот идентитет на Турците. Некои се слики на културно-историски споменици во Македонија од турско време (скопското кале, TJ-6, стр.8; старата скопска чаршија (TJ-7, стр.27; TJ-8, стр. 61) и верски објекти во Македонија (Мустафа пашина џамија, TJ-6, стр.8; Мурат пашина џамија, TJ-7, стр.27; џамија, TJ-8, стр. 61). Застапени се и илустрации на традиционален турски инструмент- саз (TJ-8, стр. 30, 76) и на традиционални турски носии (TJ-6, стр. 23, 29; TJ-8, стр. 76), при што во сите учебници е прикажан Насредин Оџа во традиционална облека (TJ-6, стр. 36; TJ-7, стр. 17 и 95; TJ-8, стр. 94; TJ-9, стр.50 и 51).

Три фотографии го прикажуваат Ататурк: со дете (TJ-8, стр.47), со дел од тогашните турски војници, облечени со војнички униформи (TJ-7, стр.42), со деца од различни култури кои се држат за раце и играат (TJ-6, стр.132), а на една е претставен неговиот мавзолеум (TJ-6, стр.53). Застапени се и илустрации на османлиски војници (TJ-6, стр.100), на Улубатли Хасан како во раката држи знаме на Османлиската империја (TJ-7, стр.57), на турските војници и турското знаме (TJ-8, стр. 108; TJ-9, стр.60), а на една е прикажан авторот на турската химна Мехмет Акиф Ерсој (TJ-9, стр.67).

Културниот идентитет на другите заедници е претставен само со една македонска народна приказна („Три вредни поуки“, TJ-7, стр.84) и едно спомнување на браќата Јанаки и Милтон Манаки, но во контекст на нивно снимање на документарен филм за тогашниот султан Решит кој ја посетил Битола (TJ-6, стр. 77).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Интеракцијата меѓу различните се среќава во повеќе поетски и прозни состави во кои се спомнува другарувањето и соработката меѓу децата и меѓу возрасните. Такви се текстовите „Човекот во клупата“/“Salıncaktaki Adam” (TJ-6, стр.71), „Кино“/“Sinema” (TJ-6, стр.75), „Да се живее во мир“/“Barış İçinde Yaşamak” (TJ-7, стр. 6), „Пријателство“/“Dostluk” (TJ-7, стр. 70), „Семејство“/“Aile” (TJ-8, стр.28), „Последни Птици“/“Son Kuşlar” (TJ-8, стр.52), „Околу пријателството“/“Arkadaşlık Üzerine” (TJ-9, стр. 20), „Топал“/“Topal” (TJ-9, стр.57), песната „Заедништво“/“Birlikte” (TJ-9, стр.75), како и песните „Дајте им го светот на децата“/“Dünyaı Verelim Çocuklara” (TJ-6, стр. 35), „Сите на ист начин“/“Her Aynı Biçimde” (TJ-6, стр.131) во кои се опева заедништвото на различните деца. Преку творбите, како и преку илустрациите што ги поддржуваат, е претставена интеракција меѓу припадниците од различни култури, но во поширок контекст.

Во учебниците речиси и да нема содржини во кои е претставена интеракцијата меѓу припадниците на различни етнички заедници кои живеат во Република Македонија. Единствен пример е текстот „Виолетова куќа“/“Mor Salkımlı Ev” (TJ-7, стр.92) во кој се претставува маалскиот живот во Скопје и дружењето на децата од различна националност. Во делот за дискусија по текстот, од учениците се бара да објаснат зошто соседските односи треба да бидат како братските односи.

При обработката на песните „Убаво како во празник“/“Bayram Gibi Güzel” (TJ-6, стр.89) и „Како се празнуваат празниците“/“Nasıl Olur Bayramlar” (TJ- 7, стр.9) дадени се објаснувања кои директно не упатуваат на интеркултурност, но, сепак, овозможуваат учениците да размислуваат и за празниците на другите етнички заедници кои живеат во Македонија: во првата песна од учениците се бара да ги прашаат постарите од семејството како се славеле празниците во минатото и да се направи споредба со сегашноста, а во втората во која се однесува на славењето на празникот Бајрам, учениците треба да кажат на кои празници се радуваат најмногу и да направат споредба меѓу државните и верските празници. Споредба која упатува на поексплицитна интеркултурност се идентификува при обработката на текстот „Под нашето знаме“/ “Bayrağımızın Altında” (TJ-8, стр.63) во задачата со која од учениците се бара да направаат истражување на македонската и турската химна и да искажат како се чувствуваат при слушање на двете химни.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците по турски јазик нема стереотипи или предрасуди било која основа ниту во текстовите, ниту во илустрациите.

Лични имиња и автори

Со оглед на тоа што текстовите во учебниците по турски јазик се главно од турски автори, личните имиња кои се среќаваат во сите учебници се во најголема мера традиционални турски имиња, како: Ајше, Ајлин, Ахмет, Лејла, Мустафа, Суат, Мехмет, Дерја, Синан, Озгур, Хамди, итн. И во примерите што се даваат во граматичкиот дел сите користени имиња се карактеристични за Турците, а во народните приказни се присутни популарните ликови од турската литература, како што се Насредин Оџа, Короглу и Келоглан. Странските имиња се со помала застапеност и претставуваат ликови од литературните творби од странски автори (Поли, мисис Џонс, Мариман, Вајт, Хајди, Петер, ТЈ-6, стр.11, 136; Алис, Паскал, Гуливер, Робинсон, ТЈ-7, стр.67). Имиња карактеристични за Македонците може да се сретнат во ретки текстови од македонски автори: Тихомир (ТЈ-7, стр.69), Коле и Наум (ТЈ-8, стр.23). Во сите учебници машките имиња се многу позастапени од женските.

Иако во учебниците се користат приказни, песни и раскази од турски писатели кои живеат во Македонија, како што се Неџати Зекерија, Фахри Каја, Шукри Рамо, Реџеп Бугарич, Илхами Емин итн., нема ниту еден текст во кој се спомнуваат заедно имиња на ликови припадници на различни етникуми што живеат во Македонија.

Во Табела 3 е прикажана распределбата според национална и родова припадност на авторите на литературните творби во учебниците по турски јазик. Од вкупниот број автори, 81,36% се Турци, 10,45% припаѓаат на светската литература, само 1,37% се Македонци, 0,45% се Срби, а Албанци воопшто нема. Речиси истиот сооднос е присутен во сите четири учебници, со таа разлика што во учебниците за шесто и деветто одделение воопшто не се застапени македонски автори.

Во однос на родовата припадност на авторите, далеку повеќе се застапени мажите (86,89%), а жените партиципираат само со 13,11%. Доминантноста на машките автори е присутна во сите учебници, а најизразена е во учебникот за деветто одделение (92,98%).

Табела 3: Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност во учебниците по турски јазик

Учебник	ТЈ-6			ТЈ-7			ТЈ-8			ТЈ-9			Вкупно		
пол националност	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %
Македонци				2		2 3.64%	1		1 1.72%				3		3 1.37%
Албанци															
Турци	32	4	36 76.60%	36	7	43 78.18%	37	10	47 81.03%	49	4	53 88.33 %	154	25	179 81.36%
Срби							1		1 1.72%				1		1 0.45%
Други	5	2	7 14.89%	7		7 12.73%	5		5 8.63%	4		4 6.67%	21	2	23 10.45%
текстови без автори			4 8.51			3 5.45%			4 6.90%			3 5%			14 6.37%
Вкупно	37 86%	6 14%	47 100%	45 86.54 %	7 13.46%	55 100%	44 81.48 %	10 18.52%	58 100%	53 92.98 %	4 7.02%	60 100%	179 86.89 %	27 13.11%	220 100%
	43 100%			52 100%			54 100%			57 100%			206 100%		

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебниците по турски јазик татковината е претставена, пред се, преку поезија со патриотска содржина и активности за учениците кои се поврзани со доживувањето на татковината и истражувањето за неа. Свеста за припадноста кон родната земја и љубовта кон неа се развиваат преку песните: „Песна за татковината“/“Yurt Türkü” (TJ-6, стр. 8), „Татковина“/“Memleketim”/“Vatan” (TJ-7, стр. 27; TJ-9, стр. 19), „Македонија“/ “Makedonya” (TJ-8, стр. 10), „Очите на татковината“/“Yurdumun Gözleri” (TJ-8, стр.61), а во обработката на некои од нив од учениците се бара да ги изразат своите чувства и да ја опишат својата татковина (TJ-7, стр. 27; TJ-9, стр. 19) или да направат истражување во врска со татковината и да напишат писмен состав на таа тема (TJ-8, стр.61).

Две песни се посветени на државниот празник 11-ти Октомври: „11 Октомври“/“11 Ekim” (TJ-6, стр.28) и „Во селска чешма“/“Köye Çeşme Yaralım” (TJ-8, стр.73), а во два учебника се спомнува Денот на независноста 8-ми Септември- во едниот се дадени објаснувања за празникот (TJ-7, стр.9), а во другиот се бара од учениците да направат истражување во врска со неговото одбележување (TJ-6, стр. 8).

Во песната „Изгубениот град“/“Kaybolan Şehir” (TJ-9, стр. 32) се воспева љубовта кон родниот град Скопје на авторот кој е роден во Скопје, а живее и твори во Турција. Во граматичкиот дел во повеќе учебници се дадени реченици во кои се спомнуваат повеќе македонски градови (Охрид, Скопје, Ресен, Гостивар, Куманово, TJ-6, стр. 153; TJ-7, стр 21; TJ-9, стр. 62, 165), како и обележја на градовите Скопје и Охрид (Плоштад Македонија, општина Чаир, реката Вардар, охридското пристаниште (TJ-9, стр.143, 163, 165, 181). Во примерите за пишување молба или писмо се спомнува Република Македонија, Министерство за образование и наука и Скопје (TJ-7, стр 56).

Во однос на илустрациите, во учебниците се присутни само неколку слики кои претставуваат културно-историски споменици во Македонија од турско време (Мустафа пашината џамија, TJ-6, стр. 8; Мурат пашината џамија и турската чаршија, TJ-8, стр.61)

Само во една содржина татковината е прикажана во мултикултурен контекст-тоа е песната „Македонија“ (TJ-9, стр.11), напишана од турски автор, во која Македонија се прикажува како земја на децата, а Охридското езеро и градот Струга како центар во кој се спојуваат децата Македонци, Албанци и Турци.

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот во учебниците по турски јазик е прикажана, главно, преку повеќе текстови од странски автори, а некои од нив се придружени со биографски податоци за авторите. Такви се текстовите: „Полјана“/“Polyana” од Елеонор Портер, „Приказна за човекот“/“Masal Adam” од Марчело Аргили, приказни од Андерсен, „Игра“/ “Oyun” од Марк Твен, „Мачорот во чизми“/“Çizmeli Kedi” од Чарлс Пераулт, „Во алпските планини“-Хајди“ /Alp Yamaçlarında”од Јохана Шпири (TJ-6, стр.11, 27, 45, 50, 64, 136); басна од Ла Фонтен, (TJ-7, стр.25), текстот „Писмо“/“Mektup” од Едмондо де Амичис (TJ-7, стр.55), приказната од Ханс Христијан Андерсен (TJ-7, стр.88), извадокот „Борбата на Дон Кихот со

ветерниците“/“Don Kişot’un Değirmenlerle Savaşı” од Мигуел Сервантес (ТЈ-7, стр.100), приказната „Гулабот и другарите“/“Güvercin ve Arkadaşları” од Бејдеба (ТЈ-7, стр.110); извадоците „Робинсон“/“Robinson” од Даниел Дефо (ТЈ-8, стр.35) и „Вилхелм Тел“/“Wilhelm Tell” од Шилер, (ТЈ-8, стр.120), приказната „Старецот и морето“/“İhtiyar Balıkçı” од Ернест Хемингвеј (ТЈ-8, стр.117).

Во еден од учебниците е даден дел од приказната за „Аладин и волшебната лампа“/ “Aladdin’in Sihirli Lambası” (ТЈ-8, стр. 127), а во три од нив се поместени народни приказни и песни од други култури: германска народна приказна „Птицата и малите миленичиња“/“Serçeyle Dört Yavrusu”(ТЈ-7, стр.60); арапска народна приказна „Споделување“/“Paylaşmak” (ТЈ-9, стр.119) и стара египетска песна „Моќта на јазикот“/ “Dilin Gücü” (ТЈ-8, стр.131). Застапени се и две песни во кои се изразува желбата да се изгради свет во кој сите деца ќе бидат еднакви, сплотени и среќни („Дајте им го светот на децата“/“Dünyaı Verelim Çocuklara” ТЈ-6, стр.35; „Еден свет замислив за сите деца“/“Bir Dünya Düşündüm Çocuklara”, ТЈ-8, стр.113), една во која се воспеваат убавините на светот и потребата да се сочува („Мојот свет“/“Dünyam”, ТЈ-7, стр.79), а во текстот „Да се живее во мир“/“Barış İçinde Yaşamak” (ТЈ-7, стр.6) се спомнуваат задачите и работата на Обединетите Нации.

Во учебниците за седмо и осмо одделение во делот „Поговорки“/“Atasözleri” се дадени неколку мудри мисли од пророкот Мухамед, од Ататурк, Куан-Цу, Сади, Сервантес (ТЈ-7, стр.120; ТЈ-8, стр.112), кои се однесуваат на образованието на децата.

Сите учебници изобилуваат со имиња на голем број градови во Турција, а во повеќето од нив се споменуваат и континенти (Африка, ТЈ-9, стр. 60; Европа и Азија, но во контекст на градот Истанбул кои ги поврзува двата континента со мостови, ТЈ-6, стр. 87), држави (Македонија, Јапонија, Турција, ТЈ-6, стр. 163; Англија, Франција, Австралија и Нов Зеланд, ТЈ-9, стр. 60; Судан и Алжир, Индија и Кина како граница до која се протега турскиот јазик, ТЈ-9, стр. 89; Тибет, Кина, Виетнам, ТЈ-9, стр.132) и градови (Сремска Каменица, ТЈ-7, стр. 10; Реј во Јемен-Југозападна Азија (ТЈ-7, стр.94), Багдад во контекст на почетоците на турскиот јазик, ТЈ-9, стр.45), а во делот на граматика како пример се спомнува Солунското пристаниште (ТЈ-9, стр.143). Во реченици како примери се спомнуваат Америка, Турција, Чанакале, Мраморно море, Јонско Море, Европа, Германци, Англија, Јупитер, Венера (ТЈ-9,стр. 181)

Во учебниците за шесто и деветто одделение, при обработката на јазиците се дадени информации за повеќе јазици и семејства од јазици: арапски, турски и англиски (ТЈ-6, стр. 163), урал-алтајски, индо-европски, сами, кинески-тибетски и банту јазици (ТЈ-9, стр.132-133).

Во текстот „Вселената нас не следи“/“Uzaydan Gözetleniyoruz” е претставен разговор меѓу деца за вселената и се спомнува првото вселенско летало „Спутник“ (ТЈ-9, стр.23).

Во два учебника се идентификуваат задачи за учениците кои отсликуваат отвореност кон светот - истражување во врска со зборовите на Ататурк: „Мир во земјата, мир во светот“ (ТЈ-7, стр.61), што треба да се направи за да се живее во мир (ТЈ-7, стр.7), како да се зачува нашиот свет (ТЈ-7, стр.79), истражување за индискиот писател Бејдеба (ТЈ-9, стр 52). Илустрациите се однесуваат на сплотеноста на децата од светот која се опејува во песните и со нив се прикажува: земјината топка околу која играат деца од различен пол и раса (ТЈ-6, стр.4; ТЈ-7, стр.6; ТЈ-8, стр.4; ТЈ-

9, стр. 46, 130), срце околу кое се собрани деца од различни култури и раси (ТЈ-6, стр. 131), дете како лета (ТЈ-6, стр.35); деца како играат (ТЈ-6, стр.130). Некои илустрации претставуваат ликови од приказна („Мачорот во чизми“ / “Çizmeli Kedi” ТЈ-6, стр.62).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по турски јазик има голем број текстови и илустрации кои се однесуваат на значајни ликови од турската историја и култура, кои поттикнуваат чувство на гордост и радост поради припадноста на оваа заедница, го величаат турскиот јазик и упатуваат на почитување на традицијата и обичаите на Турците. Претставувањето на културниот идентитет на Македонците е само со една творба, а на другите етнички заедници во Македонија сосема отсуствува.
- Во литературните творби и илустрациите не е претставена интеракцијата меѓу припадниците на различни етнички заедници кои живеат во Република Македонија, но дел од нив упатуваат на интеракција меѓу различните во поширок културен контекст.
- Во учебниците не се идентификуваат содржини кои придонесуваат за формирање на стереотипи и предрасуди кај учениците.
- Најголемиот број литературни творби се напишани од турски автори, доминантно од машки пол, додека застапеноста на автори од другите заедници кои живеат во РМ е многу мала или никаква.
- Личните имиња кои се среќаваат во сите учебници се во најголема мера традиционални турски имиња. Нема ниту еден текст во кој се спомнуваат заедно имиња на ликови кои припаѓаат на различни етникуми.
- Застапени се повеќе поетски состави во кои се изразува љубовта кон татковината и припадноста кон неа. Само во една содржина татковината е прикажана во мултикултурен контекст.
- Повеќе содржини промовираат отвореност кон светот, најчесто преку текстови и мисли од странски автори и други култури, информации за други држави, градови и јазици, како и илустрации кои прикажуваат заедништво на децата од различни раси и култури.

СРПСКИ ЈАЗИК

Во анализата се вклучени 3 учебници по предметот српски јазик, за шесто, осмо и деветто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Содржините во учебниците го развиваат главно културниот идентитет на Србите преку прикажување на историјата на развојот на српскиот јазик и писмо, неговите јазични и граматички правила, народното литературно творештво. Во учебникот за 8-мо одд се укажува на улогата на јазикот како „израз на народниот дух и идентитет и основно орудие на неговата култура“.

Во СЈ-6 се опишува потеклото на српскиот јазик, кој припаѓа на групата јужнословенски јазици, како и создавањето на глаголицата од страна на словенскиот просветител Константин Филозоф (Кирил), кој заедно со брат му Методиј ги превел црковните книги од грчки на словенски јазик. Се истакнува дека српската кирилица потекнува од словенската кирилица и таа се смета за примарно српско писмо (стр.5-10). Поопширен осврт на историскиот развој на српскиот јазик од населувањето на Словените на Балканскиот полуостров до денешни денови е даден во СЈ-9 (стр.7-13). Во наставната единица *Српскиот јазик до 19-тиот век* се опишува мисијата на солунските браќа Кирил и Методиј за ширење на христијанството на словенски јазик, создавањето на глаголското и кирилското писмо, како и развојот на српкословенскиот, рускословенскиот и словенкосрпскиот јазик до периодот на реформирањето на српскиот литературен јазик. Во двата учебника се истакнува улогата на реформаторот на српскиот јазик и правопис, Вук Стефановиќ Караџиќ, кој го вовел народниот јазик во литературниот, напишал граматика на народниот јазик и прв практично ја применил српската кирилица во Српскиот речник (СЈ-6, стр. 7-9; СЈ-9, стр. 7-10). Во овој контекст се спомнува и придонесот на лингвистот и реформаторот на српската кирилица, Сава Мркаљ, на чие дело Вук Караџиќ го базирал српскиот правопис. Понатаму се истакнува важноста на Виенскиот книжевен договор од 1850 год. за заеднички литературен јазик на Србите и Хрватите, како и првите печатени авторски дела и преводи на реформираниот јазик. Во нив спаѓаат: збирката поезија „Песме“ („Песни“) од Бранко Радичевиќ, „Горски вијенац“ („Горски венец“) од П.П.Његош, Вуковиот превод на Новиот Завет, како и научната расправа „Рат за српски језик и правопис“ („Војна за српскиот јазик и правопис“) на лингвистот Ѓуро Даничиќ. Во учебниците СЈ-8 и СЈ-9 се среќаваат повеќе мисли за јазикот искажани од Вук Караџиќ, а даден е и извадок од биографскиот запис „Вуково детињство“ („Детството на Вук“) од Божидар Ковачевиќ, во кој се опишува неговото детство (СЈ-9, стр.130). Во поткрепа на содржините се и илустрациите кои прикажуваат извадоци од Зографското евангелие пишувано на глаголица, од Савината книга пишувана на кирилица, Српскиот речник на Вук Караџиќ (СЈ-6, стр.8-9), од Мирославовото евангелие како најстар запис на српски литературен јазик од 12-тиот век, (СЈ-8, стр.12; СЈ-9, стр.9), од кориците на значајни печатени дела (СЈ-9, стр.11,12,64,65), како и слики од Вук Караџиќ (СЈ-8, стр.5; СЈ-9, стр.14). Во контекст на јазикот, преку примери и задачи прикажани се дијалектите

карактеристични за три региони во Србија, како и разликите меѓу екавскиот, (и)јекавскиот и икавскиот изговор. На крајот од оваа наставна единица учениците имаат групна задача да соберат пишани или аудиозаписи од различни српски дијалекти, да се информираат за обичаите, умотворбите, носиите од регионите каде се зборуваат тие дијалекти и преку текстови и слики да ги прикажат нивните сличности и разлики (CJ-8, стр.7-11).

Од српските просветители, во учебниците му е посветено внимание на основоположникот на српската црква Свети Сава, преку песната „Свети Саво пише своје роду“ („Свети Сава му пишува на својот род“) (CJ-8, стр.84), преку стиховите на една народна песна и преку биографијата што тој ја напишал за св. Симеон, односно Стефан Немања, „Житије светог Симеона“ („Житие на светиот Симеон“) (CJ-9, стр.92, 128-130). Се истакнува дека Свети Сава е првиот биограф во српската литература, кој дал пример како се пишува во рамките на овој литературно-научен вид, а презентираниот животопис претставува извор на информации за неговиот татко Стефан Немања, големиот средновековен српски владетел, кој подигнал и обновил повеќе цркви и манастири. Од српската историја, спомнати се уште битката на Косово, Југ Богдан и неговите девет синови во народната песна „Смрт мајке Југовића“ („Смрт на мајката на Југовиќите“) (CJ-8, стр. 88), како и случувањата по битката на Косово, до целосното потпаѓање на Србија под турска власт, опеани во епската народна песна „Деоба Јакшића“ („Делбата на Јакшиќи“) (CJ-9, стр. 90,91). Од поновата историја, прикажана е куса биографија на српскиот математичар, физичар и астроном Милутин Миланковиќ, како и извадок од неговата автобиографска книга „Успомене, доживувања и сећања“ („Спомени, доживувања и сеќавања“) (CJ-9, стр. 131).

Во однос на историските ликови, во учебниците се среќаваат неколку народни творби во кои се опеани Крале Марко и татко му Волкашин: „Марко Краљевиќ и Муса Кесеџија“, „Урош и Мрњавчевиќи“ и „Орање Марка Краљевића“ (CJ-8, стр.46,53, 90). Меѓутоа, не е јасно дали ликот на Крале Марко е прикажан како дел од српската или македонската историја, затоа што е присутен во народното творештво на двата јазика.

Славењето на верските празници и обичаите се тема само на еден новинарски текст, со наслов „Сваки се народ по обичају познаје“ („Секој народ се познава според обичаите“) од Д.Матовиќ, објавен во весникот „Вечерње новости“ (CJ-9, стр. 145-146). Во него се истакнува дека чествувањето на куќната слава е древен обичај на Србите и составен дел на нивниот културен идентитет. По текстот се поставени неколку прашања за учениците со цел да размислат што е културно наследство на еден народ и зошто обележувањето на куќната слава е толку важно. Во учебниците се спомнати и неколку верски празници, како: Божиќ, Митровден, Ѓурѓовден, но во контекст на јазични вежби или во рамките на литературни творби (CJ-6, стр. 44, 112; CJ-8, стр.58; CJ-9, стр. 131). Само на една илустрација се прикажани машка и женска српска носија (CJ-8, стр.11).

Културниот идентитет на Македонците е претставен преку делата на македонските преродбеници од 19. век, особено на браќата Константин и Димитар Миладинови. Тие се претставени како собирачи на народни умотворби и борци за културен напредок на македонскиот народ, а Константин Миладинов и како автор на некои од најубавите песни во македонското творештво, меѓу кои и антологиската „Т 'га за југ“. Даден е дел од српскиот препев на песната („Туга за југом“) и наведени се мотивите кои го инспирирале авторот да ја напише. Ликот на Димитар Миладинов е претставен преку расказот „Учител из Струге“ („Учителот

од Струга“) од Ванчо Николески, по кој следат неколку прашања во врска со текстот, кои бараат од учениците подлабоко да размислат за делото на браќата Миладинови (на пр. *Какво семе посеал Д. Миладинов во Македонија?*). Написите за овие значајни преродбеници се придружени со нивни слики (CJ-8, стр. 67, 119, 120, 121; CJ-9, стр. 74, 75). Во учебникот CJ-8 е спомнато дека, покрај Константин Миладинов, најистакнати македонски автори на социјална поезија биле Кочо Рацин, Рајко Жинзифов и Коле Неделковски (стр. 67). Ликот и делото на Кочо Рацин се претставени преку есејот „Песников осмех“ („Насмевката на поетот“) од Велибор Глигорич (CJ-9, стр. 140, 141) и препевот на неговата песна „Елегија за тебе“ (CJ-6, стр. 139).

Од другите етникуми кои живеат во Р. Македонија, со текст и фотографија се претставени браќата Манаки, како припадници на влашката заедница, кои се пионери на македонската кинематографија (CJ-9, стр. 150, 151), а во народната приказна „Насрадин-хоџина претња“ („Заканата на Насрадин-хоџа“) е прикажан познатиот лик на Турчинот Насрадин-хоџа (CJ-8, стр. 54).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Интеракцијата меѓу различните се согледува единствено преку споредбите меѓу македонскиот и српскиот јазик, писмо и граматика, како на пример во однос на азбуката, акцентирањето, искажувањето на падежните значења, глаголските форми (CJ-8, стр. 9, 19, 27, 119), заменките (CJ-8, стр. 56), правописот (CJ-9, стр. 64). Во тој контекст е и извадокот од еден текст во CJ-9: „...Али зашто Ђерџ? Зато што га тако зову Албанци, за нас је разумљиво Ѓорѓи, за Србе - Ђорђе, за Хрвате - Јурај или Јуре, за вас Енглеze - Џорџ ... а зашто је то важно, све су то варијанте имена истог хришћанског свеца из Кападохије.“ (стр. 63). Во CJ-8, во рамките на наставната единица *Лексика на српскиот јазик*, се зборува за вклученоста на туѓите зборови во српската лексика, како што се интернационализмите и турцизмите. Во тој контекст, од учениците се бара да ги пронајдат турцизмите во народната приказна „Насрадин-хоџина претња“ („Заканата на Насрадин-хоџа“) (стр. 54).

Ако се изземат народните творби во кои е опеан периодот под турско ропство, каде Турците се претставени како непријатели, само во еден текст се ставени во интеракција имиња на ликови кои припаѓаат на различни етнички заедници што живеат во Р. Македонија. Тоа е извадокот од книгата „Марта“ на Горјан Петрески, во кој се одвива дијалог меѓу Борко и Ирфан („А јас сум Борко, чичко Ирфане...“) (CJ-6, стр. 102).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците не се среќаваат стереотипи и предрасуди, освен што во учебникот за 6-то одд., во текстот „Шта има ново“ („Што има ново“), кој е претставен како Циганска приказна, Ромите се наречени Цигани, што денес се смета за погрдно име (стр. 135). Со оглед на тоа што станува збор за стара приказна, кога вообичаено се користел тој назив, веројатно намерата не била да ги навреди припадниците на ромската заедница, но добро е наставникот да ги коментира историските разлики во именувањето на одредени етникуми.

Лични имиња и автори

Во содржините од учебниците во најголема мера се среќаваат српски т.е. православни имиња (Милован, Рајко, Ѓира, Милица, Јеца, Ѓурђа, Милош, Новак, Лепосава, Чеда, Василије...), што е очекувано бидејќи најголем број од авторите на литературни творби се Срби. Во текстовите од странски автори, имињата на ликовите се специфични за националноста на која припаѓаат или за која пишуваат авторите, како на пример: Ромео, Лаерт, Хорацио, Шинук, Бреда, Робинзон, Немо, Жерар, итн. Во текстовите од македонски автори се вклучени имиња карактеристични за православните Македонци (Константин, Илија, Цветко, Борко, Витан, Пејо, Гоце, Марта, Виолета, Стефанија). Мал дел од имињата се муслимански и тоа главно од ликовите во народните творби кои го опишуваат периодот кога балканските земји биле под турско ропство (Насрадин-оџа, Муса Кесеџија, Хасан-ага).

Општо земено, авторите на текстовите кои се вклучени во учебниците во најголема мера се Срби и припаѓаат на машкиот пол (Табела 4). Во сите три учебници во просек половината од вкупниот број литературни дела се од српски автори, а тоа најмногу е изразено во учебникот CJ-9 (63,64%). Според зачестеноста, по нив следат текстови без автор, застапени во просек со 20,74%, а потоа автори од различни земји во светот, вклучувајќи ги и оние од регионот (17,78%). Македонските автори во просек учествуваат со 8,15 % од текстовите, при што најголемо е нивното присуство во CJ-6 (14,28%), а најмало е во CJ-9 (3,03%). Во ниту еден од учебниците не се застапени литературни дела од албански и од турски автори.

Во однос на родовата припадност на авторите, евидентно е дека во сите три учебници доминираат мажи (92,52% наспроти 7,48% жени). Родовата неизбалансираност е најизразена во учебникот CJ-9, каде жени автори воопшто нема, а во учебникот CJ-6 е највисока стапката на нивна застапеност (11,36%). Преовладувањето на машки автори е присутно во сите субкатегории по основ на национална припадност.

Табела 4. Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност во учебниците по српски јазик

Одделение	VI			VIII			IX			Вкупно		
Пол Националност	М	Ж	вк. f (%)	М	Ж	вк. f (%)	М	Ж	вк. f (%)	М	Ж	вк. f (%)
Македонци	6	1	7 (14,28)	3		3 (5,66)	1		1 (3,03)	10	1	11 (8,15)
Албанци												
Турци												
Срби	23	2	25 (51,02)	24	2	26 (49,05)	21	/	21 (63,64)	68	4	72 (53,33)
Други	11	2	13	6	1	7	4		4	21	3	24

			(26,53)			(13,21)			(12,12)			(17,78)
Вкупно М и Ж	40 (88,64)	5 (11,36)		33 (91,67)	3 (8,33)		26 (100)	/		99 (92,52)	8 (7,48)	
текстови без автори	4	4 (8,16)		17	17 (32,08)		7		7 (21,21)	28		28 (20,74)
Вкупно	49 100%			53 100%			33 100%			135 100%		

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебниците по српски јазик нема содржини кои ја претставуваат Република Македонија во интеркултурен контекст. Љубовта кон татковината е прикажана во неколку патриотски песни: „Моја отаџбина“ („Мојата татковина“) од Алекса Шантиќ (СЈ-6, стр.87), „Домовина“ („Татковина“) од Душан Васиљев (СЈ-8, стр. 83; СЈ-9, стр. 76) и „Т'га за југ“ („Туга за југом“) од Константин Миладинов (СЈ-8, стр.75). Текстовите се проследени со задачи кои од учениците бараат да дефинираат што е татковина, да опишат какви чувства кај нив будат стиховите кои ја опеваат татковината и да напишат состав за својот роден крај.

Во малку текстови се вклучени информации за Р. Македонија. Во извадокот од расказот „Мурџо“ од Ангелко Крстиќ (СЈ-6, стр.107,108) се спомнуваат Пелистер, Јабланица, Галичица, а во текстот „Струга се подмладила у 50. години“ е опишано отварањето на 50-тите Струшки вечери на поезијата (СЈ-6, стр.114). Мал е и бројот на илустрации на кои е претставена татковината. Само на три слики се прикажани убавините на Република Македонија: Охридското езеро (СЈ-9, стр.75), Струга и Црн Дрим (СЈ-6, стр.114) и Камениот мост во Скопје (СЈ-8, стр.35).

Во содржините има повеќе описи кои се поврзани со Србија, како на пример дека нејзиниот главен град, Белград, е најубав, дека Копаоник, највисоката планина во Србија, е богата со шуми итн (СЈ-8, стр.41).

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот е промовирана во учебникот за осмо одделение преку песната „Велико коло“ („Големо оро“) од Воја Цариќ, со која авторот ги поканува сите деца на светот да се сплотат и да заиграат големо оро („И хватајмо се у коло једно, Велико коло све деца света, Весело коло, непрегледно, Играће са нама цела планета...“) (СЈ-8, стр.88). Друг аспект на отвореноста кон светот е запознавањето со други народи и култури. За тоа придонесуваат два текста во СЈ-9, посветени на Африка, извадок од патеписот „Африка“ од Растко Петровић (стр.133,134) и „Шума говори“ („Шумата зборува“) од Албер Лондр (стр.137,138), кои се придружени со илустрации со африкански мотиви (стр.135,138). Во учебникот СЈ-8 е вклучен расказот „Мали Шинук“ („Малиот Шинук“) од Андре Марло, кој го опишува животот на Ескимите (стр.130, 131), збогатен со илустрација на која е претставено семејство на Ескимите.

Во рамките на овој индикатор се и повеќе извадоци од литературни дела на светски познати автори, како на пр.: „Хамлет“ и „Ромео и Јулија“ од Вилјем Шекспир (CJ-6, стр.79; CJ-8, стр.107,108; CJ-9, стр.159), неколку дела на А.П.Чехов (CJ-6, стр.110,142), „Дваесет илјади миљи под морето“ на Жил Верн (CJ-9, стр.102-106) и други. Наведени се и имињата на најпознатите репортери во светското новинарство, Албер Лондр од Франција и Егон Ервин Киш од Чехословачка, како и дел од познатите книжевници кои пишувале репортажи, како што се Џек Лондон и Ернест Хемингвеј (CJ-6, стр. 136). Од другите уметности, прикажана е сликата „Свездена ноќ“ од Ван Гог, а на учениците им е зададена задача да ја набљудуваат со цел да ги воочат мотивите и опишат чувствата кои им се јавуваат при тоа (CJ-6, стр. 88). Од филмската уметност, со кус текст и слики претставени се браќата Огист и Луј Лимијер од Франција, како пионери во кинематографијата, и дадени се куси податоци за почетоците на развојот на филмот (CJ-9, стр. 150). Во CJ-9, во темата *Медиумска култура*, се спомнати познати светски филмски уметници, како што е режисерот Алфред Хичкок и артистите Грета Гарбо, Елизабет Тејлор, Мерилин Монро, Клерк Гебл, Одри Хепбрен (стр. 153,154,157).

Уште еден аспект на отвореноста кон светот е јазичниот. Во CJ-8, во наставната содржина *Правопис страних речи*, прикажано е како странските зборови се транскрибираат на српски јазик (стр. 61). Во продолжение, на учениците им е зададена задача да направат транскрипт со кирилично писмо на неколку градови напишани со оригиналното латинично писмо, како и на други 20 зборови од некој странски јазик кој го изучуваат.

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по српски јазик не е нагласена интеркултурната димензија во контекст на македонското општество. Доминираат содржини кои го потенцираат културниот идентитет на Србите, главно преку историскиот развој на српскиот јазик и писмо, современата српска граматика, народното и уметничкото литературно творештво на Србите и осврт кон некои значајни ликови од српската историја. Културниот идентитет на Македонците главно е претставен преку делата на македонските преродбеници од 19. век и неколку современи автори во областа на литературата. Отсуствуваат содржини во кои е прикажан културниот идентитет на припадниците на други заедници кои што живеат во Република Македонија.
- Ниту преку текстови, ниту преку илустрации не е нагласено дружењето и соработката меѓу припадници на различни етникуми што живеат во Р. Македонија. Само во еден текст експлицитно се во интеракција лица со православна и муслиманска вероисповед. Од лингвистички аспект, направени се споредби меѓу македонскиот и српскиот јазик, писмо и граматика, и е коментирано вклучувањето на туѓи зборови во српската лексика, особено на турцизмите.
- Генерално, стереотипи и предрасуди не се присутни, освен во една народна приказна во која Ромите се наречени Цигани, што денес се смета за погрдно име, па е неопходно на учениците да им се објасни историската перспектива во именувањето на одредени етникуми.
- Во литературните творби доминираат српски т.е православни имиња на ликовите, присутни се странски имиња во делата од светската литература, а речиси воопшто нема муслимански имиња. Авторите на текстовите кои се

вклучени во учебниците најчесто се Срби и припаѓаат на машкиот пол, дел од текстовите припаѓаат на светското литературно творештво, вклучени се неколку автори Македонци со своите дела, а воопшто не се застапени турски и албански автори.

- Татковината Република Македонија не е претставена како мултикултурна заедница. Развивањето патриотизам и чувство на припадност се практикува преку литературни творби и дискусии за татковината. Отсуствуваат илустрации на државните симболи, а малку се вклучени и слики кои би ги претставиле убавините на татковината.
- Отвореноста кон светот се согледува преку прикажаните автори и дела од светската литература, но и другите уметности, како на пример филмот, преку содржини во кои се опишани други, најчесто подалечни култури, како и преку некои јазични аспекти (интернационализми во српската лексика, транскрипција на странски зборови од латинично во српско кирилично писмо). Само една песна промовира сплотеност на сите деца од светот, без оглед на нивните разлики.

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ЗА УЧЕНИЦИТЕ ОД ДРУГИТЕ ЗАЕДНИЦИ

Во анализата се вклучени седум учебници по македонски јазик за учениците од другите заедници, кои се користат од шесто до деветто одделение на деветгодишното основно образование: еден за шесто и по два за седмо, осмо и деветто одделение (Прилог бр. 1).

Културен идентитет

Учебниците содржат повеќе текстови и илустрации преку кои е претставен културниот идентитет на Македонците, а во помал обем се среќаваат и содржини кои се однесуваат на културните обележја на другите етнички заедници кои живеат во Македонија.

Македонскиот културен идентитет е претставен преку неколку текстови во кои се зборува за ликови кои се значајни за македонската историја и култура: за загинавањето на Гоце Делчев („Баница во пламен“, МЈЗ-9А, стр.60), за подготовката за убиство на Ѓорче Петров („Стапица за младичот“, извадок од драмата „Црнила“, МЈЗ-9А, стр. 66; МЈЗ-9Б, стр. 27), за раѓањето на Константин Миладинов („Мајка хранителка“, МНЗ-9Б, стр. 93) и за животот на Алксандар Македонски (извадок од книгата „Сказна за древна Македонија со наслов „Алксандар и Букефал“, МЈЗ-9Б, стр. 74-75). Во еден од учебниците за деветто одделение во кој застапеноста на содржини кои го отсликуваат културниот идентитет на Македонците е најголем, поместени се и неколку текстови кои се однесуваат на животот на Македонците во минатото („Селанката од Копачка“, МЈЗ-

9Б, стр.24; „Бојана“, МЈЗ-9Б, стр.47-48; извадок од драмата „Печалбари“, МЈЗ-9Б, стр. 62; „Мајка хранителка“, МЈЗ-9Б, стр.88-89; „Мајка Которичанка“ во чија порака на авторот се укажува на тешката судбина на раселените деца од Егејска Македонија).

Во учебниците за осмо и деветто одделение се поместени и неколку народни умотворби: една народна приказна од Зборникот на Марко Цепенков („Царо што имал на глаата рог“, МЈЗ-7Б, стр.107) и две народни песни во кои се опејуваат Гоце Делчев („Црна се чума зададе“, МЈЗ-9А, стр.65) и Марко Крале („Марко купува сабја“, МЈЗ-9Б, стр. 110). Во народните песни во еден од учебниците за деветто одделение се споменуваат народните инструменти кавал и гајда (МЈЗ-9Б, стр. 11 и 13).

Во двата учебника за деветто одделение се идентификуваат повеќе задачи и активности кои се однесуваат на претходно наведените содржини: во делот „Прочитај, размисли и одговори!“ кој следува по песната „Црна се чума зададе“ дадено е прашањето „*Како е воспеан ликот на Гоце Делчев?*“, а во делот „Истражувај!“ учениците се насочуваат да пронајдат други народни и уметнички песни за Гоце Делчев и да ги прочитаат (МЈЗ-9А, стр.65); по обработката на текстот „Стапица за младичот“ дадени се неколку прашања кои се однесуваат на Ѓорче Петров (МЈЗ-9А, стр.68; МЈЗ-9Б, стр.30), а во делот „Научи повеќе!“ даден е извадок од коментарот на авторот на драмата „Црнила“ „Коле Чашуле, за смртта на Ѓорче Петров. (МЈЗ-9А, стр.69); во делот „Прочитај,размисли,одговори!“ дадени се информации за односот на Грците кон Македонците за време на диктатурата на Метаксас и прашање за причините за тоа („*За време на диктатурата на Метаксас,во Грција на македонското население му било забрането да зборува на својот мајчин јазик, како дома,така и на сите јавни места:по улиците,пазарите,воучилиштата и сл.Зошто?*“ (МЈЗ-9А, стр.76); во делот „Колку повеќе знаеш-толку повеќе вредиш“ поместени се податоци за животот и делото на Кузман Шапкарев (МЈЗ-9А, стр.131).

Идентитетот на Македонците е претставен и преку повеќе фотографии кои се однесуваат на различни аспекти на традицијата на македонскиот народ: ракотворби (дел од соба за гости во куќата на Андреевци, уредена со ткаен килим со традиционални шари и бои, со кауч прекриен со јамболија и со стари дрвени столици, МЈЗ-7А, стр. 59; делови од ткаени килими со традиционални македонски шари, МЈЗ-9А, стр. 134; исткаени черги и сребрен колан со сребрени пари, МЈЗ-9А, стр. 117; кавалче и мало торбиче со народен вез, МЈЗ-9А, стр. 74); садови и предмети за домаќинство (традиционален македонски сад за готвење-котле и столче-троножец, МЈЗ-7А, стр.87); народни носии и инструменти (музичари облечени во традиционална машка носија со традиционални народни инструменти (тапан, шупелка), МЈЗ-7А, стр.100; машки игроорци во народна носија придружени со тапани, МЈЗ-9Б, стр.12; жена во македонска народна носија, МЈЗ-8А, стр.92; МЈЗ-9Б, стр.115; маж и жена во македонска народна носија, МЈЗ-9А, стр. 73; младоженец, невеста и свадбари облечени во народна носија, МЈЗ-9Б, стр. 118). И самата корица на еден од учебниците претставува слика на жени и еден маж, кои се облечени во македонска народна носија и се наоѓаат покрај маса прекриена со црвена покривка со народен вез и наредена со глинени садови (МЈЗ-9Б).

Неколку фотографии во учебниците прикажуваат значајни културно-историски споменици во Македонија: црквата „Св.Канео“ (МЈЗ-6, стр.29), детаљ од иконостасот во „Св.Јован Бигорски“ (МКЗ-7А, стр. 47); мозаик и статуа во

античкиот град Хераклеа (МЈЗ-7А, стр. 117,124), а на една се претставени керамички садови од времето на неолитот (МЈЗ-7А, стр. 67).

Идентитетот на другите етнички заедници кои живеат во Македонија е претставен преку неколку албански народни приказни (МЈЗ-7А, стр.16; МЈЗ-9А, стр. 54-55; МЈЗ-9А, стр.125-126) и една албанска народна песна (МЈЗ-9А, стр. 127-128), како и преку два текста во кои се опишуваат верски празници (Ѓурѓовден, МЈЗ-8А, стр. 60 и Бајрам, МЈЗ-9Б, стр. 39) и еден во кој се раскажува за детето Агим кое пренесувало пораки на партизаните во кутија цигари („Поштарот“, МЈЗ-7Б, стр. 83). Текстот за празникот Ѓурѓовден е придружен со задача да се опише еден верски празник со сите обичаи (МЈЗ-8А, стр. 60). Во повеќето од учебниците се поместени и неколку илустрации кои прикажуваат верски објекти (џамија, МЈЗ-7Б, стр. 41; МЈЗ-9А, стр. 18; Шарена џамија во Тетово (МЈЗ-7А, стр.40) и девојки во албанска народна носија (МЈЗ-9А, стр. 128).

Интеракција меѓу различните

Во учебниците се присутни повеќе содржини во кои се прикажува или поттикнува дружење и интеракција на ликови („Бои“, МЈЗ-6, стр.14; „Децата од двете улици“, МЈЗ-7А, стр. 78; јазична игра „Каладонт“, МЈЗ-7А, стр.57), но, тоа се остварува, главно, меѓу ликови кои се од иста националност. Сепак, се идентификуваат и неколку текстови кои прикажуваат интеракција на деца од различни етнички заедници: „Јазикот не е пречка за добро другарување“, МЈЗ-6, стр. 71 („И Орхан и Славчо и Агим се смееја. Трите деца имаа слична насмевка. Кога се смеат,на ист начин се смеат децата“); „Желби“, МЈЗ-7Б, стр.12-13 и МЈЗ-9Б, стр. 69 (игра и разговор меѓу децата Дритан, Блерим, Анита, Агим и Микел); „На улицата“, МЈЗ-9А, стр. 112-113 (расправија меѓу Аким и Ана).

Во еден од учебниците, во делот „Граматичка категорија вид“ се дадени реченици во кои се споменуваат Орхан и Зоран, а во една од нив се забележува интеракција помеѓу нив: „Орхан и Зоран шетаа низ паркот и разговараа..“ (МЈЗ-8Б, стр.124). Во истиот учебник во граматичкиот дел во поглавјето „Задачи“ е даден расказот „Тројца другари“ од авторот Неџати Зекерија во кој е претставено дружењето на Орхан, Славко и Агим („За време на одморот се сретнаа повторно. На едно од кошињата во училишниот двор меѓу себе си ја поделија ужината...“ (МЈЗ-8Б, стр.127).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците отсутствуют содржини кои упатуваат на стереотипи и предрасуди по било која основа. Единствен пример кој илустрира стереотип во однос на односите во семејството е даден во текстот „Зимски јаготки“ (МЈЗ-6, стр. 98-99), во кој макеата е претставена како лоша жена која ја терала пасторката да прави невозможни работи. Стереотипот на лоша макеа е претставен и во народната приказна „Девојчето и дванаесетте месеци“ (МЈЗ-8Б, стр. 64; МЈЗ-9Б, стр. 104).

Лични и имиња и автори на уметнички творби

Анализираните учебници изобилуваат со машки и женски лични имиња. Најмногу се застапени имиња кои се карактеристични за Македонците, но во повеќето од нив се присутни и имиња кои се препознатливи за припадниците на етничките заедници со муслиманска вероисповед. Во текстовите и примерите тие се дадени поединечно или заедно.

Во неколку текста кои се извадоци од творби на странски автори се присутни и странски имиња. Во однос на родовата припадност, во учебниците се повеќе застапени машките лични имиња.

Во сите учебници се присутни авторски текстови. Распределбата на авторите според пол и националност е претставена во долната табела:

Табела 5: Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност во учебниците по македонски јазик за учениците од другите заедници

Учебник	МЈЗ-6			МЈЗ-7А			МЈЗ-7Б			МЈЗ-8А			МЈЗ-8Б			МЈЗ-9А			МЈЗ-9Б			Вкупно		
пол националност	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %
Македонци	31	2	33 43,42	31	10	41 49,39	37	3	40 48,19	21	2	23 52,2	24	4	28 53,8	23	6	29 49,15	25	3	28 52,83	192	30	222 50,3
Албанци	7	/	7 9,21	1	/	1 1,20	5	/	5 6,02	1	/	1 2,27	2	/	2 3,84	2	/	2 3,38	2	/	2 3,77	20	/	20 4,44
Турци	4	/	4 5,26	2	/	2 2,40	3	/	3 3,61	/	/	/	5	/	5 9,61	1	/	1 1,69	1	/	1 1,88	16	/	16 3,55
Срби	5	2	7 9,21	3	/	3,61	4	1	5 6,02	1	/	1 2,27	2	/	2 3,84	2	/	2 3,38	/	1	1 1,88	17	4	21 4,66
Други	12	2	14 18,42	23	1	24 28,91	18	/	18 21,68	8	/	8 18,1	7	/	7 13,46	11	1	12 20,33	12	/	12 22,64	91	4	95 21,1
текстови без автори			11 14,47			12 14,45			12 14,45			11 25			8 15,3			13 22,03			9 16,98			76 16,8
Вкупно	59 90,76	6 9,23	76 100	60 84,50	11 15,49	83 100	67 94,36	4 5,63	83 100	31 93,9	2 6,06	44 100	40 90,9	4 9,09	52 100	39 84,78	7 15,21	59 100	40 90,90	4 9,09	53 100	336 89,8	38 10,1	450 100%
	65 100%			71 100%			71 100%			33 100%			44 100%			46 100%			44 100%			374 100%		

Добиените резултати покажуваат дека најголем и изедначен број авторски текстови имаат учебниците за седмо одделение (71), прближна застапеност е присутна во учебникот за шесто одделение (65), а во останатите таа застапеност е помала. Половина од авторите на литературни творби се Македонци (50,3%), потоа следуваат странските автори (21,1%), а со помал процент се застапени српските, турските и албанските автори (4,66%, 4,44%, 3,55%). Во сите учебници доминантни се авторите од машки пол (89,8%), а авторките се присутни во значително помал процент (10,1%). Нивниот број е најголем кај Македонците, значително помал кај странските и српските автори, а Албанците и Турците не се застапени ниту со една авторка.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Република Македонија во речиси сите учебници по македонски јазик за другите заедници е претставена со повеќе стихотворби во кои се воспеваат природните убавини на земјата и љубовта кон родниот крај („Срцето на татковината“, МЈ-6, стр.29; МЈЗ-8А, стр. 71; „Убава си татковино“, МЈЗ-6, стр. 50; Мојот роден крај“, МЈ-7А, стр.83; „Боите на татковината“, МЈЗ-7А, стр. 84; „Роден крај“, МЈЗ-7Б, стр. 5;

„Татковина“, МЈЗ-8А, стр. 57; МЈЗ-8Б, стр.5; „Што е тоа татковина“, МЈЗ-9А, стр. 22; „Татковина-тоа е гнездо во кое растеме“, МЈЗ-9А, стр. 5), како и неколку песни и една народна легенда кои се однесуваат на убавините на одредени планини, реки и езера („Вардар“, МЈЗ-7А, стр. 90; „Шар Планина“, МЈЗ-7А, стр. 91; „Езерска убавина“, МЈЗ-7Б, стр.7; „Езерска приказна, МЈЗ-7Б, стр.23; „Реката Радика-наша убавица“, МЈЗ-9А, стр. 21). Во три учебника поместени се и прозни и драмски текстови во кои се опишуваат повеќе природни убавини на Македонија („Расказ без наслов“, МЈЗ-7А, стр.86; извадок од драмата „Чест“, МЈЗ-8А, стр.35; „Мајка хранителка“, МЈЗ-9Б, стр. 93), еден текст кој се однесува на убавините на повеќе градови во Македонија („Најубавиот град“, МЈЗ-9А, стр. 18) и еден во кој се објаснува што е тоа татковина („Дедо и внук“, МЈЗ-7Б, стр.35). Во еден од учебниците за седмо одделение (МЈЗ-7А) поместени се и две мисли со кои се изразуваат љубовта кон татковината: *„Каде и да одиш, татковината во срце ја носиш“* (стр.83) и *„Татковината, тоа сме ние“* (стр.86).

Имплицитно развивање патриотизам се идентификува во стихотворбата „Скопје“ (МЈЗ-9А, стр. 20) и во три текста во кои се раскажува за настанувањето на Мавровското и Охридското Езеро („Приказна за раѓањето на едно езеро“, МЈЗ-6, стр.33-34; Приказна за раѓањето на Мавровското Езеро, МЈЗ-9А, стр. 13; Предание за Охридското Езеро“, МЈЗ-8А, стр.66).

Одговорноста за чување на татковината е претставена во неколку литературни творби во кои се бара зачувување на природните богатства, како што се реките и езерата („Порака“, МЈЗ-7А, стр. 125), грижа за дрвјата во природата и околината („Детство“, МЈЗ-7Б, стр. 40; „Чувајте ги дрвјата“, МЈЗ-7Б, стр. 58 и „Заедничка грижа“, МЈЗ-8Б, стр. 95) и грижа за околината од загадување („Еколошки проблеми“, МЈЗ-7А; стр. 130-131).

Потребата од заштита на животната средина се актуелизира и во прашањата за размислување кои се дадени по стихотворбата „Детство“ во делот „Разговор за песната“ („Што превземате вие во вашето училиште за зачувување на здрава животна средина?“ (МЈЗ-7Б, стр. 40). Развивањето патриотски чувства се идентификува и преку други задачи и активности кои се бараат од учениците во врска со одредени содржини: да раскажат настан по даден план (*„...Потруди се да опишеш едно убаво место од кое си бил восхитен и на кое се сеќаваш со љубов.Може тоа да биде и Охридското Езеро...“*) (МЈЗ-8А, стр.65); да пронајдат песна за татковината од читанките по мајчин јазик и да направат нејзин превод (МЈЗ,8А, стр. 72); да анализираат мисла на поетот („Што сака да каже поетот кога вели:„Татковината е долг пат по кој неуморно чекориме?“) (МЈЗ-9А, стр.23); да напишат состав за татковината („Напиши состав под наслов „Мојата таквина-цветна градина“) (МЈЗ-9А, стр. 46)

Дел од наведените поетски и прозни текстови се придружени и со илустрации кои претставуваат одделни аспекти на содржините: Охридското Езеро (МЈЗ-6, стр. 29, 41; МЈЗ-9А, стр. 18), изворите на Црн Дрим (МЈЗ-7А, стр. 85) и мостот на реката Црн Дрим во Струга за време на одржувањето на Струшките вечери на поезијата (МЈЗ-7А, стр. 28); Попова Шапка во зима (МЈЗ-7А, стр. 91); Камениот мост во Скопје (МЈЗ-7А, стр. 90; МЈЗ-7Б, стр.25); Битола и Тетово (МЈЗ-9А, стр. 18); споменикот Илинден или

Македониум (МЈЗ-9А, стр.5); знамето на РМ (МЈЗ-6, стр. 50; МЈЗ-7А, стр.84; МЈЗ-8А, стр.41); деца кои засадуваат дрвца (МЈЗ-7Б, стр. 93).

Отвореност кон светот

Во сите учебници се присутни литературни творби од поголем број странски автори, како од регионот, така и од светската книжевна сцена. Во текстот „Авантурите на Гордон Пим“ се раскажува за врска меѓу пингвините и птиците албатроси (МНЗ-9Б, стр. 100), а во извадокот од романот „Тарас Буљба“ се споменуваат Полјаците и Козаците (МЈЗ-9Б, стр. 65). Најголем број од учебниците содржат стихотворби кои ги опејуваат: сплотеноста на децата од светот („Орото на мирот“, МЈЗ-7Б, стр. 27; „Таинствената планета“, МЈЗ-7Б, стр.67; „Мали амбасадори“, МЈЗ-8Б, стр. 6; „Големиот ѓердан“, МЈЗ-9Б, стр. 78); убавините на патувањето по светот и запознавањето деца од други земји („Возот патува по светот“, МЈЗ-7А, стр. 76); природните убавини и богатствата на светот („Што е убав овој свет“, МЈЗ-7Б, стр.63).

Некои од учебниците содржат народни приказни од различни култури (еврејска, исландска и белоруска народна приказна (МЈЗ-7А, стр. 18, 45, 53), корејска и германска народна приказна, јапонска и сибирска народна песна (МЈЗ-9А, стр.35,149,121,150); италијанска и етиопска народна приказна (МЈЗ-9Б, стр.44,107), а во неколку се дадени мудрости, пословици и поговорки од различни народи и автори од целиот свет (МЈЗ-8А, стр. 123-124; МЈЗ-9А, стр.28,35,41,44,52,; МЈЗ-9Б, стр. 154-156).

Отвореноста кон светот се идентификува и во повеќе текстови во кои се спомнуваат странски градови и држави („Дворец од сладолед, МЈЗ-7Б, стр. 57; „Двете момчиња од Верона“, МЈЗ-9А, стр. 42; „Чија е месечината“, МЈЗ-9А, стр. 104; „Збогум мои петнаесет години“, МЈЗ-9Б, стр. 76; „Берачи на кактусови плодови“, МЈЗ-9Б, стр.39; „Дедал и Икар“, МЈЗ-9Б, стр. 55), други континенти (Африка во стихотворбата „Растот на најмалите“, МЈЗ-7Б, стр. 82); Северниот Пол („Космонаут“, МЈЗ-7Б, стр.85), а во неколку стихотворби се споменуваат имињата на планетите („Чувајте ги дрвјата“, МЈЗ-7Б, стр.58; „До идниот космонаут“ (МЈЗ-7Б, стр.84). Во учебникот за осмо одделение е даден текстот „Големото срце на Мајка Тереза“ во кој се зборува за животот и делото на Мајка Тереза (МЈЗ-8Б, стр.26), а во учебниците за деветто одделение , во два дела за проширени информации („Колку повеќе знаеш, толку повеќе вредиш“, МЈЗ-9А, стр. 105; „Научи повеќе“, МЈЗ-9Б, стр. 56) се дадени податоци за советскиот космонаут Јуриј Гагарин и за првите луѓе кои стапнале на Месечината.

Во неколку учебници се поместени задачи и прашања за размислување кои се поврзани со текстовите што се обработуваат, а кои, исто така, упатуваат на отвореност кон светот. Тие се однесуваат на значењето од познавањето на јазиците („Какво богатство претставува познавањето на повеќе јазици?“; Во кои прилики ни користи познавањето на повеќе јазици?“, МЈЗ-7А, стр. 18) и на заедништвото на различните деца („Децата црни, жолти и бели играле заедно и биле среќни. Зошто се чувствувале убаво и среќно?“, МЈЗ-7Б, стр. 27).

Отвореноста кон светот е претставена и со повеќе илустрации на планети, вселена и вселенски летала (МЈЗ-7Б, стр. 67 и 85; МЈЗ-9Б, стр. 56), на Сончевиот систем (МЈЗ-7Б, стр.128) и земјината топка МЈЗ-9А, стр. 105). Поместени се и илустрации на пештерските луѓе како пишуваат и цртаат по сидовите на своите живеалишта, како и

на египетските хиероглифи (МЈЗ-6, стр.18). Една слика претставува деца од различни раси кои, фатени за раце, играат оро (МЈЗ-9Б, стр. 78), а неколку се дела на познати странски ликовни уметници (МЈЗ-7А).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по македонски јазик за учениците од другите заедници застапени се повеќе текстови и илустрации кои се однесуваат на културниот идентитет на Македонците, но присутни се, иако во помал обем, и содржини кои го отсликуваат идентитетот на Албанците и припадниците на другите заедници со муслиманска вероисповед. Македонците се претставени со значајни ликови од македонската историја и култура, текстови кои го опишуваат животот на Македонците во минатото и неколку народни умотворби, а националните обележја на Македонците се евидентни и во повеќе задачи и активности за учениците кои се во поврзаност со текстовите што се обработуваат. Застапени се и повеќе илустрации кои се однесуваат на одделни аспекти на македонската народна традиција, како и на значајни македонски културно-историски споменици. Културниот идентитет на Албанците е претставен, главно, преку неколку народни приказни и една народна песна, а со описот на верски празници и повеќе илустрации на верски објекти (џамии) се отсликува идентитетот не само на Албанците, туку и на другите етнички заедници, пред сè на оние на кои им е заеднички Исламот како религија.
- Застапени се неколку текстови во кои е претставена интеракција на ликови од различни етнички заедници.
- Во содржините на учебниците не се евидентира присуство на стереотипи и предрасуди врз било кој основа, освен во два текста во кои е претставен стереотипот на лоша макеа..
- Најмногу се застапени македонски автори, странските се помалку, а автори од другите етнички заедници во Македонија се присутни во мал процент. Во сите учебници и кај сите националности доминантни се машките автори.
- Татковината е претставена, главно, преку содржини кои се однесуваат на природните убавини и културните знаменитости на земјата, на љубовта кон родниот крај и потребата од заштита и грижа на/за животната средина. Отсуствува прикажување на татковината во мултикултурен контекст.
- Во учебниците се присутни поголем број информации и илустрации кои ја прикажуваат отвореноста кон светот. Тие, главно, се однесуваат на творби од странски автори и текстови кои го претставуваат заедништвото на децата во светот, природните убавини, богатствата и достигнувањата во светот. Застапени се и народни приказни од различни култури и мудри изреки од автори од целиот свет, како и повеќе текстови во кои се спомнуваат странски градови и држави и информации за неколку истакнати личности од историјата.

ГЕОГРАФИЈА

Со анализата се опфатени седум учебници по предметот географија (по еден за шесто и деветто одделение, два за седмо и три за осмо одделение), кои се користат во наставата од шесто до деветто одделение во основното образование во Република Македонија. Анализата е направена на учебниците на сите наставни јазици со цел да се споредат содржините во нив и да се утврдат евентуалните прилагодувања.

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Учебниците по географија за шесто и деветто одделение не содржат ниту една тема која се однесува на Македонија или на нејзините соседи, па затоа, во нив отсутствуваат содржини кои би се однесувале на повеќето критериуми врз основа на кои се прави анализата. Во однос на културниот идентитет, единствено во учебникот за шесто одделение, во рамките на наставната содржина „Раси, култури и религии“ се среќава илустрација на која се прикажани две девојки облечени во народни носии, но без наведување податок за нивното потекло (Г-6, стр.147).

Двата учебника за седмо одделение, пак, целосно се посветени на теми кои се однесуваат на Македонија, но и во нив не се застапени многу содржини со кои поединечно се претставени културните обележја на етничките заедници во Македонија. Присутни се, главно, податоци за историјата на Македонија и за народите кои ја населувале нејзината територија. Така, при обработката на темата „Населување“ се спомнуваат имињата на Филип II и Александар III Македонски и се дадени податоци за населувањето на други народи на територијата на Македонија (*„...На овие простори се доселуваат народи од Мала Азија, како што се Јуруците и Коњарите, потоа Евреите и Ромите, а од поблиските простори се населуваат Власите и Албанците“*) и за насилното исламизирање на населението (*„Во промените на етнокултурните вредности на Македонија големо влијание имало и насилното исламизирање, кое е покарактеристично за западните делови на Македонија...“*) (Г-7А, стр. 44). Даден е и податок за поделбата на Македонија во 1913 год., за соодавањето на независна македонска република во рамките на Југославија и за осамостојувањето на РМ на 08.09.1991 (Г-7А, стр. 45), како и една илустрација од Александар Македонски (Г-7Б, стр. 7).

Во трите учебника за осмо одделение информации за културните обележја на етникумите кои живеат во Македонија се идентификуваат само во рамките на темата „Географски преглед на регионите во Европа-Јужна Европа“. Во два од нив се поместени информации за поделеноста на јазиците во групи и за припадноста на македонскиот, српскиот и другите јужнословенски јазици во исто јазично семејство (Г-8Б, стр. 26-28; Г-8В, стр. 43). Во рамките на темата „Сличности и разлики на населението во Јужна Европа“ се дадени непрецизни генерализирани податоци за верската припадност на населението во Македонија и земјите од регионот (*„...Spored verskata pripadnost, so iskluk na muslimanskoto naselenieto vo Albanija, Kosovo, Bosna i*

Hercegovina i Turcija i malcinstvata vo drugite dr`avi, naselenieto pripa`a na hristijanska veroispoved. Naselenieto vo Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Srbija, Bugarija, Makedonija, Grcija i Romanija e pravoslavno, a naselenieto vo ostanatite dr`avi na Ju`na Evropa e so katoli~ka veroispoved`)(Г-8В, стр. 43). Се спомнуваат најголемите празници кај словенската и романската група народи – Божиќ и Велигден (Г-8А, стр.45), како и двата главни празника кај народите со исламска вероисповед – Курбан бајрам и Рамазан Бајрам. (Г-8А, стр. 45), а со по една илустрација е претставен културниот идентитет на Македонците (православен храм „Св. Климент Охридски“ во Охрид, Г-8В, стр.42) и на Албанците (традиционални албански народни носии, Г-8А, стр. 45).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Интеракцијата меѓу различните се идентификува во мал број содржини во учебниците. Во учебникот за шесто одделение при обработката на темата „Раси, култури и религии“се дадени информации за мешаните раси и контактот меѓу културите, како и една фотографија на која се прикажани деца од различна раса и пол (Г-6, стр.146-148). Во еден од учебниците за седмо одделение, пак, се среќава истражувачка активност во рамките на темата „Географски преглед на регионите во Европа“со која од учениците Македонци се бара да посетат едно семејство со исламска вероисповед (албанско, турско или бошњачко) и да дознаат нешто повеќе за нивните обичаи за време на верските празници и свадбите. Од добиените сознанија, потоа, треба да напишат кус есеј (Г-8А, стр. 45).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебникот не се застапени содржини кои укажуваат на постоење на стереотипи и предрасуди од било кој вид.

Лични имиња и автори

Во учебниците не се среќаваат лични имиња, ниту пак имиња на автори.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Со оглед на тоа што содржините во учебниците за седмо одделение се целосно посветени на Македонија, во нив се среќаваат повеќе информации, географски карти и илустрации со кои се детално претставени одделни географски обележја на Република Македонија: географската и сообраќајната местоположба и сообраќајната поврзаност со соседите (Г-7А, стр.6-7; Г-7Б, стр.7-8); местополжбата на РМ и границите со соседните земји (Г-7А, стр.8-9; Г-7Б, стр.9-11); релјефната структура (Г-7А, стр. 10-19; Г-7Б, стр.12-20); климата (Г-7А, стр. 20-29; Г-7Б, стр. 21-29); хидрографијата (Г-7А, Г-7Б, стр. 30-35); растителниот и животинскиот свет (Г-7А,

стр.36-39; Г-7Б, стр.36-40); типовите почви и нивната територијална разместеност (Г-7А, стр.40-41; Г-7Б, стр.41-44);социо-географските карактеристики (Г-7А, стр. 46-57; Г-7Б, стр. 45-70); стопанството и стопанските гранки, земјиштето и земјишниот фонд (Г-7А, стр. 60-95; Г-7Б, стр.71-112). Објаснета е етничката структура на населението во Македонија (Г-7А, стр.49; Г-7Б, стр.57) и дадени се неколку прашања кои се однесуваат на бројноста на етничките заедници во РМ и регионите во кои живеат („Наброј ги етничките заедници според бројноста на нивните жители. Во кој регион доминираат Македонците? Во кој регион се најбројни Албанците? Колку изнесува бројот на Македонците и Албанците за време на пописот од 2002 година?“) (Г-7Б, стр.58). Претставени се и три графикони на кои процентуално е прикажана застапеноста на етничките заедници во РМ на пописите во 1984, 1993 и 2002 година (Г-7Б, стр.57-58).

Во учебниците за осмо одделение содржините кои се однесуваат на Македонија се помалубројни. Дадено е објаснување за историјата на земјотресите во Македонија (Валандово – 1931 година и Скопје – 1963 година) кое е придружено со истражувачка активност за учениците за земјотресот во Скопје од 1963 година (Г-8А, стр. 38-39), за земјотресните и вулканските области во Македонија, како и за сулфатарата Дувало во с. Косел кај Охрид (Г-8А, стр. 39; Г-8Б, стр.38). Се спомнуваат реката Вардар, Охридското Езеро, Преспанското Езеро и Дојранското Езеро како тектонски езера и планинските езера на Шар Планина, Кораб и Пелистер (Г-8Б, стр.21-22). Поместена е една истражувачка активност со која од учениците се бара да дознаат колку пратеници има Собранието во РМ, колку трае нивниот мандат и колку траат мандатите на претседателот на Републиката и претседателот на Владата. (Г-8А, стр. 37), а со по една фотографија се претставени Собранието и Владата на РМ (Г-8Б, стр. 34, 35).

Во учебниците се среќаваат и неколку фотографии на кои се прикажани територијата на РМ и знамето на РМ (Г-7Б, стр.4, 7), положбата на РМ на Земјината топка (Г-7Б, стр.5), градови и населени места, пејсажи и инфраструктурни објекти во РМ (Г-8А, стр. 43,59), Канео и Охридското Езеро (Г-6, стр. 103), а како пример за географска карта дадена е карта на РМ (Г-6, стр. 60).

Сите наведени содржини кои се однесуваат на Република Македонија имаат повеќе информативен карактер и не се директно насочени кон развивање на патриотски чувства кај учениците.

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот е претставена со изобилство содржини во учебниците за шесто, осмо и деветто одделение, бидејќи во нив се разработуваат теми кои се однесуваат на одделни континенти и државите во нив (Европа и Азија- Г-8; Северна Америка, Јужна Америка, Африка, Австралија со Океанија, Арктик и Антарктик- Г-9), односно на вселената, Сончевиот систем, животот на Земјата и карактеристиките на нејзината камена, воздушна и водена обвивка–Г-6). Преку голем број информации, прашања, табеларни прикази, фотографии и карти се претставени флората и фауната, релјефот, водените површини, времето и климата и населението во светот. Дадени се

податоци за поделеноста на народите врз основа на јазичната, религиската и расната припадност (Г-8А, стр. 44-45; Г-8Б, стр. 26-28; Г-8В, стр.43), но и за нивното обединување во сојузи (Европска унија, која е претставена преку нејзините основни принципи, земјите членки, симболите, паричната валута, знамето (Г-8А, стр. 32-33; Г-8Б, стр. 33)). Со графички прикази се претставени региони со држави и главни градови (Г-8В, стр. 32, 42; Г-8Б, стр. 35, 37, 42), а со илустрации -христијански (Г-8Б, стр.27) и муслимански верски објекти (Г-8Б, стр. 28) во одделни држави во светот,

Единствено во учебниците за седмо одделение во кои се разработуваат теми кои исклучиво се однесуваат на Македонија, отсутствуют содржини кои би овозможувале проширување на хоризонтот надвор од домашниот контекст. Во нив се среќаваат само неколку илустрации на кои се прикажани лица на луѓе од сите делови на светот (Г-7А, стр. 43).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Мултикултурноста во учебниците по географија е многу поизразена во однос на поширокиот културен контекст отколку во однос на домашниот.
- Културниот идентитет на етничките заедници во Македонија е претставен преку мал број историски податоци за населувањето на територијата на Македонија, преку информации илустрации кои се однесуваат на неколку ликови и настани од македонската историја, на јазичната и верската припадност на населението во Македонија, како и на христијански и муслимански празници, верски објект и традиционална облека.
- Застапеноста на содржини кои упатуваат на интеракција меѓу различните е незначителна и е претставена преку еден текст, една истражувачка активност и една фотографија.
- Во учебниците не се забележани примери кои би можеле да доведат до формирање на стереотипи и предрасуди врз било која основа.
- Во учебниците отсутствуют лични имиња и автори.
- Само во учебниците по географија за седмо одделение се присутни содржини кои се однесуваат на Република Македонија, но тие имаат повеќе информативен карактер и не се примарно насочени кон нејзино претставување како мултикултурна заедница кон која се негува патриотизам.
- Отвореноста кон светот е претставена преку мноштво информации, графички прикази и илустрации на природно-географските и социо-географските карактеристики на одделните континенти, региони и држави во светот кои се разгледуваат во учебниците за шесто, осмо и деветто одделение. Исклучок се учебниците за седмо одделение чии содржини се однесуваат исклучиво на Македонија.
- Дел од учебниците по географија на српски, албански и турски јазик претставуваат превод на учебниците на македонски јазик и со нив имаат идентична содржина.

ИСТОРИЈА

Во анализата се вклучени 7 учебници по историја (еден за шесто одделение, а по два за седмо, осмо и деветто), кои се користат во наставата на македонски јазик од шесто до деветто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог 1). Учебниците кои се користат во наставата по историја на албански, турски и српски јазик, се преводи на учебниците напишани на македонски јазик. Сите учебници, освен оној за шесто одделение, се авторски дела на групи експерти со мешан етнички состав (Македонци и Албанци). Содржините во конкурентните учебници за седмо, осмо и деветто одделение се компатибилни, што е и разбирливо со оглед на единствената наставна програма според која се правени, така што ниту од аспект на интеркултурните елементи нема забележани разлики меѓу нив.

Целта на оваа анализа не е да се навлегува во интерпретацијата и евалуацијата на опишаните историски настани, туку да се утврди квантитативната застапеност на содржини кои се однесуваат на различните етнички заедници кои живееле/живеат на овие простори, како и улогата што тие ја имале/имаат во општествениот и културниот развој. Со оглед на спецификите на предметот, извршена е адаптација на индикаторите за анализа, па дел од нив се интегрирани, а индикаторот *Лични имиња и автори* не е земен предвид во анализата затоа што во сите учебници по историја се вклучени голем број имиња на историски личности, па нивното пребројување и категоризирање би било бесмислено.

Национален и културен идентитет

Општо земено, во учебниците по историја е претставен националниот и културниот идентитет на **Македонците**, но и на другите етнички заедници кои живеат во Р.Македонија. Во учебникот за шесто одделение е потенцирано дека територијата на денешна Македонија била населена од најстари времиња, а доказ за тоа се откриените остатоци од населби и артефактите кои датираат уште од каменото време. Во прилог на текстот се прикажани фотографии од автентични предмети откриени на наоѓалиштата, а во рамките на вонучилишните активности, учениците се поттикнуваат да посетат археолошки локалитети и музеи (И-6, стр.20-21).

Во сите седум анализирани учебници се поместени тематски целини/единици кои даваат приказ на состојбите во Македонија во различни историски периоди: стариот век (И-6); раниот, развиениот и доцниот среден век, како и периодот под османлиска власт (И-7А, И-7Б); од крајот на XVIII век до крајот на Првата светска војна (И-8А, И-8Б); за време на Првата светска војна, меѓу двете светски војни, за време на Втората светска војна и по неа (И-9А, И-9Б). Во рамките на тие теми се презентирани информации значајни за националниот и културниот идентитет на македонскиот народ:

- владетели од стариот и од средниот век: Пердика I, Александар I, Филип II, Александар III Македонски (И-6); цар Самоил, Добромир Хриз, Алексеј Слав, крал Волкашин и крал Марко (И-7А, И-7Б). Во рамките на темата *Македонија во*

стариот век, поместени се 28 илустрации преку кои се претставува Македонија и историските личности од тој период (И-6, стр. 58-71), а дадени се и илустрации кои ја претставуваат Македонија во средниот век, како на пр. карта на Македонското царство и ликот на цар Самоил (И-7А, стр. 43 и 44, И-7Б, стр.35 и 47)

- македонски востанија, револуционерни борби и ослободителни движења: Карпошово, Кресненско и Разловечко востание (И-7А, И-7Б, И-8А, И-8Б), Илинденско востание (И-8А, И-8Б); Македонското национално ослободително движење од почетокот на 20-тиот век и НОБ за време на Втората светска војна (И-9А, И-9Б), како и водачи на востанија: Петар Делјан, Ѓорѓи Војтех, (И-7А, И-7Б); револуционери: Гоце Делчев, Јане Сандански, Даме Груев (И-8А, И-8Б), Ѓорче Петров, Петар Попарсов, Димитар Влахов, Панко Брашнарлов, Методија Шаторов-Шарло, Михаило Апостолски, Методија Андонов Ченто, Лазар Колишевски (И-9А, И-9Б).
- религија, образование, наука и култура на Македонците. Во рамките на оваа категорија се обработуваат почетоците на христијанството на Балканот и во Македонија, при што се спомнува дејноста на апостолот Павле (И-6, И-7А, И-7Б), мисиите на браќата св. Кирил и св. Методиј и на св. Климент и св. Наум (И-7А, И-7Б), како и создавањето на Охридската архиепископија, нејзината организација и значење (И-7А и И-7Б). Во тој контекст, во некои учебници се дадени дополнителни информации за ширењето на христијанството во охридскиот и струмичкиот крај, како и задачи со кои од учениците се бара да истражат теми поврзани со христијанската религија (И-6). Некои од содржините се придружени со илустрации, како на пример Исус Христос, апостол Павле (И-6, стр. 85 и 86), христијанските маченици Злата Мегленска и Ѓорѓи Кратовски (И-7А, стр.101), светите браќа Кирил и Методиј, (И-7А, стр.34). Во однос на св.Кирил и св. Методиј, во учебникот за седмо одделение на учениците им е дадена задача да го посетат нивниот споменик во Скопје или во Охрид на Денот на словенските просветители, 24 мај (И-7А, стр.36).

Богатото културно наследство во Република Македонија е прикажано преку репрезентативни илустрации. Такви се фотографиите на мозаици пронајдени во Македонија и на античките градови Скупи, Стоби и Бургала (И-6, стр. 93, 95 и 96), црквата Св. Богородица Перивлепта, Охридската архиепископија, Камениот мост во Скопје (И-7А, стр. 119 и 120, И-7Б, стр.108), Скопското кале (И-7Б, стр.109).Покрај овие објекти, преку слики прикажани се и македонските традиционални носии, танци и ора, изглед на традиционална кука, традиционална фурна за леб и резба (И-7Б, стр.54).

Од особено значење за македонскиот национален и културен идентитет е периодот на преродбата, па нему му е посветен простор во учебниците за осмо одделение. „По ќелијните училишта се појавуваат и световните училишта со настава на македонски народен јазик. “ (И-8А, стр.97). Во овој период се јавува скромно, но значајно литературно творештво на мајчин јазик, како одговор на асимилаторската политика на соседите. Во однос на афирмацијата на македонскиот јазик, се истакнува дека во периодот по НОБ, на 29 октомври 1944 година се појавува и првиот дневен весник *Нова Македонија* (И-9А). Покрај основното и средното образование, се

оведува и високото образование во Скопје, Битола, Тетово, а се отвораат и други образовни и научни институции (И-9А, стр.146).

Во учебниците по историја се презентирани информации значајни за националниот и културниот идентитет и на другите етнички заедници во Македонија, особено на Албанците. Во наставната содржина *Положбата на националните малцинства и етничките групи во Македонија по Втората Светска војна* накусо е прикажан статусот на Албанците, Турците, Србите, Ромите, Бошњациите и Власите и правата што тие денес ги уживаат. „Со новиот Устав на Република Македонија и правата на малцинствата се проширени повеќе отколку што предвидуваат меѓународните стандарди.“ (И-9А, стр.133-135).

Во учебниците за шесто и седмо одделение дадени се информации за исламската религија, нејзиното настанување и кус опис на светата книга Коран (И-6, стр.7 и 12; И-7А, стр.11; И-7Б, стр.12 и 18). Текстовите се илустрирани со фотографии од муслимански верски објекти во Р. Македонија: џамија во Битола и Шарената џамија во Тетово (И-7А, стр.99). Воедно, на учениците им е зададена задача да ги наведат џамиите во нивниот крај. Во учебникот И-9А една наставна содржина е посветена на исламската верска заедница во Македонија, а текстот е придружен со фотографии од Шарената џамија, Мустафа-пашовата џамија во Скопје и Старата чаршија во Скопје (стр.142, 143).

Во учебниците за седмо, осмо и деветто одделение се застапени теми кои во различен обем ја обработуваат историјата на Албанците, Турците, Власите, Србите, Ромите. При тоа, евидентно поголем простор е оставен на прикажувањето на историјата на **Албанците**. Така, во учебниците за шесто одделение накусо е прикажана историјата на настанувањето на албанската држава (И-7А, стр. 28), претставени се поголемите албански кнежевства (И-7А, стр. 74; И-7Б, стр.74), дадени се информации за животот и културата на Албанците до XIV век (И-7А, стр. 79, 80) и од XV до XVIII век (И-7Б, стр.125 и126), приложен е текст кој се однесува на востанијата на Ѓон Кастриоти и Ѓерѓ Арианити (И-7Б стр. 99) и е опишано востанието, ликот и дејноста на Скендербег (И-7Б,а стр. 100 и 104).

Во двата учебника за осмо одделение од вкупно 42 тематски единици кои се однесуваат на периодот од крајот на 18-тиот век до Првата светска војна, дури 11 се посветени на историјата на Албанците во нивната матична земја. За споредба, само по една тематска единица го обработува создавањето на српската држава, три се однесуваат на Османската империја, а состојбите во Македонија се претставени со 14 тематски единици, но во нив се среќаваат и содржини кои не се однесуваат само на Македонците. И во учебниците за деветто одделение кои го покриваат периодот од Првата светска војна до осамостојувањето на Македонија во 1991 година, се застапени голем број теми (12 од вкупно 47 во И-9А; 10 од вкупно 43 во И-9Б), информации и илустрации кои се однесуваат на историјата на Албанците во нивната матична држава, но и во Кралството СХС, Кралството Југославија, СФРЈ, Грција и Македонија. Особено во темата *Културно-просветниот развој на Албанците во Македонија* се прикажани повеќе албански културни и научни институции и работници: Адем Гајтани, Луан Старова, Мурат Исаку. Во склоп на податоците од поновата историја е запишано: „Албанците во Македонија, како и другите малцинства, го сменуват

етнички статус. Од статус на малциство, добиват статус на народност, а по Рамковниот договор со новиот устав на Република Македонија тие имат статус на дел од албанскиот народ.“ Во продолжение се истакнува дека тие ги уживаат сите национални права: настава на мајчин јазик на сите нивоа, литература, електронски и печатени медиуми на мајчин јазик, културно-уметнички друштва и театри, слободно практикување на муслиманската вероисповед и формирање на етнички политички партии (И-9А, стр. 133,134).

Националниот идентитет на **Турците** е претставен главно преку приказ на настаните кои влијаеле на создавањето, државното уредување и ширење на Османлиската држава (И-7Б стр. 76, 77), Османската империја во 19 век, Младотурската револуција (И-8А; И-8Б), периодот кога Турција станува Република (И-9А, стр. 23-26), а информации и илустрации се среќаваат и во рамките на други тематски единици. Генерално, Турците најчесто се спомнуваат во контекст на поробувањето и исламизацијата на немуслиманското население. Редок пример од минатото за волја за соживот со Турците кои немаат освојувачки аспирации е извадокот од Крушевскиот Манифест: „...Ние не дигнавме пушка против вас, ние не дигнавме пушка против мирниот, трудољубивиот и чесниот турски народ, што се прехранува како нас со крвава пот-тој е наш брат и со него сме живееле и пак сакаме да живееме...Елате, браќа муслимани, при нас да тргнеме против вашите и наши душмани! Елате под бајракот на “Автономна Македонија”! Македонија е заедничка наша мајка и повикува за помош. “ (И-8А, стр.122; И-А8-106). Во поновата историја, но со помал обем, за Турците се зборува како за заедница која влијаела врз општествено-културниот развој на Македонија и која ги ужива сите национални права. „Турскиот јазик е присутен во просветата, во електронските медиуми и во печатот, има свои културно-уметнички друштва и театар. “ (И-9А, стр.134). Истакнат е и податокот дека е забележан голем пад на турското население заради миграцијата кон Турција, па од 15,6% во 1953 год. тоа се сведува на декларирани 3,85% со последниот попис.

Националниот и културниот идентитет на **Србите** е претставен преку неколку содржини кои се однесуваат на создавањето на првите српски држави Дукља и Рашка (И-7Б, стр.30-31), подемот на Србија (И-7А, стр. 69, 70; И-7Б, стр.69, 70), како и на животот и културата на Србија до XIV век (И-7А стр. 82, И-7Б стр.82) (И-7Б, стр. 70). Во учебниците за осмо и деветто одделение се поместени теми за настанувањето на српската држава (И-8А, И-8Б) и на кралството СХС (И-9А, И-9Б), а информации за одделни аспекти на историјата на Србите се среќаваат и во рамките на други тематски единици. Од поновата историја, е истакнато дека тие ги уживаат сите национални права, вклучувајќи и формирање на политички партии врз етничка основа, иако со последниот попис од 2002 год. се застапени само со 1,78% од вкупното население во Р.Македонија (И-9А, стр.134).

Најмалку се застапени текстови и илустрации за **Власите, Ромите и Бошњациите**. Дадена е кратка историја на Власите во Македонија во средниот век (И-7А, стр. 96, 97; (И-7Б, стр.93,94), а во наставната содржина *Положбата на националните малцинства и етничките групи во Македонија по Втората Светска војна* истакнато е нивното право на образование и општествено дејствување на мајчин јазик, како и слобода на верска определба (И-9А, стр.133). За Ромите е изнесен податок, заснован на официјалните пописи, дека постои тренд на пораст на оваа

популација во Македонија, која според последниот попис е застапена со 2,66% и дека и тие ги уживаат сите права. „Ромскиот јазик е присутен во наставата, во електронските медиуми и во печатот, а постои и ромски театар. Во Македонија е публикувана и првата граматика на ромскиот јазик и првата историја на Ромите.“ За Бошњациите е дадена информација дека се претставени со 0,84% од севкупното население Во Македонија и дека претходно биле познати под етнонимот Муслимани.

Интеракција меѓу различните и патриотизам

Во анализата на учебниците по историја, индикаторите за интеркација и патриотизам се разгледуваат во нивна поврзаност, бидејќи идентификуваните информации кои го прикажуваат заедништвото на припадниците од различни националности кои живееле на територијата на Македонија се однесуваат на поврзаноста и соработката на револуционерите од различна етничка припадност во борбата за ослободување и автономија. Така, во учебниците за осмо одделение, при обработката на теми кои се однесуваат на Македонија и Балканот, се забележуваат повеќе податоци кои упатуваат на интеракција и патриотизам:

- во наставната содржина за Негушкото востание се опишува тешкиот живот на македонскиот, влашкиот и грчкиот народ од разбојничките напади на бандитите на Али-паша Јанински (И-8А, стр.95) и се истакнува дека во востанието учествувале Македонци, Власи и Грци (И-8Б, стр.81);
- во наставната содржина за Илинденското востание (И-8А, стр.119) се наведува дека „во востанието зедоа учество и припадници од другите национални заедници во Македонија, особено Власите“ и дека „албанските патриоти го поддржувале и учествувале во Илинденското востание“ (И-8Б, стр. 58);
- во наставната содржина „Албанците во времето на младотурската револуција“ се спомнува заедничката борба на Македонците и Албанците за автономија на Македонија и Албанија (И-8А, стр.71);
- во наставната содржина „Македонија во времето на младотурската револуција“ е поместена информацијата дека „побунетите Младотурци влегоа во Битола и ги ослободија политичките затвореници Македонци и Албанци“ (И-8А, стр.127);
- во наставната содржина за револуционарна дејност на ТМОРО е даден податокот дека таа била „отворена за сите угнетени жители на Македонија, и масовно беше прифатена и од македонските Власи, а во своите редови имаше и истакнати борци Евреи и други.“ (И-8А, стр.114);
- во извадокот од Крушевскиот Манифест (И-8А, стр.122,И-8Б, стр.106) се повикуваат на заедништво нехристијанското месно население (Турци, Албанци, Торбеши), а во наставната единица за Крушевската република се укажува дека во нејзиното формирање учествувале Македонци, Власи и Албанци (И-8Б, стр.105);
- во делот „Може да те интересира“ се наведува дека „Албанскиот револуционер Михаил Грамено дел од своето борбено искуство го црпел од контактите со македонските револуционери од Костурско“ (И-8Б, стр.59).

И во двата учебника за деветто одделение се забележуваат информации кои се однесуваат на заедничката борба на партизаните од различните националности за ослободување на Македонија за време на Втората светска војна (И-9А, стр. 90, И-9Б, стр. 92, 99), на историските одлуки на Првото заседание на АСНОМ за „гарантираните национални права и слободниот национален живот“ на македонскиот народ и националните малцинства (И-8А, стр. 104) и на педагошкото оспособување на наставниот кадар на македонски, албански и турски јазик по ослободувањето (И-8А, стр. 124).

Во функција на претставување на татковината и развивање патриотизам и чувство на припадност кон неа се и неколку информации кои се однесуваат на местоположбата на Македонија и населбите на нејзината територија во одделни историски периоди (И-6, стр. 20,21), како и повеќе илустрации на кои се претставени културно-историски споменици и обележја, христијански и муслимански верски објекти и археолошки локалитети и пронајдени артефакти на територијата на Македонија (И-7А, И-7Б).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност)

Во учебниците по историја нема текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот во учебниците по историја е прикажана преку описи на животот на луѓето во различни периоди (стар век, среден век, нов век и најнов век) и на различни локации, почнувајќи од најстарите речни цивилизации на Стариот Исток, со посебен осврт на старата Египетска држава (И-6, стр.24-35). Од тој период се прикажани културните придобивки, како создавањето на сликовното писмо, а подоцна и гласовното писмо, од кое настанале грчкото, латинското и кириличното. Покрај тоа, презентирани се градбите, уметничките дела (цртежи, накит статуи, украсни предмети), а спомнати се и почетоците на науката и религијата. Во прилог се дадени бројни фотографии од стари записи на пирамидите, фрески, скулптури, мозаици и релјефи. Темата *Балканот во стариот век* (38-55) изобилува со информации и илустрации за Хелада, создавањето на градовите –држави (Спарта, Атина), културата на Хелените (книжевност, театар, уметност, филозофија, митологија, религија), Олимписките игри, како и за Илирите, нивниот начин на живот и култура (стр. 50-55). Во рамките на темата *Стариот Рим* е опишано основањето на римската држава, општественото уредување, освојувањето на територи, римската култура (религија, книжевност, говорништво, вајарство, сликарство) и наука, а текстовите се дополнети со бројни илустрации. (И-6И, стр.74-87). Последната тема од учебникот за шесто одделение е посветена на влијанието на Римската империја на Балканот и пропаѓањето на римската држава (стр.90-97).

Во учебниците за седмо одделение (И-7А и И-7Б) се обработуваат следниве теми во поширок интеркултурен и историски контекст: *Светот и Европа во раниот среден век*, *Балканот во раниот среден век*, *Светот и Европа во развиениот и доцниот среден век*, *Балканот во развиениот и доцниот среден век* и *Балканот под османлиска власт*. Текстовите се богато илустрирани со фотографии од значајни верски објекти (црквата Св. Софија во Цариград, манастирот Св. Никола кај Саранда, манастирот

Грачаница, црква во манастирот Дечани, црквата Св. Марија во Студеница, Омаровата џамија во Ерусалим, Етхем– беговата џамија и Саат кулата во Тирана, Големата џамија во Самара, џамија во Драч), средновековни тврдини (Маглиќ во Србија, Берат, Леш, Кроја и Скадар во Албанија, сидини во Солун, Видин во Бугарија), музеи и споменици (на Скендер-бег во Тирана и Кроја). Во учебниците за осмо одделение се вклучени теми кои се однесуваат на настаните во светот, Европа и Балканот од крајот на 18. век до првата светска војна: индустрискиот подем на Европа, Француската буржоаска револуција, формирањето на САД, состојбата во Русија, односите меѓу големите држави, културата и науката во светот, формирањето на Османската империја, ослободителните движења на балканските народи и создавањето на посебни држави на Балканот. Во овие наставни содржини се споменуваат доста патриоти, револуционери и интелектуалци од балканските земји (И-8А, И-8Б). Во хронолошки континуитет, учебниците за деветто одделение го опфаќаат периодот за време на Првата светска војна, меѓу двете светски војни, за време на Втората светска војна и по неа. Со оглед на вклученоста на многу земји од светот во двете светски војни и по нив, опишани се важни настани од меѓународен карактер, како што се потпишувањето меѓународни договори и општествено–економските и политичките промени во државите (И-9А и И-9Б). Сите теми во учебниците се илустрирани со соодветни фотографии и прашања и задачи за учениците, кои заради многубројноста не можат да бидат прикажани поединечно.

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во наставата по историја од шесто до деветто одделение се користат идентични по содржина учебници за учениците кои се образуваат на четирите наставни јазици. Етноцентричноста во толкувањето на историските настани е контролирана со тоа што повеќето учебници се напишани од групи експерти со мешан етнички состав, при што доминираат автори Македонци, а вклучени се и автори Албанци.
- Компаративната анализа на конкурентните учебници по историја наменети за учениците од седмо, осмо и деветто одделение, покажа дека тие имаат идентична концепциска рамка, содржините се со слично тежинско ниво и користени се исти или слични илустрации и примери.
- Во учебниците по историја е претставен националниот и културниот идентитет на Македонците преку текстови и илустрации за историски настани и личности од античко време па сè до формирањето на Република Македонија како самостојна држава. Особено е нагласен борбениот дух на Македонците и континуираниот отпор против поробувачите во различни историски периоди, како и тенденцијата за зачувување на националниот идентитет наспроти асимилаторската политика на окупаторите. Воедно, ставен е акцент на богатото културно наследство, кое датира уште од предисторијата, за што се сочувани бројни артефакти.
- Добар дел од содржините се посветени и на националниот и културниот идентитет на Албанците, но повеќе во контекст на развојот на нивната матична држава. Во однос на нивното живеење и дејствување на територијата

на денешна Македонија, повеќе простор им е отстапен во поновата историја, односно по НОВ (*Културно-просветниот развој на Албанците во Македонија од 1944-1991*).

- На Турците најмногу се реферира во рамките на Османлиската држава, како поробувачи кои се активирале во исламизацијата на христијанското население. Во сосем мал број содржини од поновиот историски период се спомнува нивното учество во општествено-културниот развој на Македонија.
- Другите етнички заедници кои живеат во Македонија (Ромите, Србите, Бошњаци и Власите) на многу помал простор се претставени во темата *Положбата на националните малцинства и етничките групи во земјава по Втората светска војна*.
- Во рамките на одделните теми кои се однесуваат на Македонија се поместени повеќе информации кои го претставуваат заедништвото на припадниците на различните националности во ослободителните движења во одделните историски периоди и во градењето на општествениот живот во слободна Македонија.
- Татковината е претставена со повеќе илустрации кои прикажуваат културно-историски и верски објекти и археолошки наоѓалишта на нејзината територија.
- Во учебниците нема текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.
- Отвореноста кон светот е прикажана од историска перспектива, почнувајќи од создавањето на првите цивилизации во стариот век, се до најновата историја по Втората светска војна. Преку текстови и содржини се презентирани најважните настани и личности кои го обликувале текот на историјата во светски, а пред сè во европски и балкански контекст.

ЕТИКА

Со анализата е опфатен еден учебник по предметот етика, кој се изучува како задолжителен предмет во седмо одделение во деветгодишното основно образование. Учебникот е достапен на четирите наставни јазици (македонски, албански, турски и српски), така што е извршена содржинска споредбена анализа на вкупно четири учебници.

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебникот нема многу содржини кои се однесуваат на културните обележја на етничките заедници што живеат во Македонија. Идентитетот на Македонците е најзастапен и претставен со информации за две значајни личности од нивната

историја: опис на моралното дејствување на револуционерот Гоце Делчев, кој е придружен со негова илустрација и една од неговите најпознати мисли – „Јас го разбираам светот како поле за културен натпревар меѓу народите“ (Е-7, стр.11) и извадоци од етичкото учење на Св. Климент Охридски, негова мисла и две фотографии (Е-7, стр.15-16). Застапена е и една кратка етичка поука, басна за штркот, која е дел од „Тиквешкиот зборник“ кој го открива и објаснува Блаже Конески (Е-7, стр.18), накратко е претставен македонскиот празник на простувањето меѓу луѓето – Прочка (Е-7, стр.45), а во рамките на претставувањето на карактеристични норми кои се дел од етичкиот кодекс на однесување кај одделни народи, претставен е и обичај кој е/бил карактеристичен за Македонците (Е-7, стр.39). На стр. 31 се именуваат неколку познати македонски патриоти: Крали Марко, Гоце Делчев, Никола Карев, Питу Гули, Страшо Пинџур и Мирче Ацев.

Културниот идентитет на турската етничка заедница во Македонија е претставен преку илустрација и краток опис на потеклото и дејствувањето на Мустафа Кемал Ататурк (Е-7, стр. 31), а текстот за потеклото и мисијата на Мајка Тереза (Е-7, стр. 9) го одразува идентитетот и на Албанците и на Македонците.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Интеракцијата меѓу различните се среќава само во мал број содржини кои се однесуваат на поширокиот културен контекст: во текст во кој заеднички се спомнуваат ликови од минатото со различна националност и вера (Исус Христос, Пророкот Мухамед, филозофот Сократ и Мајка Тереза) (Е-7, стр.9), во илустрација на познатиот европски лекар и филантроп Алберт Швајцер кој во рацете држи бебе од црна раса (Е-7, стр.40), како и во една препорака и илустрација со која е придружена, кои се однесуваат на меѓусебното дружење на децата од различен пол (Е-7, стр. 57).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебникот не се застапени содржини кои укажуваат на постоење на стереотипи и предрасуди, освен неколку примери кои би можеле кај учениците да влијаат во создавањето стереотипи според пол. Имено, машките деца се претставени со повеќе примери за лошо однесување (немирни, валкани и насилни), а кај девојчињата преовладуваат позитивни примери на однесување (мирни, мили и секому помагаат).

Лични имиња и автори

Во учебникот се среќаваат имиња на повеќе историски ликови од светот на политиката, човековите права и науката (Махатма Ганди, Мартин Лутер Кинг, Имануел Кант, Мустафа Кемал Ататурк, Џон Кенеди, Пол де Кројф, Рејчел Карсон, Конфуциј, Алберт Швајцер, Џон Кенеди, Наполеон, Џовани Манџини, Питагора).

Во еден пример за морално однесување се дадени машки и женски македонски имиња (Петре, Марија, Јовче, Коле, Наде и Мира) (Е-7, стр. 7). Не е застапено ниту едно име на припадник на друга етничка заедница.

Во однос на авторите, застапени се куси извадоци од кажувања и филозофии на неколку значајни личности од историјата (Аристотел, Мајка Тереза, Конфуциј, Жорж Брак, Марко Аврелиј). Нема автори кои припаѓаат на етничките заедници кои живеат во Македонија.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Татковината е претставена со три илустрации на кои се прикажани карта на Република Македонија на која се обележани поголемите градови (Е-7, стр. 30), споменикот на Питу Гули во Крушево (Е-7, стр.31) и стариот изглед на центарот на Скопје (Е-7, стр. 53).

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот се согледува во присуството на повеќе информации, мисли и илустрации на истакнати филозофи, научници и мислители (Аристотел, стр.6; Конфуциј, стр. 12, 38 ; Имануел Кант, стр. 29; Пол де Кројф, стр. 34; Рејчел Карсон, стр. 35-36; Алберт Швајцер, стр. 39,40; Џовани Манцини, стр. 47; Питагора, стр. 66), на познати државници (Махатма Ганди, стр.26; Мартин Лутер Кинг, стр. 29; Џон Кенеди, стр. 32; Марко Аврелиј, стр. 44; Наполеон, стр. 46) и уметници (Жорж Брак, стр.27). Во учебникот е даден краток опис и илустрација на ликот од филмовите и стриповите – Попај Морнарот (Е-7, стр.22), а се поместени и неколку карактеристични норми од етичкиот кодекс на одделни народи и култури (карактеристично поздравување кај Ескимите и Јапонците, обичаи кај Албанците, Германците и Американците) (Е-7, стр.38).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Застапеноста на интеркултурни елементи во учебникот по етика не е многу изразена.
- Во учебникот е претставен културниот идентитет на Македонците преку мал број текстови и илустрации кои се однесуваат на ликови од македонската историја и на описи на македонски празник, обичај и етичка поука. Културниот идентитет на Албанците и Турците се согледува преку претстваување на по една личност од нивната историја.
- Застапеноста на содржини кои упатуваат на интеракција меѓу различните е незначителна и се однесува на поширокиот културен контекст.
- Во учебникот се забележани неколку примери кои би можеле да доведат до формирање на стереотипи и предрасуди врз основа на пол.

- Присутни се само мал број македонски машки и женски лични имиња и поголем број имиња на истакнати историски ликови од светот на политиката, човековите права и науката.
- Отсуствуваат автори кои припаѓаат на етничките заедници кои живеат во Македонија, а застапени се неколку значајни личности од историјата, претежно од машки пол, со извадоци од нивни размислувања и филозофски учења.
- Во учебникот не се среќаваат содржини кои ја претставуваат Македонија како мултикултурна заедница кон која се негува патриотизам.
- Отвореноста кон светот, е, главно, претставена преку информации, мисли и илустрации на значајни личности од светската научна, политичка и културна сцена.
- Учебниците по етика на албански, турски и српски јазик претставуваат превод на учебникот на македонски јазик и со него имаат идентична содржина.

ГРАЃАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ

Со анализата се опфатени два учебника по предметот граѓанско образование, кој се изучува како задолжителен предмет во осмо и деветто одделение во деветгодишното основно образование. Учебниците се достапни на четирите наставни јазици (македонски, албански, турски и српски), така што е извршена содржинска споредбена анализа на вкупно осум учебници.

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците се присутни мал број содржини кои се однесуваат на културните обележја на етничките заедници што живеат во Македонија: еден текст во кој се опишува на кој начин се избирале кралевите во Античка Македонија (ГО-9, стр.8,9), информација со која се претставува Тоше Проески и неговото постхумно одликување со највисокото признание на Црвениот крст на Р. Македонија – златен медал на хуманоста (ГО-9, стр. 47) и кус текст во кој се опишуваат моралните вредности на Мајка Тереза и кој е придружен со нејзина фотографија (ГО-8, стр. 15). Застапени се и фотографии кои прикажуваат лога на македонски, албански и турски политички партии кои дејствуваат на македонската политичка сцена (ГО-9, стр. 24) и на македонски и албански електронски и пишани медиуми (ГО-9, стр.76).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во учебникот за осмо одделение се идентификуваат само две информации, придружени со по една илустрација, кои ја претставуваат интеракцијата меѓу

различните, но во пошироки глобални рамки. Едната претставува порака која е дел од Универзалната декларација за правата на човекот („Мажи и жени, стари и млади, црни, бели, верници и неверници – сите имаат исти права“) и е дадена заедно со илустрација на која се претставени деца, млади и стари од различни раси и религии (ГО-8, стр. 23), а втората се однесува на текст во кој се објаснуваат правата и одговорностите на децата, без разлика на бојата на кожата, полот, јазикот кој го зборуваат и верата на која и припаѓаат, во чии рамки е дадена илустрација на деца од различни раси кои скокаат и играат заедно (ГО-8, стр. 32).

Во учебникот за деветто одделение се побројни содржините кои прикажуваат почитување, дружење и соработка меѓу различните. Во рамките на темата „Конфликт“ ученичките добиваат задача да замислат дека се мажени во далечна и туѓа земја, во која се разликуваат од другите по вера, јазик и по начин на облекување и да осмислат како ќе го организираат својот живот во новата средина. Слична задача добиваат и учениците: треба да замислат дека се женат за девојка која е од друга земја, зборува друг јазик и е од друга вера и да обмислат како ќе ја одбранат сопругата од нападите на средината во која живеат (ГО-9, стр. 32). При обработката на истата тема е претставен пример за можен конфликт меѓу деца од племето Сијукс во Јужна Дакота (САД) и наставник кој е бел Американец и кој не ја познава културата на Сијуксите (ГО-9, стр. 35) и дадени се две истражувачки активности со кои од учениците се бара да напишат есеј за конфликтот меѓу различните (според родовата припадност, според успехот во училиште, според возраста) и да ги проучат начините за настанување на конфликт, посебно меѓу момчињата и девојчињата, помалите и поголемите ученици, слабите и одличните ученици, наставниците и учениците (ГО-9, стр. 34).

Темата „Истражување на меѓународното хуманитарно право“ е исто така, покриена со повеќе содржини кои се однесуваат на интеракцијата на различните: приказните „Сама на клупата“ (ГО-9, стр. 45) и „Тој само се забавуваше“ (ГО-9, стр. 48) во кои се претставени односи на помош и пријателство меѓу припадници на црна и бела раса, пример во кој жена на војник кој е исчезнат во војната сака да го најде човекот од непријателската страна кој му помогнал на нејзиниот сопруг со облека и храна (ГО-9, стр. 47), како и илустрации на бела докторка која лекува црно дете (ГО-9, стр. 51) и на луѓе од различни култури и раси (ГО-9, стр. 48, 53). Поместен е и извадок од македонски дневен весник во кој се опишува една од акциите на Црвениот крст на Македонија, заедно со фармацевската куќа Зегин и Владата на Република Македонија за донирање лекови и преврски за настраданите од цунами во земјите на Јужна Азија, а дадени се информации и за акцијата за помош на настраданите од земјотресот во Југоисточна Азија (ГО-9, стр. 64).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците се среќаваат неколку информации и илустрации кои можат да придонесат за формирање на погрешна слика за одредени улоги и односи меѓу различните и да претставуваат извори на стереотипи и етикетирања. Така, во содржината која се однесува на правата на жената се истакнува дека „само

почитуваните жени и здрави мајки може да обезбедат здрави семејства, од што зависи и понатамошниот развој на општеството“ што претставува дискриминирачка порака која може да поттикнува создавање на предрасуди кај учениците во однос на родителската улога на жената. (ГО-8, стр. 34 и 35). Во рамките на истата содржина дадени се две фотографии под кои стои прашање: „Која од овие жени се изборила за своите права?": на едната е прикажана жена со престилка која истовремено готви и стои пред компјутер, а на другата фотографија жената седи со прекрстени нозе и списание во рака, додека пред неа маж чисти со правосмукалка. Несоодветните фотографии и прашање создаваат кај учениците искривена слика за родовата рамноправност и женските права (ГО-8, стр. 34)

Во еден текст (ГО-9, стр. 48) и на неколку фотографии (ГО-9, стр. 54, 65) се претставени припадници на црната раса од различни возрасти, но секогаш како гладни, болни, боси и угнетувани од страна на белците, што може да претставува основа за градење стереотип врз расна основа.

Во еден од учебниците е дадена реченицата „Бакнувањето рака на повозрасните е изразување на почит кон авторитетот“ која е придружена со илустрација на девојче кое бакнува рака на повозрасна личност (ГО-9, стр.8). Искажувањето почит кон авторитетот преку бакнување рака не е карактеристично за современата култура на однесување меѓу помладите и постарите и може да доведе до формирање предрасуди кај учениците.

Лични имиња и автори

Во учебниците по граѓанско образование застапеноста на лични имиња на припадници на етничките заедници во Македонија е минимална. Присутни се само неколку примери во кои се употребени имиња кои се карактеристични за Македонците: Маја, Ѓорѓи, Борјана, Илија и г-ѓа Петровска (ГО-8, стр. 33).

Се спомнуваат имиња на повеќе значајни личности од светската политичка, научна и културна сцена, а некои од нив се претставени со нивни мисли, дефиниции и учења.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Татковината е претставена со две информации кои се однесуваат на референдумот со кој Македонија ја добива својата независност (ГО-9, стр. 49) и на нејзиниот статус на „земја кандидат“ за членство во Европската унија, што е придружено со илустрација на македонското знаме и мал дел од знамето на Европската унија (ГО-9, стр. 68, 69).

Застапени се и три фотографии на кои се прикажани Собранието на Република Македонија (ГО-9, стр. 17), Владата на Република Македонија и Основниот суд – Скопје. (ГО-9, стр. 18).

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот се согледува во присуството на голем број содржини кои се однесуваат на светската историја, наука, политика и култура. Дадени се повеќе информации кои се однесуваат на одделни аспекти на животот во различни земји: сфаќања кај Американците, во минатото и денес, за институцијата брак и создавањето семејство; односот кон црните во Америка до 1965 година (ГО-8, стр. 40); проблемот со невработеноста во Америка до 1933 (ГО-8, стр. 47); претставување на индијанците Сујукс од Северна Америка (ГО-9, стр.5-6); тешкото секојдневие на децата во Мадагаскар (ГО-8, стр. 33); регулирањето на породилното отсуство во Германија, отсуството на основни права и слободи на жените во Авганистан и Пакистан (ГО-8, стр.35,36), а застапени се и информации кои се однесуваат на културните разлики меѓу луѓето во светот: неупотреба на свинско месо кај муслиманите, неупотреба на говедско месо во Индија, убивање на едно од двете близначиња кај австралиски племиња (ГО-8, стр.37,38).

Во учебниците се поместени куси извадоци од кажувања и учења на неколку значајни личности од историјата (Томас Џеферсон, Жан Жак Русо, Стеван Немања, Џозеф Ворен, Жан Моне (ГО-8); Џејмс Медисон, Анри Динан, Томас Хобс, Карл Маркс, Адам Фергусон (ГО-9), а се спомнуваат и имиња на повеќе историски ликови од светот на политиката, човековите права и науката (Елеонор Рузвелт, Пен Чунг Чанг, Рене Касен, Роза Паркс, Оливер Кромвел, Франклин Рузвелт, Аристотел, Хомер, (ГО-8); Марк Твен, Алтон Синклер, Теодор Драјзер, Елизабет Екфорд, Грејс Лорч, Џими Картер, Реган, Хелен Дарбисар, Јосип Броз Тито (ГО-9)). Некои од нив се претставени и со илустрации (Роза Паркс, ГО-8, стр. 40; Јосип Броз Тито, ГО-8, стр.45).

Се среќаваат и содржини кои се однесуваат на настанувањето на Европската унија (историја, земји членки, симболи, химна и сл.) (ГО-8, стр. 56-58), а со опис и илустрација се претставени некои од најзначајните институции на Европската унија – Советот на Европската унија, Европскиот парламент во Стразбур, Европскиот парламент во Брисел и зградата на Европската комисија (ГО-8, стр. 60-61). Дадена е и табела со имињата на собрание во неколку европски земји и САД (ГО-9, стр. 16), претставени се со текст и илустрации неколку граѓански иницијативи во светот кои ја унапредуваат демократијата (ГО-9, стр. 28), а со кус опис се објаснува настанувањето на организацијата *Лекари без граници* (ГО-9, стр. 65) и на меѓународното хуманитарно право, чиј главен иницијатор, швајцарецот Анри Динан, е прикажан на илустрација (ГО-9, стр. 41).

Во еден од учебниците се претставени неколку дефиниции и теории за мирот од различни нации и држави (ГО-9, стр. 31), дадена е приказна, „Храбриот продавач“, како пример за значењето на хуманитарното дејствување, чие дејство се случува во Тајланд (ГО-9, стр. 43), а во рамките на темата „Медиуми“ се дадени информации за првиот државен весник основан од страна на Гај Јулиј Цезар (ГО-9, стр. 68), примери за слобода на медиумите во неколку земји во светот (ГО-9, стр.73,74), како и еден пример за влијание на медиумски пренос на избор на Мис на светот во Нигерија, кое предизвикало судир меѓу христијанското и муслиманското население во кој загинале над 100 лица (ГО-9, стр. 74-75).

Со по една илустрација се претставени нацистичкиот концентрационен логор Аушвиц во Полска (ГО-9, стр. 55) и седиштето на Меѓународниот комитет на Црвениот крст во Женева (ГО-9, стр. 62).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по граѓанско образование се застапени елементи на мултикултурност и интеркултурност, но тие се однесуваат речиси исклучиво на глобалниот контекст.
- Културниот идентитет на етничките заедници во Македонија е претставен само со мал број информации и илустрации кои се однесуваат на значајни личности и аспекти на општествено-политичкиот живот на Македонците и Албанците.
- Застепени се повеќе содржини, особено во учебникот за деветто одделение, кои упатуваат на интеракција меѓу различните, но тие се однесуваат на поширокиот културен контекст и претставуваат дружење и соработка меѓу припадниците на различни раси и култури.
- Во учебниците се идентификуваат неколку примери кои би можеле да доведат до формирање на стереотипи и предрасуди врз родово и расно основа.
- Присутни се само мал број македонски машки и женски лични имиња и поголем број имиња на истакнати историски ликови од светот на политиката, човековите права и науката.
- Отсуствуваат автори кои припаѓаат на етничките заедници кои живеат во Македонија, а застапени се неколку значајни личности од историјата, претежно од машки пол, со извадоци од нивни размислувања и филозофски учења.
- Во учебниците не се среќаваат содржини кои ја претставуваат Македонија како мултикултурна заедница кон која се негува патриотизам.
- Отвореноста кон светот, е претставена преку изобилство содржини кои се однесуваат на светската историска, научна, политичка и културна сцена.
- Учебниците по граѓанско образование на албански, турски и српски јазик претставуваат превод на учебниците на македонски јазик и со нив имаат идентична содржина.

МАТЕМАТИКА

Во анализата се вклучени четири учебници по математика од шесто до деветто одделение и една работна тетратка за шесто одделение, кои се користат во наставата на македонски, албански, турски и српски јазик во деветгодишното основно образование. Тие претставуваат преведени и адаптирани изданија на учебниците и работната тетратка изработени од Меѓународниот центар за испити од Кембриџ, така што анализата, всушност, опфаќа вкупно 16 учебници и 4 работни тетратки (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во ниту еден учебник ниту, пак, во работната тетратка по математика нема содржини кои го прикажуваат културниот идентитет на заедниците кои живеат во Република Македонија. Тоа произлегува од таму што авторите на анализираните учебници и работна тетратка се странци, а при преводот не е извршена и адаптација во овој контекст.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во учебниците и работната тетратка по математика интеракцијата меѓу различните може да се идентификува единствено во текстуалните задачи во кои се претставени ликови со различна етничка припадност кои заеднички учествуваат во одредени активности. Во учебникот за шесто одделение не се забележуваат примери кои се однесуваат на интеракцијата меѓу различните. Во останатите учебници присутни се по неколку задачи во кои е претставена соработката на ученици од различна националност (Филип и Ајше заедно работат на иста работа (М-7, стр.143); Андреј, Ѓултена и Абдула треба да поделат две кесички со еднаков број на бонбони (М-8, стр.31); Амир, Маја и Марко имаат задача да го одредат правилото за дадениот дијаграм на пресликување (М-8, стр. 80); Теодора и Лејла повториле експеримент со црвени и бели џамлии неколку пати (М-8, стр. 194); Ана, Симона и Мерал, како и Маја, Амир и Али поделиле сума пари во одреден размер (М-8, стр. 219); Ана и Селма сакаат да откријат дали вртелешката е фер (М-9, стр. 267). Во еден пример заеднички се спомнуваат имиња на деца со различно етничко потекло (Марија, Владо и Муса, М-7, стр.163), а во учебниците се воочуваат и неколку примери за интеракција помеѓу момчиња и девојчиња (Лиле и Тони, Кате и Лука, М-7, стр. 275 и 278; Александар и Ања, Александар и Марија, Теа и Тодор, Јордан, Марко и Елена; М-8, стр.18, 74, 186, 217; М-9, стр.124, 152). Во работната тетратка по математика е поместена една илустрација која прижува интеракција помеѓу деца од различна раса, пол и надворешен изглед (М/РТ-6, стр. 73), како и неколку задачи кои поттикнуваат интеракција и соработка меѓу учениците кои треба да ги решат (М/РТ-6, стр. 20, 21, 69).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Ниту во анализираните учебници, ниту во работната тетратка по математика не се пронајдени текстови или илустрации кои упатуваат на стереотипи или предрасуди по било која основа.

Лични имиња

Учебниците и работната тетратка по математика се содржински идентични на сите четири наставни јазици, но се забележуваат прилагодувања, согласно наставникот јазик, на личните имиња што се употребуваат во рамките на различни задачи и примери. Така, во учебниците на македонски јазик доминантна е употребата на лични имиња кои се типични за Македонците (М-6-73,9% ; М-7-89,45%; М-8-86,81%; М-9- 87,85%), со помала застапеност се имињата кои се типични за повеќе етнички заедници во РМ, како турската, албанската, бошњачката и ромската (пр. Самет, Лејла, Денис, Ајше, Саид, Ирфан, Фатима, Селма, Амир, Абдула, Емина, Али) (М-6-15,22%; М-7- 6,42%; М-8- 10,44%; М-9-10,5%), уште помал е процентот на интернационални имиња (Нина, Денис, Миа, Сара), а само со по еден до два примери се застапени имиња кои се карактеристични за одделните националности: (Нерџиван, Меран - турски (М-6, М-8), Линдита, Мерита - албански (М-8), Милош, Урош - српски (М-6, М-8), Санела - бошњачко, Суреш - индиско (М-6).

Во учебниците на српски јазик најчесто се употребени идентични лични имиња и презимиња како во учебниците на македонски јазик, со тоа што се дадени во српска варијанта: Киро наместо Кире, Стојановиќ наместо Стојановска (м-6, стр. 19, 71); Елена е заменето со Јелена, (М-7, стр.11, М-8, стр.193), Ѓорѓи во Ѓорђе, Матеј во Матија - (М-7, стр. 52; М-8, стр. 204), Андреј со Андрија, чичко Томе во чика Тома (М-7, стр.149), Саше со Саша (М-7, стр. 236), Михаил со Михајло (М-7, стр.242). Ретки се случаите на измена на името, на пример наместо Ѓорѓи е употребено името Урош (М-7, стр. 166), Елисавета наместо Елизабета (М-9, стр.151).

Во учебниците по турски јазик за седмо, осмо и деветто одделение се користат истите имиња како во македонските. Единствено во учебникот за шесто одделение најголема застапеност имаат турските имиња (66,3%), 13,04% се имиња карактеристични за Македонците (Дарко, Марко, Ана, Кате), а 20,65% се имиња кои се во употреба од страна на повеќе етнички заедници во РМ. Истата ситуација се забележува и во албанската верзија на учебникот за шесто одделение: бројот на застапени лични имиња е идентичен како и во учебниците на другите наставни јазици- 92 лични имиња, но најголем број се албански имиња -77 (83,70%), 10 (10,87%) се интернационални имиња и имиња кои се својствени за повеќе етнички заедници (Нина, Сара, Лејла и сл.), четири (4,35%) се македонски имиња (Марко, Вера, Тања, Кате), а едно (1,09%) е индиско име (Суреш). Поголема присутност на албански лични имиња се забележува и во учебникот за деветто одделение (вкупно 12, односно 6,63%) во кој се направени прилагодувања на одреден број имиња: Симон е заменето со Синан, Мустафа со Мерита, Катерина со Калтрина, Марија со Мерјем, Јован со Јон, Бојан со Бујар, Ангел со Агон, Коста со Кренар, Фахрета со Фарија. Во

останатите два учебника се задржани истите имиња како и во нивните македонски верзии.

Во работната тетратка за шесто одделение на македонски, албански и турски јазик се употребени мал број лични имиња кои се својствени за соодветната етничка заедница, а во српската верзија се присутни истите имиња како и во македонската, само со едно прилагодување (Андреја наместо Андреа, стр.43).

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебниците и во работната тетратка по математика се среќаваат мал број содржини со кои се претставува татковината. Во еден од учебниците се дадени куси информации за остатоците од мозаиците во археолошките локалитети Стоби и Хераклеа (М-9, стр. 66, 214), кои се придружени со по две фотографии на одделните мозаици. Во еден пример се наведени 50 автомобилски таблички од различни градови во Македонија и од учениците се бара да запишат 20 регистарски таблички од нивната околина (М-6, стр. 50), во неколку задачи се споменува домашната парична единица и се бара од учениците да направат соодветни пресметки со денари (М-7, стр. 45; М-8, стр. 220; М-9, стр. 144-147; М/РТ-6, стр. 65), а се забележуваат и повеќе задачи, особено во учебникот за седмо одделение, во кои спомнати градови во Македонија (дневна температура во Кичево (М-7, стр. 5), просечни месечни високо и ниски температури во РМ (М-9, стр.121); моментално време во Македонија, Кавадарци, наспроти Сингапур и Њујорк (М-7, стр. 240); возен ред на автобус од Скопје до Македонска Каменица и на возот од Скопје до Битола (М-7, стр. 242); возови на релација Гевгелија – Скопје, со наведени попатни станици низ РМ (М-7, стр.243); растојанија помеѓу одделни градови во РМ (М-8, стр 131, М-9, стр. 86, 153). Сепак, идентификуваните содржини кои се однесуваат на Македонија не водат експлицитно кон развивање на патриотските чувства.

Отвореност кон светот

Во учебниците по математика се поместени повеќе објаснувања, задачи и илустрации кои им овозможуваат на учениците стекнување знаења во различни области и проширување на нивниот интелектуален и културен хоризонт надвор од националните рамки. Така, при обработката на одделни теми се даваат задачи и информации во кои се спомнуваат различни континенти, држави и градови во светот (Њујорк и Мумбај, М-6, стр.10; Белград, М-6, стр. 154; Индија и Англија, М-6, стр.15; Европа, Африка, Австралија, Јужна Америка, САД (М-7, стр.109, 262, 265), географски области (Северен пол, М-6, стр. 109), реки (Нил во Африка, М-6, стр.34), стари народи и држави (Египќани, М-7, стр. 128; М-8, стр. 29; Вавилон, М-7, стр.237). Во учебникот за деветто одделение во рамките на поднасловот „Римски мозаици“ се дадени информации за потеклото на латинскиот збор тесалација, како и за првите мозаични фигури кои ги користеле Сумерите и Римјаните, а во темата „Правилни мозаици, Математика во дизајн“ се поместени податоци за начинот на конструирање мозаици

од страна на исламските градежници и архитекти (М-9, стр.214). Во еден учебник се наведени највисоките згради во светот (М-7, стр. 11), а во друг се спомнуваат англиската азбука и римските броеви (М-6, стр. 112,114).

Речиси во сите учебници се присутни информации кои се однесуваат на употребата на различни мерни единици во различни држави: инч, милја, галон (М-6, стр.40, 135), фунти, унци, литри, галони, инчи, стапки, јарди, милји, кои се применуваат САД и Обединетото Кралство (М-8, стр. 129), акр кој е во употреба во САД, Пакистан, Индија, Австралија (м-9, стр.88). Во некои учебници се дадени и примери и задачи со претворање на различни единици (М-9, стр. 148-153), на милји во километри за растојанија меѓу одделни градови во светот (М-8, стр. 129-131; 221, 227-228), како и објаснувања за постоење на стандардизиран меѓународен систем на мерни единици (М-7, стр. 89; М-8, стр. 126).

Во учебниците по математика се среќаваат и биографски податоци за истакнати математичари и научници (Евклид и Ератостен, М-7, стр.19; Роберт Рекорд, М-7, стр. 168; Б. Паскал и П. Ферма, М-7, стр. 265; Рене Декарт, М-8, стр. 242; Мухамед ибн Муса Ал Кваризми, М-9, стр. 30; сер Френцис Галтон, М-9, стр.102), а во некои се само спомнати одредени научници и нивните изуми (низата на Фибоначи, М-8, стр.72; Кохова снегулка, триаголникот на Серпински, М-9, стр.49; Херонова формула за пресметување на плоштината на триаголник, М-9, стр. 157, а учениците се поттикнуваат на истражувачки активности за Херон).

Застапени се и информации и за личности и настани од областа на спортот (Усеин Болт, рекорди на Олимписки игри, М-6, стр.50, 71, 73; трки, атлетичари и нивни постигнати резултати, М-7, стр.6,7; М-8, стр. 298), личности кои поставиле интересни светски рекорди (Петер Глејзбрук во производство на кромид со најголема маса, М-7, стр.134; Кинезот Чао Лу во запомнување на цифрите на бројот пи, М-8, стр. 136; Французинот Гастон де Часелуп – Лубат во брзина на возење на земја, М-9, стр.235). Во еден учебник се објаснува потеклото на фрлањето паричка во воздух во римско време и нејзината примена за време на Олимписките игри (М-8, стр.186)

Во повеќе задачи се бара правење пресметки со паричната единица евро (М-6, стр. 69, 70, 105, 126, 165, 166) и размена на различни валути (евра во долари, куни во денари, М-7, стр. 152; денари во долари, евра во денари, денари во фунти, М-9, стр.144-147). Во еден учебник се дадени информации за валутите во одредени држави во светот (долар, евро, британска фунта) кои се придружени со фотографија на курсна листа со кратенки за евро, британска фунта, канадаски долар, австралиски долар, како и со мали знамиња на соодветните држави (М-9, стр. 144).

Дел од информациите во учебниците се придружени со илустрации. Некои прикажуваат карта на светот (М-6, стр. 15; М-8, стр.132), на делови од континенти со означени држави; (М-6, стр. 158) или, пак, во нив само се спомнуваат повеќе различни држави и континенти (М-6, стр. 60). Присутни се и илустрации на луѓе од различен пол и со различен надворешен изглед (боја на коса, боја на кожа, стил на облекување и сл.) (М-6, стр. 128, 142; М-7, стр.120, М-8, стр.128). На една се претставени деца чијшто изглед (закосени очи, потемен тен на кожа) е нетипичен за нашиот регион, иако во задачата се именувани како Симон, Зорица и Маркона (М-8, стр. 216).

Во повеќето учебници се поместени илустрации кои прикажуваат одредени градби во светот: графикон со висините и облиците на некои од највисоките згради во светот во 2012 год. кои се придружени со повеќе задачи со кои од учениците се бара да ги набројуваат и споредуваат петте највисоки згради во светот (М-6, стр. 61); фотографија на Таџ Махал како пример за симетрија во секојдневието (М-7, стр.79); слика на која е прикажан дел од сид на кралската палата Алказар во Севилја, Шпанија (М-9, стр. 214), една илустрација на пирамиди (М-8, стр.29) и две фотографии на мозаици за кои не се наведува ниту локалитетот, ниту периодот од кој потекнуваат (М-9, стр.66).

Со фотографии се претставени и тројца мислители: арапскиот филозоф Абу Јусуф Јакуб Исмаил ал-Кинди од 19 век, чија слика е придружена со информации за неговиот метод за дешифрирање кодови (м-8, стр. 154), Рене Декарт (М-8, стр. 242) и арапскиот математичар Мухамед ибн Муса Ал Кваризми кој е прикажан на слика на поштанска марка (М-9, стр. 30). Со по една илустрација се претставени неколку лога на познати автомобили (Тојота, Фолксваген, М-7, стр. 83) и паричната единица долар (М-6, стр. 128)

Во работната тетратка по математика за шесто одделение се среќаваат само две задачи придружени со илустрации кои упатуваат на отвореност кон светот: на едната се претставени шест високи кули во светот (Национална кула, Канада; кула „Останкино“, Русија; ТВ-кула КФВС, САД; Бисерна кула, Кина; кула “Милад”, Иран; кула “Менара”, Малезија), а во другата се употребени еврата како парична единица (М-6/РТ, стр. 40, 45).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Мултикултурноста во учебниците и работната тетратка по математика е претставена исклучиво во глобален контекст.
- Анализираниите учебници и работна тетратка по математика не го прикажуваат културниот идентитет на заедниците кои живеат во Република Македонија. Со оглед на тоа што авторите се странци, преведените содржини не ги одразуваат спецификите на културниот контекст на Република Македонија.
- Интеракцијата меѓу различните се согледува преку неколку текстуални задачи во повеќето учебници во кои е претставена соработката на ученици и деца чиито имиња упатуваат на нивното различно етничко потекло.
- Не се присутни содржини со кои се евидентираат стереотипи и предрасуди по било која основа.
- Во учебниците по математика на македонски јазик се застапени повеќе лични имиња кои во најголем број се типични за Македонците. Во учебниците на српски јазик, најчесто, се употребени идентични лични имиња и презимиња како во учебниците на македонски јазик, но дадени во српска верзија. Прилагодувања на имињата и доминантност на лични имиња кои се типични за припадниците на заедницата на чиј мајчин јазик е напишан учебникот е извршено во учебникот по турски јазик за шесто одделение и во учебниците

на албански јазик за шесто и деветто одделение. Во останатите учебници на турски и албански јазик не е направена адаптација на македонскиот превод.

- Мал е бројот на содржини преку кои се претставува татковината и тие имаат повеќе информативен карактер, а не се во функција на развивање на патриотските чувства.
- При обработката на одделните математички теми, учебниците по математика нудат мноштво објаснувања, задачи и илустрации кои се однесуваат на научни, спортски, културни, архитектонски и цивилизациски достигнувања и им овозможуваат на учениците проширување на нивниот интелектуален и културен хоризонт надвор од националните рамки.

ИНФОРМАТИКА

Предмет на анализата беа 2 учебника по информатика, наменети за учениците од шесто и седмо одделение во деветгодишното основно образование. Учебниците на албански, турски и српски јазик претставуваат преведни верзии на учебниците напишани на македонски јазик (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците нема содржини кои се поврзани со културниот идентитет на Македонците или на другите заедници кои живеат во Р.Македонија.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Интеракцијата, односно комуникацијата е важен сегмент од работата со компјутери. Во учебникот за 6 одд. се наведува дека „милиони компјутери од целиот свет, кои меѓусебно се поврзани на најразлични начини, комуницираат и разменуваат информации“ (ИНФ-6мј, стр 113). Во темата *Функционирање на интернет*, спомнати се повеќе интернет сервиси, како на пример: за примање и испраќање на електронска пошта (e-mail); за текстуално звучно или видео интерактивно комуницирање меѓу луѓето кои се во исто време на Интернет; за онлајн купување и продавање различни производи и вршење на различни услуги (e-commerce) итн.(ИНФ-6мј, стр 115). Понатаму, се укажуван дека веб сајтот е достапен за корисниците на Интернет од било кој крај на светот 24 часа на ден (ИНФ-6мј, стр 119). Во темата *Портал* на учениците им е претставен порталот изработен за потребите на основните и средни училишта во Р. Македонија, кој овозможува размена на информации меѓу училиштата. Укажано е дека него можат да го користат

наставници, ученици и родители, а достапен е на македонски и на албански јазик (ИНФ-6мј, стр 126). Освен оваа информација која имплицитно може да претпостави интеркултурна комуникација во сферата на образованието, во учебниците не се забележани примери за интеракција меѓу различните етникуми кои живеат во Р. Македонија.

Во учебникот за 7 одд., во делот за етичноста при користењето на веб-дневниците (блоговите), се истакнува дека речникот треба да биде култивиран, комуникацијата пријателска и да се покаже почит кон туѓите ставови и мислења дури и кога се различни од сопствените. Во задачата во рамките на оваа тема, учениците се поттикнуваат да ги посетат блогите на соучениците и да дадат коментари (ИНФ-7, стр 3, 9). Во истиот учебник, во темата за изработка на проекти, дадени се слични насоки за соработка меѓу учениците, за искажување на своето, прифаќање и коментирање на туѓото мислење (ИНФ-7, стр. 124,125). Меѓутоа, и овде препораките за етичност во комуникацијата се универзални, односно експлицитно не се однесуваат на припадниците на различните заедници во Р.Македонија.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците не се присутни стереотипи и предрасуди на етничка или верска основа.

Лични имиња

Во учебникот ИНФ-6мј, во наставната единица *Набројување*, дадени се списоци на имиња од кои сите се карактеристични за лицата со христијанска вероисповед (Маја, Горан, Маргарита, Павел, Борјан, Огнен, Јасминка итн), додека во задачата наменета за самостојна работа на учениците е претставен список на ученици од класот каде покрај македонските имиња и презимиња има и имиња и презимиња на ученици припадници на други етнички заедници што живеат во Р. Македонија (Дени Тодоровски, Беким Демировски, Весна Трајаноска, Мамер Адеми...)(стр.188). Истите имиња се присутни и во учебникот преведен на српски јазик (ИНФ-6сј).

И во учебниците ИНФ-7мј и ИНФ-7сј, претежно при работа со табели, се спомнуваат само христијански имиња. Така, во текстот *Роденденот на Јана*, кој учениците треба да го внесат во нов документ, се среќаваат и имињата Сања и Марко (стр.12), а и во 5-та задача во рамките на темата *Внесување податоци во табела*, сите имиња се христијански (Ана, Милан, Јана, Јован, Марија, Филип) (стр.88). Истите и слични имиња се искористени и во примерите на стр.89, 102,103 и 104. Во табелата на стр.111 сите прикажани имиња и презимиња на ученици се македонски, освен последното кое е карактеристично за српската заедница (Марко Андонов, Марија Антевска, Филип Велков, Мартин Димитриевски, Симона Делчева, Симона Јанковска, Елена Јовева, Дарко Симов, Јован Тодороски, Филип Тодоровиќ).

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Не се присутни содржини во кои е претставена Република Македонија како татковина кон која се негува љубов и грижа.

Отвореност кон светот

Содржините поврзани со овој индикатор во учебникот за 6 одд. во најголема мера се поместени во темата *Компјутерска историја* каде хронолошки се претставени помагалата и уредите за сметање кои ги изумиле творци од различни земји во светот. Така, се спомнува првата рачна сметалка Абакус, која е направена од Кинезите уште 3 000 год. п.н.е., а сеуште се користи и денес, како и првиот механички уред за собирање големи броеви Паскалина, изумен од францускиот филозоф и научник Блејз Паскал (ИНФ-6, стр. 9). Во рамките на оваа тема, претставен е американскиот изумител Хелман Холерит кој го измислил првиот електромеханички уред за табелирање на попис на население, како и американските научници Стив Џобс и Стив Вознијак кои го создадоа првиот успешен модел за персонален компјутер Apple 1 (ИНФ-6, стр.10 и 12). Текстовите се придружени со фотографии на уредите и нивните изумители, а на крајот од темата се поставени прашања за учениците од областа на компјутерската историја. Наведени се познатите фирми за производство на персонални компјутери IBM, Dell и HP. На стр. 54 се спомнува дека креатор на оперативниот систем LINUX е Финецот Линус Торвалдс. Во учебникот за 7 одд. има само една проектна задача поврзана со историјата на информатичката технологија. Со неа од учениците се бара да истражат која е Ада Бајрон и зошто е таа значајна за програмирањето (ИНФ-7, стр.129).

Генерално, отвореноста кон светот е присутна во сите теми затоа што информатичката технологија е универзална придобивка за развиениот свет, а од друга страна компјутерите претставуваат прозорец кон светот, односно најлесен, најевтин и најефикасен начин за доаѓање до информации и за комуникација на далечина.

ЗАКЛУЧОЦИ

- Општо земено, во учебниците по информатика нема многу содржини кои се однесуваат на интеркултурните индикатори преку кои се изведува анализата.
- Не се среќаваат содржини кои се однесуваат на културниот идентитет на Македонците или на другите заедници кои живеат во Р.Македонија.
- Не се присутни стереотипи и предрасуди на етничка, верска или било која друга основа.
- Интеракцијата, односно комуникацијата е составен дел на информатичката технологија, но во учебниците не се забележани експлицитни примери за интеракција меѓу различните етникуми кои живеат во Р. Македонија.
- Во учебниците по информатика на македонски јазик ретки се примерите на употреба на лични имиња карактеристични за припадниците на другите етникуми кои живеат во Р.Македонија.

- Не се присутни содржини во кои е претставена Република Македонија како татковина на сите етникуми и кон која се негуваат патриотски чувства и грижа.
- Отвореноста кон светот е присутна во многу теми затоа што информатичката технологија е универзална придобивка за развиениот свет и претставува најефикасен начин за доаѓање до информации и за комуникација. Од друга страна, развојот на информатичката техника и технологија е дело на голем број стручњаци и изумители од светот, а некои од нив се спомнати во учебниците.

ПРИРОДНИ НАУКИ

Со анализата се опфатени еден учебник и една работна тетратка по природни науки на македонски, албански, турски и српски јазик кои се користат во шесто одделение во деветгодишното основно образование. Тие претставуваат преведени и адаптирани изданија на учебникот и работната тетратка изработени од Меѓународниот центар за испити од Кембриџ, така што анализата, всушност, опфаќа вкупно 4 учебници и 4 работни тетратки (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Низ тематските целини кои се обработуваат не се забележуваат содржини кои би влијаеле врз развивањето на културен идентитет. Единствено при обработката на тематската единица „Раствори и смеси“ е дадена илустрација на традиционални јадења во Македонија: ајвар, грав (ПН/РТ-6, стр. 11).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Интеракцијата меѓу различните е претставена преку шест илустрации во учебникот и една во работната тетратка кои претставуваат: ученички со различен надоворешен изглед (коса, раса) (ПН-6, стр.13, 89), деца со различен пол и боја на кожата кои се тркаат (ПН-6, стр. 40), доктори од различен пол и пациент со друга расна припадност (ПН-6, стр. 42), деца кои вежбаат заедно, со различна возраст и раса (ПН-6, стр. 46), астронаути од различен пол (ПН-6, стр.134), младинци од различен пол и раса (ПН/РТ-6, стр. 27).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Не се воочени извори на стереотипи и предрасуди во учебниците, освен две илустрации во учебникот кои би можеле да укажуваат на стереотип дека девојчињата ја подготвуваат храната (ПН-6, стр. 8) и се со долга коса (ПН-6, стр. 89).

Лични имиња

Во учебникот и работната тетратка за шесто одделение не се присутни лични имиња. Спомнати се неколку научници и пронаоѓачи од различни земји во светот (Андре Мари Ампер, ПН-6, стр.63; Галилео и Њутн, ПН-6, стр.130, ПН-РТ/6, стр. 33).

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебникот само при обработката на тематската единица „Национални паркови“ (ПН-6, стр. 90- 91) се поместени информации за флората и фауната, природата и биодиверзитетот во Македонија (молика на Пелистер, македонски рис во Маврово и по течението на Мавровска река, кафеава пастрмка во реката Радика) и се овозможува запознавање со националните паркови во Македонија (Маврово, Пелистер, Галичица) и со законските правила со кои се одредува однесувањето на посетителите.

И во работната тетратка при обработката на истата тема (ПН/РТ-6, стр.23-24) се дадени неколку прашања кои се однесуваат на националните паркови и флората и фауната во нив („Со каква цел во Р. Македонија се прогласени националните паркови Пелистер, Галичица и Маврово?“; „ Кој редок бор расте во националниот парк Пелистер?“; „Во кој период од годината е дозволен риболов во реката Радика?“; „Во Националниот парк Маврово строго е забранет ловот на едно диво животно. Кое е тоа животно?“). Последното прашање е придружено со слика на македонскиот рис.

Отвореност кон светот

Во учебникот и во работната тетратка по природни науки се дадени повеќе информации и илустрации кои ја прикажуваат отвореноста кон светот. Најзастапени се содржините во рамките на темата „Синџир на исхрана“ (ПН-6, стр. 104, 105, 107, 113, 118, 119, 120), каде што се претставени различни животински видови типични за други континенти (гепардот живее во Африка, газелата-во Африка и Азија). И во темата „Грижа за животната средина“ (ПН-6, стр. 78, 79) се овозможува запознавање со исчезнатите животни и нивната заштита, како и со организациите кои работат на заштитата на животната средина. Информациите се придружени со слика на панда и на Бенгалски тигар (ПН-6, стр.80).

Во учебникот се поместени и две информации во рубриката „Неверојатен факт“ за најголемиот број на смртни случаи во Финска (стр. 15) и за најдолгиот

надземен кабел во Кина (стр. 64), а претставен е и екстремниот скокач Феликс Баумгартнер и неговиот потфат во 2012 (ПН-6, стр.151).

При обработката на темата „Маса и тежина“ се поместени илустрации на Галилеј (стр.130) и Њутн (стр.131), а нивните имиња се спомнуваат и во вежбите на истата тема дадени во работната тетратка (ПН/РТ-6, стр.33). Една илустрација прикажува семејство од друга раса, со потекло од Азија (ПН-6, стр.36), а една претставува батерии од различни производители (ПН/РТ-6, стр.17).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Мултикултурноста во учебниците и работните тетратки по природни науки е повеќе претставена во глобален, а многу малку во домашен, национален контекст.
- Во учебникот и работната тетратка по природни науки не е претставен културниот идентитет на ниту една етничка заедница во Република Македонија.
- Интеракцијата меѓу различните се согледува преку мал број илустрации кои прикажуваат соработка и дружење на деца, ученици и возрасни од други земји и различни раси.
- Не се присутни содржини со кои се евидентираат стереотипи и предрасуди по било која основа.
- Не се присутни лични имиња, а спомнати се неколку научници и пронаоѓачи од различни земји.
- Застапени се содржини кои се однесуваат на флората и фауната во Република Македонија, но отсуствува нејзино претставување како мултикултурна заедница.
- Отвореноста кон светот е претставена преку повеќе информации и илустрации кои се однесуваат, првенствено, на животински видови и нивната заштита и на истакнати научници од различни земји во светот.

БИОЛОГИЈА

Во анализата се вклучени 3 учебници по биологија на македонски наставен јазик, кои се користат во седмо, осмо и деветто одделение на деветгодишното основно образование. Тие претставуваат преводи од англиски јазик на учебници кои ја покриваат наставната програма по биологија преземена од Меѓународниот центар за наставни програми Кембриџ и адаптирани од страна на Бирото за развој на образованието на Р. Македонија. Учебниците по биологија кои се користат во наставата на албански, турски и српски јазик, исто така, се преведени и адаптирани од оригиналните учебници (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците по биологија нема содржини кои би влијаеле врз развивањето на културниот идентитет на заедниците кои живеат во Р. Македонија. Една од причините за тоа е што авторите на анализираните учебници се странци, а при преводот не е извршена и адаптација во овој контекст. Друга причина е самата природа на предметот биологија, која не е толку податна за содржини кои се културно обоени.

Може да се издвои само еден пример кој е во релација со културниот идентитет на некои од заедниците. Во учебникот за седмо одделение прикажана е слика на традиционална чаша за чај која најчесто може да се сретне кај турската заедница во Република Македонија и е дел од традицијата на пиење чај (Б-7, стр.52).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во учебникот за седмо одделение прикажани се две фотографии кои упатуваат на дружење и соработка меѓу различните, иако не се однесуваат на заедниците кои живеат во Република Македонија. На првата фотографија се прикажани деца од различен пол и раса (со различна боја на кожа и боја на коса) како заедно истражуваат организми од реката (Б-7, стр.79), а на втората фотографија се прикажани деца од различен пол како заедно истражуваат нешто во градината (Б-7, стр.97).

Во учебникот за деветто одделение прикажани се цртежи на девојче и момче, кои меѓусебно се претставуваат, девојчето на албански јазик, а момчето на македонски јазик (*Tung! Unë jam Drita*, што во превод значи *Здраво! Јас сум Дрита*; односно *Здраво! Јас сум Стефан*). Во текстот подолу, пишува дека Дрита и Стефан имаат гени за гласни жици и затоа можат да зборуваат, но дека поради тоа што растеле во различно опкружување (животна средина) зборуваат на различен јазик. Се потенцира дека семејството на Дрита зборува на албански, додека семејството на Стефан на македонски јазик. Овој пример е даден во македонската и албанската

верзија на учебникот. Во *турската верзија* на учебникот претставувањето на девојчето е дадено на турски јазик, и албанското име Дрита е заменето со турското име Елиф, а репликата на Стефан е оставена иста. Во текстот се потенцира дека семејството на Елиф зборува на турски, додека семејството на Стефан на македонски јазик. Во *српската верзија* на учебникот, името на девојчето е заменето со името Славица и нејзините зборови се напишани на македонски јазик, додека името на момчето е оставено исто (Стефан), но неговиот дел од дијалогот е напишан на српски јазик (Б-9, стр.83).

Во учебникот за осмо одделение нема содржини кои се однесуваат на интеракцијата меѓу различните.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците не се воочени стереотипи и предрасуди.

Лични имиња

Личните имиња кои се среќаваат во текстовите од учебниците по биологија на македонски јазик, главно, се карактеристични за Македонците, но истите можат да се сретнат кај повеќе заедници, а некои од нив се интернационални. Во учебниците за 8-мо и 9-то одд се спомнуваат и по две имиња карактеристични за албанската заедница.. Во учебниците на турски и српски наставен јазик се употребени истите имиња како и во учебниците на македонски наставен јазик за соодветното одделение, освен во учебникот за деветто одделение, каде во српската верзија името Дрита е заменето со Славица (Б-9 стр.83), а во турската верзија имињата Емил и Дрита се заменети со турските имиња Емин и Елиф (Б-9, стр.59 и стр.83). Во учебниците по биологија на албански јазик, македонските имиња се заменети со албански, освен во учебникот за 9 одд. каде девојчето Дрита и момчето Стефан меѓусебно се претставуваат на својот мајчин јазик.

Може да се заклучи дека еден аспект на адаптацијата на овие учебници на различните наставни јазици е и промената на личните имиња со цел да доминираат оние карактеристични за заедницата која го зборува тој јазик, но донекаде се зема предвид и мултикултурниот карактер на Р. Македонија, па се вклучени и помал број имиња од другите заедници.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебниците по биологија содржините поврзани со овој индикатор најчесто се однесуваат на растенија и животни специфични за нашето поднебје, како и на развивање одговорност и грижа за живиот свет, особено за загрозените видови. Темите од областа на екологијата и влијанието на човекот врз животната средина се особено присутни во учебникот за 9 одд. Во него е посочено дека и нашата земја се

соочува со еколошки проблеми како остатокот од светот и дека загадувањето на воздухот, водите, почвата и исчезнувањето на шумите се голем глобален, но и локален проблем (Б-9, стр.74). Во тој контекст дадени се информации за состојбата на Дојранското Езеро, дека во сите наши градови реките се загадени, и е констатирано дека доволно не се води грижа за нашите природни ресурси. Од учениците се бара да истражат кои се еколошки најзагрозени делови на територијата на Република Македонија, кои се главните причинители за тоа и што може да се преземе за да се намали загадувањето (Б-9, стр.74).

Со цел да ги изучат природните богатства на татковината, на учениците им се понудени повеќе информации за Охридското Езеро: дека е едно од трите најстари езера во светот, дека е прогласено за природно наследство и дека е под заштита на светската организација УНЕСКО. Посочено е дека околу 70% од живиот свет во езерото се ендемски видови, од кои најпозната е охридската пастрмка. Текстот е придружен со фотографија на Охридското езеро и на жолт лотос кој живее во него (Б-9, стр.65). Учениците се поттикнуваат да размислат зошто Охридското Езеро е прогласено за светско природно богатство. Понатаму, спомнати се националните паркови Пелистер, Маврово и Галичица и претставени се дивите животни кои живеат во нив, како и ендемскиот вид зимзелено дрво молика, кој расте на Пелистер.

Дел од содржините се однесуваат на загрозените видови кои живеат на територијата на Р.Македонија, како што се: кафеавата мечка, рисот, белоглавиот мршојадец, охридската пастрмка (Б-9, стр.77-79). Во прилог се дадени фотографии на кои се прикажани кафеавата мечка, рисот и мршојадецот.

Освен преку информативните текстови, учениците се поттикнуваат да се запознаат со растителниот и животинскиот свет во Р. Македонија и преку истражувачки активности. Во тематската единица *Адаптација* од учениците се бара да изберат растение или животно кое живее во нашата земја, да дознаат повеќе за карактеристиките и живеалиштето на истото, па да направат кратка презентација и голем цртеж за него (Б-7, стр.75). Друга активност која се бара од учениците е да направат истражување и да најдат информации за конструирање на мрежа на исхрана за некое живеалиште во Р.Македонија, како и за некоја човечка активност што во нашата земја имала влијание врз некој синџир на исхрана (Б-7, стр.79 и 81). Во учебникот за деветто одделение на учениците им е зададена групна задача да пронајдат информации на Интернет за секој од националните паркови во Македонија, да направат карта на паркот и да ги наведат видовите кои живеат на тој простор, како и да изработат плакати за загрозените видови што живеат таму (Б-9, стр.78). Понатаму, од учениците се бара да набројат пет загрозени вида што живеат во Р.Македонија и да кажат какви мерки се преземаат за нивно зачувување (Б-9, стр.81). Во едена од задачите даден е графички приказ на растот на населението во градот Скопје во периодот помеѓу 1856 и 2006 година и од учениците се бара да предвидат со кои проблеми може да се соочи Скопје ако неговата популација продолжи да расте и да предложат мерки за да се надминат проблемите во животната средина предизвикани од пренаселеноста (Б-9, стр.80).

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот во учебниците по биологија во најголема мера е претставена преку текстови и илустрации на научници и биолози од различни земји во светот кои придонеле за развојот на биологијата како наука: францускиот биолог Луј Пастер, кој работел на процесот на пастеризација и го открил влијанието на микроорганизмите во предизвикување на болести (Б-7, стр.30, 37 и 39); белгискиот научник Јоханес Баптиста ван Хелмонт (Б-7 стр.50); шкотскиот биолог Роберт Браун и неговото откритие на причината за движење на поленовите зрна (Б-7, стр.57); арапскиот лекар Ибн ал Нафис кој прв ја сфатил и ја опишал крвната циркулација во детали (Б-8 стр.56); Вилијам Харви кој открил дека залистоците од вените ја спречуваат крвта да не тече назад и чија фотографија е приложена во учебникот (Б-8 стр.56); Фабрициус аб Аквапенденте (Б-8 стр.56); шведскиот научник Карл Лине, заслужен за системот на двојно именување, односно давање латински називи на видовите, како и за нивна класификација (Б-8 стр.61 и 76); германскиот научник Алфред Вегенер и неговата теорија на континентално движење (Б-8 стр.86); биологот Грегор Мендел (Б-9 стр.85); научникот Чарлс Лајл (Б-9 стр.91) и англискиот научник Чарлс Дарвин, познат по неговата теорија на природна селекција (Б-9 стр.90 и 91).

Оваа категорија е претставена и преку неколку илустрации на кои се претставени припадници на различни раси и народи (Бушмани, Ескимии и луѓе од планинските масиви), како и нивните животни средини, нивниот начин на живеење, начинот на исхрана, климата итн. (Б-7 стр.67). Во учебникот за осмо одделение нацртани се ученици од различен пол, со различна боја на кожа, коса и надворешен изглед (потемн тен, коси очи и сл.). Еден од учениците е прикажан како јаде со стапчиња кои се користат како прибор за јадење во повеќе земји од Источна Азија, посебно во Кина (Б-8 стр.35). Во истиот учебник дадена е фотографија во која се прикажани луѓе од различен пол со различна боја на кожа, коса и надворешен изглед (Б-8 стр.66).

Сите учебници изобилуваат со содржини во кои се претставени голем број животни и растенија кои не се типични за нашето поднебје.

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по биологија не се присутни содржини и илустрации кои го одразуваат културниот идентитет на Македонците и на припадниците на другите заедници што живеат во Р. Македонија, а интеракцијата меѓу нив е прикажана само низ еден пример.
- Учебниците не содржат стереотипи и предрасуди по било каква основа.
- Личните имиња кои се користат во учебниците не се преземени од оригиналните англиски учебници, туку се адаптирани на македонскиот контекст, при што доминираат имиња карактеристични за заедницата на чиј јазик е напишан учебникот. Сосем мал дел од личните имиња припаѓаат на другите заедници што живеат во Р.Македонија.

- Татковината е претставена преку истакнување на природните богатства, флората и фауната типични за ова поднебје, особено на ендемските видови. Преку темите од областа на екологијата и влијанието на човекот врз животната средина се гради свест за улогата на човекот во зачувувањето на природата и кај учениците се влијае врз развивањето одговорност и грижа за живиот свет, особено за загрозените видови, и на глобален и на локален план.
- Отвореноста кон светот во учебниците по биологија е претставена преку текстови и илустрации на научници од различни земји во светот кои придонеле за развојот на биологијата како наука, како и преку претставување на растенија, животни и припадници на раси и народи кои што живеат на различни делови од светот.

ФИЗИКА

Во анализата се вклучени 2 учебници по физика на македонски наставен јазик, кои се користат во осмо и деветто одделение на деветгодишното основно образование. Тие претставуваат преводи од англиски јазик на учебници кои ја покриваат наставната програма по физика преземена од Меѓународниот центар за наставни програми Кембриџ и адаптирана од страна на Бирото за развој на образованието на Р. Македонија. Учебниците по физика кои се користат во наставата на албански, турски и српски јазик, исто така, се адаптирани преводи на оригиналните учебници (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците по Физика не се забележуваат содржини кои би влијаеле врз развивањето на националниот и културниот идентитет на заедниците кои живеат во Република Македонија.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Не се вклучени примери кои се однесуваат на интеракцијата меѓу припадници на различни заедниците кои живеат во Република Македонија.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Не се воочени стереотипи и предрасуди во учебниците.

Лични имиња и автори од различни заедници

Во учебникот по физика за осмо одделение на македонски јазик се застапени вкупно 13 лични имиња од кои едно е албанско- Ветон (Ф-8 стр. 35), а друго е карактеристично и за албанската и за турската заедница- Али (Ф-8 стр.46). Останатите 11 имиња се типични за македонска и српска заедница, но 3 од тие имиња се истовремено и од интернационален карактер. Во учебникот на српски јазик се употребени истите имиња, со мало прилагодување на името Наде во Нада, односно Елена во Јелена и Даниела во Данијела. Во учебникот на турски јазик се употребени идентични имиња, како и во македонската верзија на учебникот, освен што наместо Даниела, наведено е името Даниел (Ф-8 стр.87). Истите имиња се сретнуваат и во учебникот на албански јазик.

Во учебникот по физика за деветто одделение на македонски наставен јазик употребни се три лични имиња: Сара, Андреј и Петар и истите имиња се застапени и во учебникот на српски јазик. Во учебникот на турски јазик, името Андреј е заменето со името Емин (Ф-9 стр. 73).

Во учебниците не се спомнуваат имиња на физичари кои се припадници на народите и етничките заедници кои живеат во Република Македонија

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебниците не се спомнува Република Македонија во ниту еден контекст.

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот во учебниците по физика во најголема мера е претставена преку текстови и илустрации за научниците и истражувачите од различни земји во светот кои го унапредиле развојот на физиката: Италијанецот Галилео Галилеј кој дал особен придонес во механиката и астрономијата (Ф-8 стр.39 и 89); полскиот астроном Никола Коперник (Ф-8 стр.88); англискиот физичар Џејмс Џул (Ф-8 стр.56); америкаските астрономи Хенриета Левит и Едвин Хабл (Ф-8 стр. 92-93); рускиот астронаут Јуриј Гагарин кој прв патувал во вселената (Ф-8 стр. 94); античкиот физичар и пронаоѓач Архимед (Ф-9 стр.16); германскиот физичар Ото фон Герике (Ф-9 стр.48), англискиот физичар и нобеловец Џ.Џ.Томсон (Ф-9 стр.51). Придобивките од нивните дела се универзални и често пати имаат и практична примена во секојдневниот живот и работа, па учениците треба да бидат информирани и да размислуваат за нив.

Дека науката не е ограничена во просторот е евидентно и преку илустрациите дадени во прилог на објаснувањето на физичките појави, каде актери се лица од различни раси: Инуит којшто носи широки чевли за снег за да се објасни улогата на големиот и малиот притисок на одредена површина (Ф-9, стр. 20), девојче со темна боја на кожа кое отвора врата (Ф-9 стр.6); деца од азискиот регион седнати под сенка за да се објасни како се формираат сенките (Ф-8 стр.61); свирач од црната раса и дете од жолтата раса

кое слуша музика со слушалки, при разработка на темата за звуците од аспект на физиката(Ф-9 стр.78 и 87).

Во учебникот за осмо одделение претставена е фотографија со атлетичари со различна боја на кожа (Ф-8 стр.13). Понатаму дадена е листа во две табели на постигнати резултати и рекорди од страна на атлетичари од различни делови на светот. Во табелата со постигнатите резултати на мажи се спомнуваат: Јусеин Болт, Мајкл Џонсон, Ноа Њ гени, Хишам ел Геруж, а во табелата што се однесува на рекордите постигнати од страна на жените се наведени: Флоранс Грифит Џојнер, Марита Кох, Јармила Кратохвилова, Светлана Мастеркова, Гензеле Дибаба итн (Ф-8 стр.15). Воедно, на истата страна, под рекордите, се претставени и фотографиите на Јусеин Болт и Флоранс Грифит Џојнер.

Во учебникот за осмо одделение е претставена илустрација на земјината топка на која се обележани Европа, Африка, Индија, Австралија за да се покаже дека во Европа и Африка е ден кога во Индија е вечер, а во Австралија полноќ (Ф-8 стр.79). Уште еден пример за отвореност кон светот е графиконот на кој е претставена годишната потрошувачка на енергија по човек во различни делови на светот: САД, Европа, Кина, Африка, Индија, Латинска Америка, Блискиот Исток (Ф-9 стр.43).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по физика за осмо и деветто одделение на деветгодишното основно образование не се присутни содржини и илустрации кои го одразуваат културниот идентитет на Македонците и на припадниците на другите заедници што живеат во Р. Македонија, ниту на нивната интеракција.
- Учебниците не содржат стереотипи и предрасуди по било каква основа.
- Личните имиња кои се користат во учебниците не се преземени од оригиналните англиски учебници, туку се адаптирани на македонскиот контекст, при што доминираат православни машки и женски имиња. Споредбата меѓу учебниците преведени и адаптирани на различни наставни јазици упатува на мали разлики меѓу нив во смисла на присуство на имиња карактеристични за соодветните заедници.
- На Република Македонија не се реферира ниту во текстовите, ниту во илустрациите, па оттука не може да стане збор за содржини кои развиваат патриотски чувства и грижа за татковината. Очигледно дека при адаптацијата на овие учебници не се вложил напор да се размисли за можноста да се вклучат примери од нашето поднебје.
- Отвореноста кон светот е претставена преку илустрации на лица за кои, според антрополошките црти, е евидентно дека припаѓаат на различни раси. Уште повеќе оваа димензија е истакната преку претставувањето на врвни научници и истражувачи од светот, најмногу од различни земји во Европа, кои дале свој придонес во унапредувањето на повеќе дисциплини во рамките на физиката. Кога станува збор за апликацијата на физичките закони, исто така, се прави паралела помеѓу различни земји во светот.

ХЕМИЈА

Во анализата се вклучени два учебника по хемија на македонски, албански, турски и српски јазик, кои се користат во наставата во осмо и деветто одделение на деветгодишното основно образование. Тие претставуваат преведени и адаптирани изданија на учебниците изработени од Меѓународниот центар за испити од Кембриџ, така што анализата, всушност, опфаќа вкупно 8 учебници (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците нема содржини кои би влијаеле врз развивањето на културниот идентитет на учениците.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во учебниците не се среќаваат содржини кои упатуваат на интеракција меѓу различните етнички заедници кои живеат во Македонија.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците по хемија не се најдени текстови и илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Лични имиња и автори

Низ содржините се среќаваат само две женски лични имиња, Сања и Бети, кои се употребени и во учебниците на српски, турски и албански јазик (X-9, стр.102). Во рамките на изучувањето на одделните теми, се споменува придонесот на неколку хемичари значајни за развојот на науката: Џ.Џ. Томсон (X-9, стр. 6), Е. Радефорд (X-9, стр. 7), Н. Бор (X-9, стр. 8), Д. Менделеев (X-8, стр. 20; X-9, стр. 17), Х. Мозли (X-9, стр. 17), а во рамките на практична активност е спомнат Бунзенов пламеник (X-8, стр. 68).

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебниците не се забележани содржини во корелација со наведениот индикатор, освен една илустрација на римска скулптура најдена на локалитетот Стоби, изработена од бронза во 1 в.п.н.е. (X-8, стр. 29).

Отвореност кон светот

Само во еден од учебниците се дадени три фотографии кои би можеле да бидат индикатор на отвореноста кон светот: една која претставува предел со длабок снег и дебел мраз и е ставена во функција на проучување на водата (X-8, стр. 7), една која го прикажува логото на Кока-кола и е придружена со информација дека газираниите пијалоци содржат фосфорна киселина (X-8, стр. 84), а на третата е претставена платформа за вадење нафта без да се наведе каде се наоѓа. (X-8, стр. 115).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Од анализата на учебниците по хемија за осмо и деветто одделение на деветгодишното основно образование може да се заклучи дека содржините речиси воопшто немаат интеркултурен карактер.
- Во учебниците не е претставен културниот идентитет на ниту една етничка заедница во Република Македонија.
- Во учебниците нема содржини кои посочуваат на интеракција меѓу различните етнички заедници кои живеат во Македонија.
- Учебниците не содржат текстови или илустрации кои експлицитно укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди од етничка и верска основа.
- Застапени се само две исти женски лични имиња во учебниците на сите јазици и неколку имиња на хемичари кои придонеле за развојот на науката.
- Отсуствуваат содржини кои поттикнуваат развивање припадност кон татковината и грижа и одговорност за неа.
- Отвореноста кон светот е претставена само преку три илустрации.

ЛИКОВНО ОБРАЗОВАНИЕ

Во анализата се вклучени пет учебници по ликовно образование (по еден за шесто, осмо и деветто одделение и два за седмо одделение) кои се користат во наставата од шесто до деветто одделение во основното образование во Република Македонија (Прилог бр. 1). Анализата е направена на учебниците на сите наставни јазици со цел да се споредат содржините во нив и да се утврдат евентуалните прилагодувања.

Културен идентитет

Во учебниците по ликовно образование е претставен, доминантно, културниот идентитет на македонскиот народ, преку богат илустративен и поскромчен текстуален материјал, кој се однесува на ракотворби и археолошки примероци што се карактеристични за македонската традиција и уметност, на православни верски објекти и уметнички дела изработени од македонски автори. Овој диверзитет на културното богатство во Македонија заедно е претставен во повеќе илустрации во наставната единица „Македонија- ризница на уметноста“ (ЛО-9, стр. 4), а поединечно во рамките на одделните содржини. Така, при обработката на темата „Уметноста во Македонија“ се зборува за богатото археолошко тло на Македонија и се даваат фотографии на пронајдени примероци („Големата мајка божица“, „Тетовска Менада“, „Охридските златни маски“, Теракотните икони од виничко, Скулптурата на Дедал (ЛО-6, стр.43, 74,75); со неколку илустрации се претставени мозаиците од Стоби (ЛО-6, стр. 29,75; ЛО-8, стр. 43) и Хераклеа-Битола (ЛО-7А, стр.38,53), како и еден безимен мозаик (ЛО-7Б, стр.30,36), а на една слика е прикажана таванска розета и орнамент од копаничарската уметност во Македонија(ЛО-7А, стр.39-40).

Во сите учебници се среќаваат илустрации кои го прикажуваат македонски ракотворби: накит изработен со техниката филигран (ЛО-6, стр.72-73, ЛО-9, стр. 82-84), накит (ЛО-7А, стр.36) и ученички творби од македонското народно творештво (ЛО-9, стр. 30-31), изработки кои ја претставуваат симетричната рамнотежа во народното творештво (ЛО-9, стр. 35), детали од македонска народна носија (ЛО-8, стр.43) и орнаменти во народните носии (ЛО-7А, 42-43).Во рамките на темата „Традиционална изработка на накит во Македонија-филигран“ се дадени информации за филигранството во Македонија како традиционален занает и илустрација на најпознатиот македонски мајстор на филигран Вангел ДЕРЕБАН (ЛО-6, стр.72-73).

Со илустрации се прикажани неколку икони (ЛО-6, стр. 76 ; ЛО-8, стр.43; ЛО-9, стр. 52), фреската од Св. Пантелејмон во с.Нерези во близина на Скопје (ЛО-7А, стр.53; ЛО-7Б, стр. 30,36; ЛО-8, стр.9,16), фреската од црквата Св. Ѓорѓи-Курбиново (ЛО-7Б, стр.38) и детаљ од иконостасот во црквата Св.Спас во Скопје (ЛО-6, стр.29, 75, 76; ЛО-7Б, стр.51).

Во дел од учебниците се споменати повеќе верски објекти во Македонија (Св. Богородица Перивлепта во Охрид, црквите во Нерези, Курбиново, Старо Нагоричани,

Зрзе, манастирските комплекси во Лесново, Трескавец, манастирот св. Јован Бигорски, црквата Св. Андреа кај браната Матка (ЛО-6, стр. 74). Со фотографија се претставени: црквата Св.Софија во Охрид (ЛО-6, стр.75), конаците на Марков манастир крај Скопје и Самоиловата тврдина во Охрид (ЛО-6, стр.50, 77), а манастирот Св. Јоаким Осоговски е прикажан преку уметничка слика (ЛО-8, стр.67).

Застапени се и три илустрации на скулптури на значајни словенски и македонски просветители: Св. Климент Охридски (ЛО-7Б, стр. 48), Св. Кирил и Методиј (ЛО-8, стр. 59) и Кирил Пејчиновиќ (ЛО-8, стр. 57, 66; ЛО-9, стр.99), како и еден портрет на Марко Цепенков (ЛО-9, стр. 68).

Во учебниците се дадени само три илустрации кои го отсликуваат културниот идентитет на другите етнички заедници во Македонија: сликана делови од Шарената џамија во Тетово (ЛО-6, стр.28; ЛО-7Б, стр.18) и на Мустафашината џамија во Скопје (ЛО-6, стр.75), како и една фотографија која прикажува маж со ќелеше/кече (ЛО-8, стр. 64).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во текстовите и илустрациите во учебниците не се среќаваат примери на интеракција меѓу припадници на различни култури.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците не се забележани содржини кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Автори на уметнички творби

Учебниците по ликовно образование се богато илустрирани со слики и цртежи од поголем број на ликовни уметници. Некои автори се повторуваат во различни тематски целини, но се претставени со различни уметнички дела. Застапеноста на уметниците според национална и родова припадност е претставена на Табела 6:

**Табела 6: Застапеност на автори на творби според национална и родова припадност
во учебниците по ликовно образование**

Учебник	ЛО-6			ЛО-7А			ЛО-7Б			ЛО-8			ЛО-9			Вкупно		
пол националност	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %	М	Ж	вк. %
Македонци	22	/	22 8.7%	12	/	12 6.42%	28	2	30 12.4%	27	2	29 11.07%	38	3	41 9.97%	127	7	134 9.9%
Албанци	1	1	2 0.8%	/	/	/	/	/	/	3	/	3 1.15%	3	/	3 0.73%	7	1	8 0.6%
Турци	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	/	1 0.24%	1	/	1 0.07%
Босњанци	/	/	/	/	/	/	1	1	2 0.82%	/	/	/	/	/	/	1	1	2 0.15%
Срби	/	/	/	/	/	/	3	/	3 1.24%	3	/	3 1.15%	9	1	10 2.44%	15	1	16 1.18%
Други	88	2	90 35.7%	44	3	47 25.13%	59	2	61 25.21%	72	1	73 27.86%	75	8	83 20.2%	338	16	354 26.14%
ученички творби			39 15.5%			11 5.88%			17 2.9%			16 6.1%			10 2.44%			93 6.87%
творби без автори			99 39.3%			117 62.57%			129 53.3%			138 52.67%			263 63.9%			746 55.09%
Вкупно	111 97.36 %	3 2.63%	252 100%	56 94.91 %	3 5.08 %	187 100%	91 94.79 %	5 5.2%	242 100%	105 97.22 %	3 2.77%	262 100%	126 91.3%	12 8.69%	411 100%	489 94.95%	26 5.04%	1354 100%
	114 100%			59 100%			96 100%			108 100%			138 100%			515 100%		

Податоците покажуваат дека со најголем процент (35,18%) се застапени странските уметници, македонските се скоро половина помалку (18,35%), а бројот на албанските и српските автори е многу мал (1,34%, 1,51%). Бројот на машки автори е значително поголем (95,22%) од оној на женските (4,77%)

Претставувањена татковината (развијање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Република Македонија е претставена само преку илустрации кои се однесуваат на три споменици и на националните симболи на државата. Најзастапена е фотографијата на витраж од споменикот Македониум во Крушево (ЛО-6, стр. 77; ЛО-8, стр.23; ЛО-9, стр.38), кој се опишува како израз на непокорноста, борбата и вечниот стремежнамакедонскиотнародзаслобода и самостојна држава (ЛО-6, стр. 77). Во учебникот за осмо одделение е прикажан дел од мозаикот во споменикот на ослободувањето на градот Велес (ЛО-8, стр. 23), а во тој за деветто одделение - споменикот на борците што учествувале во ослободувањето на Скопје (ЛО-9, стр.71). Во учебникот за шесто одделение се претставени со илустрација знамето (ЛО-6, стр. 53) и грбот на РМ (ЛО-6, стр. 89-90 и 95). Во учебниците по ликовно образование отсуствуваат содржини кои ја прикажуваат Македонија како мултиетничка и мултикултурна држава.

Отвореност кон светот

Во учебниците е претставен богат илустративен материјал со кој се прикажуваат слики, скулптури, градби и делови од градби во разни историски периоди и од разни автори и култури. Застапени се голем број портрети и автопортрети на познати и помалку познати ликовни уметници од светот (Леонардо Да Винчи, Едуар Мане, Рембрант, Пол Гоген, Алберт Дирер, Камиј Коро, Кети Колвиц (ЛО-6, стр. 10, 13, 23, 27; ЛО-7А, стр. 46; ЛО-7Б, стр.25, 49; ЛО-9, стр. 5, 45), како и дела од истакнати сликари: Рафаел (ЛО-6, стр.40; ЛО-8, стр. 19); Алберт Дирер (ЛО-7А, стр.11), Леонардо Да Винчи (ЛО-7А, стр. 34; ЛО-7Б, стр.19, 24; ЛО-8, стр.28), Ел Греко (ЛО-8, стр. 27), Брутел (ЛО-7Б, стр. 11), Рембрант (ЛО-7Б, стр. 11), Ханс Холбајн (ЛО-7Б, стр.26), Питер Бројгел (ЛО-8, стр.23; ЛО-9, стр.57).

Во сите учебници се претставени фотографии од поголем број скулптури од асирската, египетската, грчката и римската уметност (ЛО-6, стр.42; ЛО-7А, стр.57-62; ЛО-7Б, стр. 20-21,26; ЛО-8, стр.13, 32, 56, 59, 61; ЛО-9, стр.39, 72), но и од современата уметност и архитектура (ЛО-6, стр.42; ЛО-7А, стр.57-62; ЛО-8, стр. 58). Претставени се уметнички градби од различни култури: дела од индиската архитектура (ЛО-7Б, стр.20-21), Партенон во Грција (ЛО-8, стр. 25; ЛО-9, стр. 39), Катедралата во Пиза – Италија (ЛО-7Б, стр.20-21), црквите Дез Енвалид и Нотр Дам во Париз (ЛО-7Б, стр.19; ЛО-9, стр.23), Таџ Махал, Индија (ЛО-8, стр. 23), како и делови од ентериери на верски објекти (ЛО-7А, стр.53, 56, 58; ЛО-8, стр.23). Застапени се и слики на уредување на внатрешен и надворешен простор (ЛО-7А, стр.30), на различни костими носени во различни историски периоди и во различни прилики (ЛО-8, стр. 65; ЛО-9, стр. 86). Со по една една илустрација се претставени саркофаг од Теба – Египет (ЛО-7Б, стр. 49), сребрена пара со ликот на Александар Македонски (ЛО-7Б, стр.49) и карикатура на познатиот комичар Мистер Бин (ЛО-9, стр. 46).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по ликовно образование речиси исклучиво е претставен културниот идентитет на македонскиот народ, преку илустрации и информации кои се однесуваат на дела од македонската ликовна уметност и творби од македонското народно творештво. Културата на другите етнички заедници е незначително застапена.
- Нема содржини кои би претставувале или упатувале на интеракција меѓу припадници на одделните етнички заедници во Македонија во подрачјето на ликовната уметност.
- Во содржините на учебниците не се евидентира присуство на стереотипи и предрасуди врз било кој основа.
- Најмногу се застапени странските уметници, македонските се скоро половината од нив, а многу е мал бројот на уметници од другите етнички заедници во Македонија.
- Незначителна е застапеноста на содржини со кои е претставена татковината. Отсуствува нејзино прикажување во мултикултурен контекст.
- Во учебниците се присутни голем број илустрации на странски уметнички дела и објекти, што ја покажува нивната отвореност кон светот.
- Учебниците по ликовно образование на албански, турски и српски јазик претставуваат превод на учебниците на македонски јазик и со нив имаат идентична содржина.

МУЗИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ

Во анализата се вклучени пет учебници по музичко образование на македонски, албански, турски и српски јазик, кои се користат од шесто до деветто одделение на деветгодишното основно образование. Само во седмо одделение наставникот може да избере еден од двата конкурентни учебници, додека за другите одделенија е наменет по еден учебник. Сите се напишани од автори Македонци и преведени на останатите наставни јазици (Прилог бр. 1).

Културен идентитет

Во учебниците по музичко образование, особено оние наменети за учениците од шесто и седмо одделение, културниот идентитет на македонскиот народ се негува преку содржини, задачи и илустрации кои се однесуваат на македонскиот фолклор (ора, народни песни, традиционални музички инструменти и носии), како и на песни што се пеат за време на христијанските празници (Коледе, Божиќ, Велигден, Цветници). Во некои од учебниците се вклучени и песни кои што се посветени на просветители и револуционери од поблиското и подалечното минато на македонскиот народ.

Во МО-6, во рамките на наставната содржина *Народни музички инструменти*, се истакнува дека „секој регион во Република Македонија има карактеристични инструменти...“ и се наведуваат оние кои се најзастапени во централниот, западниот и источниот дел. Во продолжение се опишани и поткрепени со илустрации музичките инструменти карактеристични за македонскиот фолклор: зурла, кавал, гајда, шупелка, дудук, тамбура, тапан (стр. 37-39, 41-45, 49-51, 55). Во наставната содржина *Слушаме народни ора* се укажува дека ората имаат важно место во македонскиот фолклор и традиција и преку текстови и слики се претставени повеќе народни ора (Невестинско, Тресеница, Русали, Копачка, Тропнало оро, Сретсело). Во делот *Задачи и проектни активности*, од учениците се бара да слушаат ора, да ги именуваат народните инструменти кои ги слушаат и да се обидат да го заиграат орото кое го слушаат, како и да прибираат информации и слики за народни музички инструменти, со цел да ги презентираат пред соучениците (МО-6, стр. 38-40). Во МО-7А, во наставната содржина *Оро-народна традиција*, се истакнува дека „орото претставува обемен материјал за проучување на културниот развој на македонскиот народ“, а потоа шематски се прикажани карактеристиките на македонското оро и направена е нивна поделба (стр. 10,26,27). Дадени се информации за македонските соборски и обредни ора, „Ситна лиса“, „Тоска“ и на повеќе фотографии се прикажани машки ора („Тешкото“), женски ора и мешани соборски ора (МО-7А, стр. 10,11,32,33,36,37,60,61). Покрај играорците, прикажани се и други лица (на пр. жетвари) облечени во македонска народна носија (МО-7А, стр.69-71). Слично, во МО-7Б преку илустрации претставени се македонските соборски и обредни ора (Машка поворка, Женска поворка и Свадбен циклус) како и нотниот запис на орото Оптан топтан (стр.44-47,61).

Во функција на овој индикатор се и содржините поврзани со празнувањето на верските празници. Така, во МО-6 дадена е композицијата „Коледе“ од

македонскиот автор Запро Запров, во која се опишани коледарските обичаи на христијаните, а како додатна активност учениците се поттикнуваат да ги истражат коледарските обичаи во нивниот крај (стр. 38-40). И во МО-7А се презентирани текстот и нотите на коледарска песна, насловена како „Дошле сте ми мили гости“ (стр. 30). Спомнати се и други христијански празници (Божик, Велигден, Цветници) преку претставување на Божиќната песна од непознат автор и народната песна „Елено девојко“. Во тој дух се и задачите со кои учениците се повикуваат да испејат коледарски песни од нивниот крај и да опишат како го празнуваат Велигден, а приложени се и илустрации од коледарска кошничка и Велигденски јајца (МО-7А, стр. 30, 31, 62, 63). На христијанските празници се посветени дел од содржините и во учебникот 7Б. Во нив е опишано раѓањето на Христос и дадени се информации за празнувањето на Божиќ како еден од трите најголеми православни празници, на кој луѓето си пожелуваат здравје, среќа и берикетна година. Во поткрепа на текстовите се приложени илустрации од раѓањето на Исус, Коледарски оган, бадниково гранче и плодови кои симболизираат берикет (орев, пченка, пченица) (стр.38, 39). Во МО-8, исто така, е опишан верскиот празник Божиќ и од учениците се бара да се потсетат на Божиќните песни кои тие ги пеат (стр. 36), а во МО-9 има само една песна со наслов „Божик“ и задача учениците да истражат како овој празник се прославува кај нас и во светот. На вториот голем христијански празник, Велигден, но и на други верски празници, се посветени содржини и во МО-7Б: *„Велигден е центар на повеќе празници познати како празници со непостојани датуми или циклус велигденски празници: Прочка (поклади), Тодорова сабота (Тодорица), Цветници, Лазарова сабота (Лазарица), Вознесение Христово (Спасовден), Руса среда (Преполовение), Духовден (Педесетница)“* (стр. 64). Текстот е збогатен со приказ на икона од Исус Христос и трпеза со Велигденски јајца. Во учебникот МО-8 презентирани е текстот на популарната песна од Џина Папас Џокси „На Велигден сум се заљубил“, а како активност од учениците е побарано да опишат свое доживување од празнување на Велигден (стр.70).

Следната содржина која е поврзана со културниот идентитет на Македонците, но и на сите Словени е со наслов *Пееме за нашите просветители*. Во неа се дадени куси информации за браќата Кирил и Методиј како основоположници на словенската писменост, по што следи нотниот запис и стиховите на песната „Свети Кирил и Методиј“, како и илустрација на која се прикажани овие просветители. (МО-6, стр. 62). И во учебниците за 7. и 8. одд. им е отстапен простор на словенските просветители преку свечени песни кои ним им се посветени и нивни илустрации (МО-7А, стр.72,73; МО-7Б, 72,73; МО-8, стр.71). Со потенцирање дека *„јазикот, писмото и просветеноста на еден народ се основа за културн напредок“*, претставен е уште еден значаен просветител, Св.Климент Охридски, кој прв основал црковно-книжевен центар во Охрид. Приложени се слики на Св.Климент Охридски, на Соборниот храм во Скопје кој го носи неговото име и на Плаошник (МО-7Б, стр.32,33).

Неколку музички творби се посветени на делото на Гоце Делчев. Таква е народната песна „Мајко роди машко чедо“, илустрирана со ликот на Гоце Делчев (МО-7А, стр.64,65), како и хорската композиција „Гоце“ од македонскиот композитор Тодор Скаловски, покрај чиј опис е презентирани илустрација од големиот револуционер и фотографија од неговиот гроб (МО-7Б, стр.66,67). Имињата на овој, но и на други големи македонски револуционери (Питу Гули,

Даме Груев, Сандански) се спомнати и во текстот на македонската химна „Денес над Македонија се раѓа“ (МО-7А, стр.4; МО-7Б, стр.5). Од поновата историја, опеана е борбата против фашизмот во народната песна „Давај ме мила мамо“ (МО-7А, стр.14) и желбата да се стане партизан и да се ослободи Македонија во народната песна „Голем мерак имам мамо“ (МО-7А, стр.14,15). Во прилог се дадени и две илустрации од партизански чети.

Како показатели на богатиот музички фолклор, во учебниците се презентирани текстовите и нотните записи на повеќе македонски народни песни, како на пр.: „Ајде Милке да бегаме“ (МО-6, стр.57), „Јовано, Јованке“ (МО-7Б, стр.60), „Не си го продавај Кољо чифлигот“, „Елено ќерко Елено“, „Ај, да бегаме мори Васе“, „Што ми е мило ем драго“, „Пошла Румена по вода студена“, „Играле ергени“ (МО-8, стр.8,11-13,20,34), „Развила гора зелена“, „Мајка на Марика думаше“ (МО-9, стр.15,22). Во прилог на песните дадени се илустрации на жени и мажи облечени во народна носија и објекти со староградска архитектура.

Во учебникот за 8. одд., наставната единица *Современо македонско творештво* е посветена на македонските автори од втората половина на 20-тиот век во областа на музиката и ликовната уметност, литературата, филмската режија. Особено се истакнати авторите кои во своето творештво биле инспирирани од македонскиот фолклор: народните песни, митови, преданија, верувања. Од македонските композитори спомнати се Тома Прошев, Стојан Стојков, Томислав Зографски, а повеќе податоци се дадени за творештвото на Ристо Аврамоски, при што особено е истакната неговата опера работена по библиски мотиви „Лидија од Македонија“. Текстот е придружен со слика од македонски традиционален накит и сцена од операта (МО-8, стр.22, 23). Во претставувањето на композиторот Тодор Скаловски, меѓу другото, пишува: „Со композицијата *Македонско оро* Скаловски го пронашол патот до македонското национално поднебје, а низ богатството на националниот фолклор длабоко продира во душата на својот народ, доловувајќи го ритамот на македонското оро *Тешкото*. Во учебникот за 9.одд се презентирани македонските оперски солисти и диригенти, како и композитори и нивни дела инспирирани од македонската историја и фолклор: Кирил Македонски со делата „Гоце“, „Цар Самуил“ и „Илинден“; Трајко Прокопиев со „Кузман Капидан“ и „Лабин и Дојрана“; Ристо Аврамоски со „Болен Дојчин“. Опишана е содржината на операта „Цар Самуил“ и приложени се негова слика, средновековни цртежи од битката на Беласица и сцени од операта (МО-9, стр.82-86, 102,103). Во истиот учебник накучо е прикажан историскиот развој на македонската опера и балет, збогатен со фотографии од старата и новата зграда на МНТ (стр. 99).

Културниот идентитет на другите етнички заедници во Р.Македонија е застапен преку приказ на музичките инструменти кои се користат во нивниот фолклор, народни танци и традиционални носии, како и имиња на неколку музичари. Во учебникот за 6-то одд. се дадени информации за жичаните инструменти лахута, чифтелија и шаркија, кои се користат за изведување на албанска народна музика, како и за традиционалниот турски народен инструмент џура саз. Тие се прикажани и на слики, а на учениците им се препорачува да слушаат изведби на овие инструменти. (МО-6, стр.52,53). Претставени се и називите на албански и на турски јазик на инструментот зурла. За удирачкиот инструмент дајре се истакнува дека се користи како ритмички инструмент во

изведувачето музика кај сите културни заедници во Р.Македонија, а слично место зазема и тарабуката (МО-6, стр.56). Во учебникот МО-7А, во наставна содржина *Албанска народна музика во Македонија*, е наведено дека „албанскиот фолклор ритмички и мелодички е многу богат“ и дадени се три илустрации на кои се прикажани албански народни танци, при што играорците се облечени во традиционални носии (стр.75). На учениците им се препорачува да ја слушаат мелодијата на која се изведува машкото оро „Valle popullore“. Слично, во наставната содржина *Турска народна музика во Македонија*, дадени се информации дека „турската музика главно се дели на две групи: градска музика (чалгии) и изворна турска музика попатена со изворни инструменти (сазови)“ (стр.76). Дадена е илустрација на која е прикажано како момчиња и девојки во традиционална носија играат турски народен танц, а на учениците им се препорачува да ја слушаат мелодијата на која се игра народниот танц „Зејбек“. Во учебникот МО-7Б даден е текст и ноти на народна албанска песна „Petranik me lakra“, проследен со фотографија на Албанец и Албанка во традиционална носија како играат и како свират на дајре и тарабука (стр. 48). Аналогно на тоа, на следната страна се презентирани текстот и нотниот запис на турската народна песна „El ele verelim“, како и фотографија на која е прикажан турски машки танц, а танчерите се во традиционална носија. И за двете песни нема превод на македонски јазик. Од современите пеачи од другите заедници спомнати се Бени Шаќири и Адријан Гаџа (Албанци), Тоше Проески (Влав) и Силви од Силви Бенд (Ромка), а вклучени се и нивни фотографии (МО-8, стр.4,5). Во учебникот МО-9 наведени се имињата и на други познати изведувачи од областа на музиката и сценската уметност, припадници на албанската, турската и ромската заедница: музичарот и диригент на мандолински оркестар Рамадан Шукри, инструменталистот на виола Блерим Груби, харфистките Lejla Urmanova i Mersiha [ukri], саксофонистот Феруз Мустафов, балетскиот уметник Екрем Хусеин (стр. 38,41, 43,47, 100).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Само неколку содржини во учебниците се поврзани со овој индикатор. Во учебникот за 6. одд., преку текстот од песната „За сите нас“ (песна за татковината) од Миодраг Нечак, се препорачува заедништво за сите различни кои живеат на ист простор („*Дајте раце иста мисла сите нас не води, исто небо, иста земја иста вода е. Дајте раце преку река, преку планини. Сите нешта што нè делат да се мостови.*“). Содржината на текстот е поткрепена со илустрација на деца кои играат фатени за раце. (МО-6, стр.7). Во истиот учебник се укажува дека инструментот дајре се користи во изведувачето на музиката кај сите заедници што живеат во Р. Македонија. Во учебникот МО-7А се претставени текстот и нотниот запис на композицијата „Другарство“ која повикува на дружење со различните во поширок контекст („...*Другарувај со секого, Било стар или млад, Секој човек во светот, Да ти биде брат.*“) (стр.52, 53). Сличен контекст има и песната „Братска љубов“, чии стихови ги препеал Ѓорѓи Сталев, а е илустрирана со сплотени раце (МО-8, стр.25). Инспирирани од неа, учениците се поттикнуваат да напишат есеј или да изработат цртеж на тема „Другарство“.

Во МО-7Б, во наставната единица „Велигден“ даден е податок дека во минатото македонските христијански семејства им испраќале велигденски јајца како поздрав на Турците со кои биле во добри односи (стр.65).

Единствен пример кој експлицитно укажува на интеракција меѓу музички изведувачи од Р.Македонија со различна национална припадност е песната „Заедно можеме“ („Тебе ти пееме земјо наша, пеј со нас, заедно можеме, еј Македонијо пеј на глас.“) (МО-8, стр.4,5). Воедно, прикажани се фотографии од изведувачите на оваа песна, меѓу кои има Македонци (Верица Пандиловска, Дарио, Александар Митевски), Албанци (Бени Шаќири, Адријан Гаџа), Влави (Тоше Проески), Ромка (Силви Плевнеш). Во делот за активирање на учениците, тие треба да истражуваат за вокалните исполнители на песната и да изработат музички албум

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебниците не се евидентирани содржини кои експлицитно укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Автори на музички творби

Податоците од сумативната квантитативна обработка на музички творби во учебниците покажуваат дека со најголем процент (42,10%) се застапени македонските автори, потоа следуваат странските (17,54%), додека процентот на српските е незначителен (1,75%). Останатите творби се без автор и тие учествуваат со 38,6%, но треба да се земе предвид дека овде се вклучени и народните песни (Табела 7). Не се присутни музички творби на уметници кои припаѓаат на другите етнички заедници во Р.Македонија. Во однос на половата структура на авторите, значително е поголема застапеноста на машките (82,86%), а женски автори се најприсутни во учебникот за 6.одд. (42,86%). Во двата учебника за 7.одд се среќава само по една музичка творба од жена автор, додека во учебниците за 8. и 9. одд. се вклучени само машки автори на музички творби.

Табела 7: Застапеност на музички дела според национална и родова припадност на авторите во учебниците по музичко образование

Одделение	VI			VIII			IX			Вкупно		
пол националност	М	Ж	вк. f(%)	М	Ж	вк. f(%)	М	Ж	вк. f(%)	М	Ж	вк. f(%)
Македонци	5	6	11 (47,83)	7	0	7 (38,89)	6		6 (37,5)	18	6	24 (42,10)
Албанци												
Турци												
Срби	1		1 (4,35)							1		1 (1,75)
Роми												
Други	2	0	2 (8,69)	2	0	2 (11,11)	6	0	6 (37,5)	10	0	10 (17,54)
Вкупно М и Ж	8 (57,14)	6 (42,86)		9	0		12	0		29 (82,86)	6 (17,14)	
муз. творби без автор	9		9 (39,13)	9		9 (50,00)	4		4 (25,0)	22		22 (38,60)
Вкупно	23 100%			18 100%			16 100%			57 100%		

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во двата учебници за 7.одд. се поместени државните симболи на Р.Македонија преку стиховите и нотниот запис на химната „Денес над Македонија“ и илустрација на знамето (МО-7А, стр.4 и МО-7Б, стр.4 и 5).

Неколку песни се посветени на татковината. Во веќе спомнатата „За сите нас“ (песна за татковината) се развиваат патриотските чувства преку стиховите „Како мајка што го чува детето во сон, така оваа земја наша да ни даде дом“ (МО-6, стр.7). Во задачата што следи по песната на учениците им се сугерира своите доживувања поттикнати од неа да ги искажат преку ликовно творење. Слично, по стиховите од песната „Заедно можеме“ („Дом за нас се твојте прегратки, бели мугри, ноќи свездени, биди жива, твоето име нека се слави со векови “), како активност од учениците се бара нивните чувства кон татковината да ги искажат преку цртежи (МО-8, стр.4,5).

Во учебниците не се среќаваат многу илустрации или текстови кои ги опишуваат убавините на Р.Македонија. Единствено во учебникот МО-6, по

стиховите на народната песна „Ајде Милке да бегаме“, во делот „Дали знаете?“, се дава опис на Малешевскиот крај, кој е спомнат во песната (стр. 57). Преку илустрации се претставени Охридското езеро и Крушево (МО-7А, стр.15, 65; МО-7Б, стр. 4,72), Соборниот храм Св.Климент Охридски во Скопје и Плаошник во Охрид, Куманово (МО-7Б, стр. 32,33,68).

Татковината е претставена повеќе преку музички манифестации што се одржуваат со повеќегодишна традиција. Така, во наставните содржини „Музички фестивали“ и „Значајни музички манифестации“ се наведени: Скопскиот џез фестивал, Макфест во Штип, фестивалот на рок-музика *Таксират* во Скопје, Охрид фест, Охридско лето, Мајски оперски вечери, Денови на македонска музика (МО-8, стр. 76,77). Се укажува дека на сите овие манифестации настапуваат истакнати музичари од Р.Македонија, но не е нагласен нејзиниот мултикултурен карактер. Во овој контекст се набројани и неколку детски фестивали, (*Златно славејче, Калинка, Си-До, Шарени ноти, Супер ѕвезда*) (стр.40), како и хорови и вокални ансамбли (45 и 46).

Отвореност кон светот

Во учебниците по музичко образование се спомнати или накусо претставени повеќе странски композитори на класична музика, нивни творби и портрети, како и современи трендови во музиката и нивни претставници.

Во МО-6 дадени се куси биографии, слики и репрезентативни дела на 4 еминентни композитори: Волфганг Амадеус Моцарт и „Турски марш“(стр.13), Јохан Штраус-помладиот и „На убавиот син Дунав“(стр.50), Јоханес Брамс и „Унгарски танц“(стр.54), Фредерик Шопен и „Мазурка во Б-дур“(стр.59). Со кус текст и слика е претставен танцот на унгарските Роми-Чардаш. По секој од текстовите, поставени се задачи поврзани со музиката на претставените автори. Во истиот учебник се дадени нотите на неколку светски афирмирани композиции: „Од новиот свет“ на Антонин Дворжак (стр.18,19), „Љубовна приказна“ од Френсис Леј (стр.23), „Мојата Бони преку океанот“ (стр.60,61). Претставени се и инструменти кои се користат во изведба на традиционална музика кај нас, но имаат потекло од други делови на светот, како што е тарабуката (арапско потекло), канонот (турско потекло) и кемането (каменце), кое е карактеристично за арапските земји и Турција (МО-6, стр.50).

Во МО-7А, композицијата „Ода на радоста“ од Бетовен е претставена како химна на Европската унија и е илустрирана со знамињата од земјите членки на ЕУ (стр.5). Покрај кусата биографија и портрет на Бетовен, презентираниа е и познатата негова композиција „За Елиза“ (стр.20,21). Во истиот учебник се дадени информации за животот и делото на А. Вивалди, А. Хачатуријан, Б.Сметана, Е.Григ (стр.28, 29, 34, 35, 46, 47, 56-59), како и нотните записи на стара француска, украинска и шкотска балада (стр.17). Слични информации се присутни и во конкурентниот учебник МО-7Б, каде дополнително се претставени ликот и делото на П.И.Чајковски, Ј.Штраус и Ј.С.Бах (стр. 12, 13, 24,25, 36,37, 58). Во МО-8 учениците имаат можност да се запознаат и со делата на В.А.Моцарт и К.М.Вебер (стр. 25, 55, 72), како и со познатата италјанска канцона „О, Соле мио“, која е дадена и на италијански јазик и во превод (стр.64). Во овој учебник се спомнати две познати светски музички манифестации: Евровизија и фестивалот на италијанска канцона во Сан Ремо (стр.76, 64).

Учебникот МО-9 изобилува со информации поврзани со светската музика. Во темата *Инструментална музика*, покрај претставувањето на музичките инструменти, наведени се и имињата на светски познати виртуози на различни инструменти, како на пр. Николо Паганини, Пабло Казалс, Пако де Лусија, Бени Гудман, Луис Армстронг, Артур Рубинштајн, Ринго Стар итн (стр.37- 60). Во темите *Опера* и *Оперета*, наведени се некои од најпознатите композитори и дела од овие музичко-сценски жанрови: Клаудио Монтеверди со „Орфеј“, Џузепе Верди со „Набуко“ и „Травијата“, Жак Офенбах со „Орфеј од подземниот свет“, Јохан Штраус со „Лилјакот“ (стр.65-78,87-91), како и светски афирмирани оперски изведувачи (Марија Калас, Лучијано Павароти) и диригенти (Зубин Мехта, Оскар Данон). Текстовите се илустрирани со бројни фотографии на музичари и сцени од оперски изведби на познати дела. Во наставната содржина *Оперски куќи* со текст и слика се претставени најпрестижните: *Големата опера* во Париз, Миланската *Ла Скала*, *Метрополитен* во Њу Јорк, *Бољшои театар* во Москва, *Операта* во Сиднеј (стр. 73, 74).

Дел од содржините во МО-9 се посветени на балетот и мјузиклот (стр.92-109). Спомнати се најпознатите балети: „Лебедово езеро“ и „Оревокршачка“ од Чајковски, „Ромео и Јулија“ и „Пепелашка“ од Прокофјеф, „Жизел“ од Адам, како и балетските уметници кои оставиле траен белег: Исидора Данкан, Рудолф Нуреев, Маја Плисецка и др. Од мјузиклите кои стекнале светска слава опишани се сите на „Приказна од западната страна“ и „Фантом од операта“, а спомнати се „Коса“, „Евита“, „Мачки“ итн.

Последните две теми во учебникот МО-9 ги разработуваат цез музиката и популарната музика (стр.109-112,115,116). Даден е осврт на потеклото, шесте фази во развојот на цез музиката во Америка, и познатите вокални изведувачи и инструменталисти (Махалија Џексон, Луис Армстронг, Бинг Крузби, Били Холидеј, Каунт Бејзи, Бени Гудман, Мајлс Дејвис, Чик Кореја, Шаде). Во однос на популарната музика, опишани се различните стилови (рок, метал, рап, електронска, поп, R 'n' B) и нивни претставници од светската сцена (Елвис Присли, Битлси, Лед Цеppelin, Дип Парпл, Фифти Цент, Еминем, Мајкл Џексон, Мадона, Бијонсе, Алиша Кис). И овие текстуални содржини изобилуваат со фотографии на изведувачите и препораки за учениците за слушање на музички нумери.

ЗАКЛУЧОЦИ

- Содржините во учебниците по музичко образование во најголема мера го отсликуваат културниот идентитет на Македонците преку фолклорот (народни песни и ора, традиционални музички инструменти, носии), песни посветени на христијанските празници, на македонските просветители и револуционери, како и на македонски автори и изведувачи на музички дела. Културниот идентитет на некои од етничките заедници што живеат во Р.Македонија се негува преку мал број народни песни, инструменти и современи изведувачи на музички творби или сценски уметници.

- Малку од содржините јасно упатуваат на интеракција меѓу припадници на различни етнички заедници во Р.Македонија. Во песните во кои се промовира соживот, тој е повеќе претставен како општа вредност, без да се потенцира интеркултурната димензија на другарувањето. Само еден пример експлицитно укажува на интеракција меѓу музички изведувачи од Р.Македонија со различна национална припадност, при изведба на песна која говори за заедништво. Уште се спомнува и користењето на исти народни инструменти при изведувањето на народни песни и ора од сопствената традиција.
- Во учебниците не се забележани содржини кои упатуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.
- Македонските автори на музички творби се најзастапени, по што следат странските, а речиси воопшто нема дела на музички уметници од другите етнички заедници во Р.Македонија. Прилично голем е бројот на творби од непознати автори, а тука влегуваат и народните песни.
- Општо земено, постои голем дисбаланс на презентираниите автори на музички дела со оглед на половата припадност, во корист на мажите. Од ова отстапува единствено учебникот МО-6, во кој бројот на македонски автори од женски пол е дури поголем од машките.
- Експлицитно не е многу нагласен мултикултурниот карактер на татковината, но постојат содржини во кои е прикажан фолклорот на припадниците на различни етнички заедници, иако не во доволна мера и избалансирано согласно процентуалната застапеност во популацијата. Во дел од учебниците се претставени државните симболи, а преку песни посветени на татковината се развиваат патриотските чувства.
- Отвореноста кон светот е претставена преку бројни информации за автори, дела, музички трендови, вокални, инструментални и сценски изведувачи од минатото и сегашноста. Текстовите се збогатени со мноштво соодветни фотографии, како и задачи, активности и препораки за учениците за продлабочување на знаењата и на доживувањата на музиката. Во однос на бројноста и разновидноста на содржини од овој вид предничи учебникот МО-9.
- Споредбата на учебниците по музичко образование кои се напишани на четирите наставни јазици покажува дека тие се идентични по содржина, односно не е направена нивна адаптација дури и кога станува збор за текстови на музички композиции. Во учебниците на српски јазик текстовите на песните останале на македонски јазик, а во учебниците на албански јазик, во МО-6ај се оставени македонските верзии, а во останатите учебници покрај македонската има и албански превод на песните. Во учебниците на турски јазик, пак, во МО-6тј песните се преведени на турски, а во останатите се дадени на двата јазици.

ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ОБРАЗОВАНИЕ

Во анализата беа вклучени 4 учебници по физичко и здравствено образование, наменети за учениците од шесто до деветто одделение во деветгодишното основно образование, кои следат настава на македонски, албански, турски и српски јазик. Оттука, анализата вклучува вкупно 16 учебници, од кои оригиналните 4 се напишани од автори Македонци, а останатите претставуваат нивни преводи (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебниците по физичко и здравствено образование само во една тема се претставени елементи од културната традиција на македонскиот народ. Во учебникот за 6-то одд., во склоп на темата *Танци*, се опишани движењата на рацете, чекорите и држењето на телото во побавни (Лесното, Невестинското) и побрзи ора (Чучук, Баба Ѓурѓа), како и во машки и женски ора (ФО-6, стр.38-40). Подетално се опишани ората Бувчанско, Пајдушко и Црногорка. Во една од задачите од учениците се бара да се информираат за повеќе видови народни ора. Во прилог се дадени фотографии од машко и женско оро, како и од македонски народни носии и се укажува дека по носијата се препознава од кој крај е орот. Понатаму, се потенцира дека носијата е едно од обележјата на македонската нација бидејќи во светот не постои слична на неа, а нашата таковина спаѓа во земјите со најголем број разновидни носии (Мијачка, Скопска, од Источна Македонија и др.). Во учебникот за седмо одд., во склоп на истата тема, е наведено дека народните ора имаат долга традиција, а ние поседуваме богатство од народни песни и ора. Текстот е придружен со 4 илустрации кои прикажуваат македонски народни ора, а тоа се препознава според носиите на играорците и според начинот на држење на телото (ФЗО-7, стр.30).

Во учебниците за 8 и 9 одд., во темата *Народни ора*, се изјавува дека Р.Македонија изобилува со богато фолклорно наследство, како и дека секој регион има специфични машки и женски ора (ФЗО-8, стр. 77-79; ФЗО-9, стр. 60-62). Наведени се неколку примери на македонски народни ора: Лесното, Тешкото, Невестинско, Калајциско, Егејско, Тресеница, кои се карактеристични за некои од играорните подрачја: западно, југозападно, јужно, источно и северно. Исто така, спомнато е дека секое играорно подрачје на Р.Македонија има карактеристични машки и женски носии, како и инструменти (кавал, гајда, тапан, зурла) со кои се изведува музиката на која се играат ората. „Секој народ го одбира својот инструмент преку кој ја искажува музикалноста и потребата од духовната слобода. Писокот на зурлата и татнежот на тапаните се симбол на непокор, а гајдите и кавалите се симбол на трајна потреба на исполнување на духовното богатство“. (ФЗО-6, стр. 43). Во прилог на текствите се дадени фотографии на кои се претставени изведувачи на женски и машки ора, традиционални музички инструменти и делови од македонска народна носија. Како активности на учениците, поврзани со оваа тема, се совладување и изведба на 3 ора по избор на

наставникот и на учениците, како и истражување на учениците со кои инструменти се свират македонските ора, преку разговор со наставникот и со родителите (ФЗО-8, стр. 78-79; ФЗО-9, стр. 62).

Не се најдени содржини кои би ги отсликувале традицијата и културниот идентитет на другите етнички заедници кои живеат во Р. Македонија. Само во учебникот за 7-мо одд. е наведено дека секој народ има своја култура која го развива творештвото на песната и играта (ФЗО-7, стр.30), во учебникот за 9-то одделение со една реченица се истакнува потребата за изучување на народните ора и танци на другите народи бидејќи тие претставуваат нераскинлив дел од духовната култура на заедницата (ФЗО-9, стр.61), а во учебникот за 6-то одделение се укажува на придобивката од запознавањето на tradiciite na drugite krai{ta od kade poteknuvaat ората и модерните танци (ФЗО-6, стр.42).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Освен преку фотографиите, каде што се прикажани деца или возрасни со различен пол и раса како се натпреваруваат (обработени во делот *Отвореност кон светот*) овој индикатор е претставен преку предложените активности за учениците, поместени по некои тематски единици, со кои тие се поттикнуваат заедно со наставникот да организираат натпревари во училиштето во трчање (ФЗО-7, стр.12,15; ФЗО-8, стр. 31,33,34,36,38; ФЗО-9, стр. 23-25), во кошарка, одбојка, фудбал, ракомет, пинг-понг (ФЗО-7, стр.31,39; ФЗО-8, стр. 85,93; ФЗО-9, стр. 75,81,91). Во учебникот за 6-то одд., преку наведување на придобивките од занимавањето со спортски активности, се потенцира и развивање меѓусебно дружење со сите ученици и тимска соработка, почитување и градење коректен спортски однос кон нив, прифаќање на различните способности на учениците, давање помош (ФЗО-6, стр. 19,34,50,60).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во ниту еден учебник нема текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Имиња на спортисти од Р. Македонија

Во текстовите се среќаваат малку имиња на спортисти од Р. Македонија. Единствено во учебникот за шесто одд. даден е текст и слика на кошаркарот Петар Наумоски, кој бил капитен на македонската репрезентација, но играл и за странски клубови (ФЗО-6, стр. 61). Од бошњачката заедница, со кус текст и фотографија е претставена ракометарката Индира Кастратовиќ која настапувала за репрезентацијата на Р.Македонија (ФЗО-6, стр. 51).

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебниците Република Македонија не е претставена како мултиетничка и мултикултурна заедница, ниту се претставени успехите на спортисти од нашата татковина кои би поттикнале развој на патриотизмот. Единствено во оваа насока се содржините посветени на македонските народни ора, народни музички инструменти и носии, кои се обработени во рамките на првиот индикатор, како и кусото претставување на двајца успешни спортисти од Р.Македонија, прикажани во четвртиот индикатор.

Отвореност кон светот

Овој индикатор е претставен преку содржини за историјата на одредени спортови, имиња на успешни спортисти во различни дисциплини, како и опис на танци кои потекнуваат од различни земји во светот. Повеќе информации од овој тип се среќаваат во учебниците за шесто и осмо одд., каде е даден податок дека пинг-понг е игра која во 20-тиот век се појавила во Англија, а потоа станала многу популарна во Азија; дека почетоките на бадминтонот датираат уште од 2000 год. п.н.е., во 1899 год. се одиграл првиот натпревар во Англија, а од 1992 год. во Барселона станува олимписка игра; дека во 1700 год. се измислени гимнастичките справи вратило, разбој и греда; дека светските првенства во ракомет започнале да се одржуваат од 1938 за мажи и 1957 за жени; дека кошарката ја измислил Канаѓанецот Џејмс Најсмит во 1891 год; дека велосипедот се појавил во 19-тиот век во Европа, а најпопуларни натпревари во велосипедизам се Џиро ди Италија и Тур де Франс (Ф30-6, стр. 35, 51, 61; Ф30-8, стр. 101,106,109; Ф30-9, стр. 103,104). Од афирмираните светски рекордери спомнати се: Јусеин Болт и Мајкл Џонсон во трчање, Боб Бимон и Мајкл Пауел во скок во далечина, Сергеј Бупка, Хавиер Сотомеаер и Стефка Костадинова во скок во височина, Ренди Барнс и Наталија Лисовскаја во фрлање ѓуле (Ф30-6, стр. 20, 21; Ф30-8, стр. 31,41,43,45). Во речиси сите тематски единици се вклучени слики на спортисти од двата пола во различни дисциплини кои што се направени на различни спортски натпревари, митинзи, турнири, но нема податоци за името на спортистот, државата од која доаѓа, тимот/репрезентација за која настапува, ниту локацијата на спортскиот настан. На фотографиите се претставени атлетичари и натпреварувачи во групни спортови од различни раси и култури (Ф30-6, стр.10,20,44; Ф30-8, стр. 32,35,40; Ф30-9, стр.71,77,81,110).

Во рамките на тематската единица *Современи танци*, дадени се информации за нивното појавување во Европа, а потоа и во другите делови на светот, за нивната поделба на видови (балет, класични танци, латино-американски, фолклорни, стандардни), како и за чекорите на англискиот валцер (Ф30-8, стр.79; Ф30-9, стр.63). Во учебникот за шесто одд. се набројани модерните танци (танго, валцер, рокенрол, твист, хип хоп, зумба, џез балет) и накусо се опишани рокенролот и твистот (Ф30-6, стр.41).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебниците по физичко и здравствено образование не е застапена интеркултурната димензија.
- Во текстовите, задачите и илустрациите се реферира единствено на културниот идентитет на македонскиот народ преку претставување на македонските ора, носии и народни инструменти.
- Иако се потенцира интеракцијата меѓу учениците во контекст на спортските активности, ниту во еден учебник експлицитно не се укажува на меѓуетничка соработка и дружење.
- Во ниту еден учебник нема текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.
- Во учебниците Република Македонија не е прикажана како мултиетничка и мултикултурна заедница, ниту се прикажани успехите на спортисти од нашата татковина кои би поттикнале развој на патриотизмот. Само во учебникот за 6-то одделение е претставен еден успешен спортист Македонец и една спортистка од бошњачката заедница која живее и работи во Р. Македонија.
- Отвореноста кон светот е презентирана преку содржини за историјата на одредени спортови, имиња на успешни спортисти во различни дисциплини, како и опис на танци кои потекнуваат од различни земји во светот.

ТЕХНИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ

Во анализата беше вклучен 1 учебник по техничко образование, наменет за учениците од шесто одделение во деветгодишното основно образование, кои следат настава на македонски, албански, турски и српски јазик. Оттука, анализата вклучува вкупно 4 учебници, од кои трите претставуваат преведни верзии на оригиналниот учебник напишан од автор Македонец (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Единствената тематска единица во која доаѓа до израз развивањето на културниот идентитет на Македонците и на припадниците на другите заедници кои живеат во Република Македонија е насловена како „Македонска архитектура“ (ТО-6, стр. 51-53). Во неа се истакнати главните обележја на старата македонска архитектура: специфичен дизајн, каменот како основен материјал за сидање, дрвена конструкција, украсени дрвени чардаци, дрвени прозорци и капаци. Посочени се градовите Охрид, Крушево и Кратово како места во кои најмногу се сочувани стари куќи од почетокот на минатиот век, градени на традиционален начин. Во прилог на описите, дадени се илустрации на куќи градени во духот на македонската староградска архитектура (ТО-6, стр.51, 52, 59). Во овој контекст, на стр. 60 од учениците се бара да ги наведат главните карактеристики на старата македонска архитектура, а на стр.59 да направат истражување на куќи со стара македонска архитектура и врз основа на тоа да изработат макети.

Во рамките на истата тематска единица се укажува на мултикултурната димензија на архитектонското наследство, кое го сочинуваат повеќе категории: христијанска куќа, манастирски конаци, муслиманска куќа и беговски живеалишта. „Неимарот градел истовремено за потребите и на муслиманското и на христијанското население.“ (ТО-6, стр.52). Во продолжение е опишана внатрешноста на муслиманската староградска куќа, врз основа на што учениците можат да ги согледаат сличностите и разликите на христијанската и муслиманската традиционална куќа.

Во прилог на културното наследство, а во рамки на тематската единица „Примена на дрвото како технички материјал“, дадени се фотографии на стари предмети изработени од дрво: стар часовник, стара направа за предење волна (фурка) (ТО-6, стр.30 и 31).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Не се забележани примери на интеракција меѓу различните етникуми кои живеат во Р. Македонија.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебникот не се присутни стереотипи и предрасуди на етничка или верска основа. Единствено се забележуваат родови стереотипи во однос на професијата, па на илустрациите се прикажани само мажи кои работат во фабрики и сообраќајци кои го регулираат сообраќајот (ТО-6, стр. 26,27, 57, 62, 64, 65).

Лични имиња

Во учебникот не се спомнуваат лични имиња.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Не се присутни содржини кои придонесуваат за развивање на патриотизам и грижа за татковината. На Република Македонија единствено се реферира преку примерите на староградската македонска архитектура и градовите во кои таа е особено присутна, а кои се опишани кај индикаторот *Културен идентитет*.

Отвореност кон светот

Со оглед на тоа што содржините во учебникот по техничко образование се од областа на техниката, технологијата и сообраќајот и имаат универзален карактер, отвореноста кон светот е нужна категорија. Така, во тематската целина „Техничко цртање и дизајн“, авторот укажува дека техничкиот цртеж, ако е нацртан според меѓународни правила, можат да го разберат инженерите и во други земји затоа што претставува меѓународен јазик за комуникација (ТО-6, стр.7). Понатаму, објаснети се различни техники на дизајнирање, вклучувајќи го и дизајнот со софтверски графички решенија, со што се заштедува во време, простор и материјали. Како пример за примена на графички дизајн дадено е логото на странскиот бренд за спортска опрема NIKE, а од учениците се бара да наведат и други светски брендови кои им се познати (ТО-6, стр. 14 и 22).

И во делот „Работа со материјали и конструирање“ (ТО-6, стр. 25-60) се користат современи информации од областа на градежништвото, дрвната и текстилната индустрија, механиката, електричните и електронските уреди, кои се придобивки на светската наука, техника и технологија. Текстовите се придружени со соодветни цртежи и фотографии, а на крајот од тематската целина поставени се прашања за проверка на знаењата.

И последната тема „Сообраќај“ (ТО-6, стр. 60-73) има за цел да ги запознае учениците со патната сигнализација и правилата на регулирање на сообраќајот, кои во најголем дел се универзални, и да влијае кај нив да се развие сообраќајна култура. И овде, во прилог на текстовите се дадени илустрации, прашања за

проверка на наученото, како и проблемски ситуации во сообраќајот кои учениците треба да ги решат.

ЗАКЛУЧОЦИ

- Учениците од 6 одделение, кои ја следат наставата на четирите наставни јазици, учат од ист учебник по техничко образование, на кој е направен само превод на соодветниот јазик. Тоа е оправдано ако се земе предвид фактот дека содржините кои се обработени во него се од областа на техниката, технологијата и сообраќајот, па во најголема мера имаат универзален карактер.
- Сосема мал број од содржините се однесуваат на Република Македонија и културните специфики на нејзиното население. Културниот идентитет на заедниците е претставен главно преку описи на традиционалната македонска архитектура, каде се презентирани обележјата на екстериерот и интериерот на христијанската и муслиманската куќа и дадени се илустрации со автентични куќи во македонските градови каде има богата староградска архитектура.
- Во учебникот нема содржини кои укажуваат на интеракција меѓу припадниците на различни етникуми во Република Македонија, ниту се спомнати лични имиња карактеристични за ова поднебје.
- Во учебникот не се изразени стереотипи и предрасуди на етничка или верска основа, но може да се протолкува како родов стереотип во однос на професиите податокот дека на илустрациите на кои се прикажани работници во фабрика и сообраќајци нема женски ликови.
- Темите кои се обработени во учебникот покажуваат голема отвореност кон светот затоа што се базираат на меѓународниот јазик на комуникација. Алатките за технички дизајн, работата со материјали, конструирањето и сообраќајните правила и прописи се придобивка на светската наука, техника и технологија, па тука има малку простор за етноцентричност.

ЈАЗИК И КУЛТУРА НА ВЛАСИТЕ

Во анализата е вклучен 1 учебник по избниот предмет *Јазик и култура на Власите*, наменет за учениците од шесто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Како што истакнуваат авторките во предговорот на учебникот ЈКВ-6, тој треба да им помогне на учениците да го изучат влашкиот јазик и да ги спознаат културните вредности на Власите. Оттука, целиот учебник придонесува за развивање на културниот идентитет кај припадниците на оваа заедница. Во него се вклучени содржини кои им овозможуваат на учениците да стекнат продлабочени знаења и да развијат јазични вештини преку објаснување на правилата за говорење, читање и пишување на влашки јазик и преку вежбање на истите. Во рамките на десетте тематски целини, покрај содржините за јазикот, се вклучени и песни од влашкото народното творештво, приказни, текстови за обичаите на Власите и информации од минатото, значајни личности, влашки населби, специфична архитектура.

Прва содржина во учебникот е влашката химна „Родителскиот завет“ („Dimândarea pârintească“) од авторот Константин Белемаче, кој е многу значајна личност за влашката култура (ЈКВ-6, стр.6). Во неа е нагласено почитувањето на сопствениот јазик како едно од основните обележја на националниот идентитет. Понатаму се среќаваат неколку влашки песни: „Јас те сакам“ („Io ti voi“) (стр.11), „Невреме страшно невреме“ („Dândănă lai dândănă“) (стр. 27), „Девојче, девојче зошто те кара мајка ти“ („Feată lea feată tsi-nj ti âncaci mătă“) и „Еден ден во ливада“ („Oi ,stam nă dzuă tru livadi“) (стр.57), „Влашките девојчиња“ („Featili a armănilor“) (стр.58), „Можата Кираца“ („Lea Chiratsa a mea“) и „Убаво што ме роди мајко“ („Ghini mi fatsesh lea dado“)(стр.62), како и народната приказна „Scinci“ („Скржавец“) (стр. 37).

Во учебникот се истакнува дека преку песните и танците, преку фолклорот, Власите се препознаени во светот и се разликуваат од другите етнички заедници (ЈКВ-6, стр 47). Дел од содржините прикажуваат обичаи за време на свадба: „Некои адети што се прават на влашка свадба“ („Andau adets tsi s-fac la numtă armănească“) и Млада невеста“ („La ânveasta nau“)(стр.54-56), а дел се посветени на влашките песни и танци и фестивалите на кои Власите го прикажуваат своето културно богатство: „Власите играат и пеат“ („Armănlji cântă shi giocă“), „Денови на влашката култура во Република Македонија“ („Dzâlili culturâljei armănească tu Republica Machidunia“), „Новокомпонирани песни на влашки јазик“ („Nali componati cântits pi limba armănească“) (стр.46, 49,19). Текстовите („Богатата влашка носија со убавите бои, навезана со срма и мониста, навистина е убавина за очи...“) се збогатени со илустрации кои прикажуваат влашки народни носии и други ракотворби (стр.25, 27, 36, 37, 44-46, 49, 55, 68). Во рамките на вежба III од десеттата тематска целина, се бара од учениците да понудат креативни идеи за промоција на влашката песна (ЈКВ-6, стр.47). Посебен акцент се става на манифестацијата *Денови на влашката култура во Р. Македонија*, која се организира

од 2000 год. и има интернационален карактер, а ја организира Здружението на влашки писатели и глумци.

Потеклото на Власите е прикажано во текстот „Минатото на Власите“ („Tricutlu a armănjlor“). Во него е наведено дека во 1905 год Султанот на Отоманската Империја Абдул Хамид II, со Декрет ги признал Власите. (ЈКВ-6, стр. 45). Во друг кус текст, во рамките на вежба II, е спомнато минатото на влашката населба Москополе. „Татко ми ни зборуваше за историјата на Власите, каква голема метропола бил овој град порано. Имал многу цркви, театар, библиотеки и претставувал еден културен центар...“ (стр.25). Текстот е придружен со стара фотографија на која е претставено типично влашко семејство. На истата страна, во рамките на вежба III, од учениците се бара да дискутираат за минатото на Власите, да се потсетат на некој познат Влавец од историјата, како на пр. Питу Гули, браќата Манаки, Константин Белемаче итн. Во контекст на оваа тема презентиранио е интервју со стара Влаинка која зборува за минатото кога Власите живееле номадски, се преместувале со стадата овци од поле во планина, а куќите им биле по селата (стр.24).

Влашките населби и архитектурата се наведуваат како дел од културното богатство на оваа заедница. Преку текст и слики е прикажана старата архитектура во Крушево, кое уште во 1927 год. било посетено од познатиот француски архитект Корбизие (стр.22,23,47). Со кус текст и фотографии претставени се и убавините на битолското село Ниждополе, кое е доминантно населено со Власи (стр.33).

Наспроти големиот број содржини преку кои се промовира културниот идентитет на Власите, недостасуваат содржини кои ги прикажуваат Македонците и другите етнички заедници што живеат во Република Македонија.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Интеракцијата помеѓу ликовите во текстовите најчесто се одвива помеѓу припадниците на влашката етничка заедница, а многу ретки се примерите за дружење и соработка помеѓу припадниците на влашката и другите заедници што живеат во Р. Македонија. Како пример за првиот вид интеракција е текстот во кој се зборува за допишување меѓу две момчиња Власи, од кои едното е во Македонија, а другото во Франција (ЈКВ-6, стр.9). Вториот пример е писмо што го испраќа Влаинката Аница на својата другарка Марија, која е Македонка (стр.30).

Во рамки на темата *Новокомпонирани песни на влашки јазик* е даден податокот дека во 2001-2002 год. во Р.Македонија повторно се организирал фестивал на новокомпонирани влашки песни, под име „Фонтана од злато“, каде што зеле учество пејачи од пошироката македонска сцена, а не само Власи (стр.19). Во контекст, пак, на населените места во Р.Македонија во кои живеат поголем број Власи, се истакнува дека битолското село Ниждополе е едно од ретките каде и другите жители, кои не се Власи, добро го зборуваат влашкиот јазик (ЈКВ-6, стр.33).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Не се забележани стереотипи и предрасуди на етничка, верска или било која друга основа.

Лични имиња, историски ликови и автори од различни заедници

Во содржините од учебникот може да се забележи употреба претежно на влашки лични имиња (Нико, Панчи, Ќира, Зоја, Христу, Јани), со неколку исклучоци кога се спомнати интернационални имиња (Фани, Стела, Ана, Лена). Воопшто нема муслимански имиња, карактеристични за припадниците на албанската, турската, бошњачката и ромската заедница, освен во еден пример од историјата каде се спомнуваат имињата на Султанот на Отоманската Империја Абдул Хамид и Али Паша од Јанина.

Во однос на значајните дејци од влашката заедница во Р. Македонија, презентирани се постигнувањата на писателот и активист за зачувување на влашката култура и јазик, Нико Попникола, и на доајенот на влашката песна, Атанас Јорица (стр. 66, 68). Не се среќаваат написи за творци во областа на културата кои припаѓаат на другите заедници во Р.Македонија.

Учебникот содржи вкупно 38 творби, од кои 9 стихотворби/песни, 3 приказни, 6 басни, и 20 прозни текстови. Дури на 37 текстови (97,44%) авторите не се познати, што оневозможува да се добие слика за нивната национална и родова припадност. Со оглед на содржината на дел од творбите, може да се претпостави дека авторите се Власи, но не може со сигурност да се потврди. Само на една творба (2,56%) е наведен авторот, Константин Белемаче, кој е Влав и автор на влашката химна.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во учебникот не се забележани текстови кои развиваат патриотски чувства, не се презентирани државните симболи на Република Македонија, ниту е нагласен мултиетничкиот состав на нејзиното население. Во овој контекст главно се вклучени текстови и илустрации кои ги прикажуваат нејзините убавини, при што најмногу се застапени градови во кои живее голем процент од влашкото население во Р. Македонија, како што се Крушево, Битола, Скопје, Штип, Кочани, (ЈКВ-6, стр. 20,22 и 23), како и туристичките места Охрид, Маврово, Попова Шапка, Кожуф, Ниждополе (стр.21,30,31,33). Така, на пример, Крушево е опишано како „град на падините на Баба планина, скриен во корија, опколен со зеленило“ (стр.23), Маврово како место со чист воздух (стр.30), а Ниждополе како атрактивна дестинација за туристите од регионот, како што се Грците и Албанците (стр.33) .

Отвореност кон светот

Содржините кои упатуваат на отвореност кон светот се однесуваат на претставување на Власи кои живеат и работат во различни земји од светот, а се заложуваат за зачувување на влашкиот јазик и култура, или на текстови во кои ликовите патуваат на различни дестинации.

Во однос на првата тема, се претставени: Василе Барба, Влав кој живеел и работел во Романија и Германија, а е познат по неговото мото „Еден живот-една идеја, цел живот само за Власите“; Мариана Бара, лингвистка и писателка од Романија и Ќира Манцу, влашка поетеса од Германија (ЈКВ-6, стр.63-65, 67). Во

втората тематска целина, во склоп на вежбата III, дадени се информации за Дини Тренду, Влава од САД, кој во 2001 год. го издал првото CD со рок песни на влашки јазик. Воедно, се спомнува и името на младата пејачка Флорентина Костеа од Романија која издала CD со стари влашки песни преработени во модерен стил (стр. 17).

Во однос на втората тема, во наставната единица „Планови за патување“, се опишува посета на Париз, аеродромот Шарл де Гол, Ајфеловата кула, Монмартр, Версај, а текстовите се збогатени со 7 фотографии од најголемите атракции во Париз (ЈКВ-6, стр.34-35). Во друг текст се зборува за фестивалот на традиционални влашки песни што се одржува во Ескибаба во Романија, како и за фолклорниот фестивал што го организираат Власите од Грција (стр.46).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Содржините во учебникот го одразуваат културниот идентитет на Власите, преку прикажување на дел од литературното творештво, обичаите, традиционалните песни и танци, носиите и другите ракотворби, архитектурата, историјата, но и современото живеење. Меѓутоа, недостасуваат содржини кои го претставуваат културниот идентитет на другите етнички заедници што живеат во Република Македонија.
- Дел од содржините упатуваат на социјална интеракција, како другарување и соработка, но таа се одвива најчесто помеѓу Власи, а поретко помеѓу припадниците на влашката и другите заедници што живеат во Р. Македонија. Само во два примера е спомнат мултиетничкиот дијалог: дека жителите на селото Ниждополе кои не се Власи добро го зборуваат влашкиот јазик и дека на фестивалот на новокомпонирани влашки песни „Фонтана од злато“ покрај пејачи-Власи учествуваат и други пејачи од македонската сцена.
- Не се евидентирани стереотипи и предрасуди по било која основа.
- Во текстовите ликовите носат претежно влашки лични имиња, со неколку исклучоци на имиња карактеристични за македонската православна популација или на интернационални имиња. Само врз основа на имињата не може да се процени националната припадност бидејќи исти имиња се користат кај припадници на различни етнички заедници. Не се присутни муслимански имиња, освен во еден пример од историјата каде што е спомнат Султанот на Отоманската Империја Абдул Хамид II и Али Паша од Јанина.
- Сите текстови вклучени во учебникот, освен еден чиј автор е Влада, се без наведени автори. Со оглед на тоа, не може да се направи квантитативна анализа на националната и родовата припадност на авторите. Поаѓајќи од содржината на дел од творбите, може да се претпостави дека авторите се Власи, но не може со сигурност да се потврди. Во учебникот се претставени само Власи дејци во областа на културата, а не и припадници на други заедници кои творат во Р.Македонија.
- Претставувањето на татковината е главно преку текстови и илустрации кои ги прикажуваат нејзините убавини, и тоа најмногу се застапени градови во

кои живее голем процент од влашкото население во Р. Македонија, како што се Крушево, Битола, Скопје, Штип. Не се присутни содржини во кои се упатува на државните симболи на татковината, ниту се истакнува дека таа е татковина на припадници на различни етникуми.

- Отвореноста кон светот е прикажана преку претставување на Власи кои живеат и работат во различни земји од светот, а се заложуваат за зачувување на влашкиот јазик и култура.

ЈАЗИК И КУЛТУРА НА БОШЊАЦИТЕ

Со анализата е опфатен еден учебник по предметот јазик и култура на Бошњаците, кој се изучува како изборен предмет во шесто одделение во деветгодишното основно образование.

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебникот е претставен, пред се, културниот идентитет на Бошњаците. Со најголема застапеност се информациите што се однесуваат на босанскиот јазик кој се обработува преку повеќе теми (Гласови/Glasovi, Гласовни промени/Glasovne promjene, Палатизација/Palatizacija, Јотовање/Jotovanje, Видови зборови/Vrste riječi; ЈКБ-6, стр.107- 138). Се среќаваат и содржини кои се однесуваат на босанската кирилица–босанчица (ЈКБ-6, стр.137) и на бошњачката народна книжевност и епските народни песни (ЈКБ-6, стр.17). Посебно е претставен културниот идентитет на Санџачките Бошњаци, при што се дадени објаснувања за нивното потекло и историја, националните симболи, јазикот, писмото, националните празници, носиите, уметноста (стр. 141-145). Во два теста се спомнува Алах („Али баба и 40-те разбојници“/„Priča o Ali-babi i četardeset hajduka“, ЈКБ-6, стр.24 и „Име“/ „Ime“, ЈКБ-6, стр. 65), а во расказот „Теразије“ /„Treazije“ (ЈКБ-6, стр.79) е опишан моментот на одење во џамија („Kazivali su da se svaki muslimanski dućan u ćaršii zatvarao kada bi on, odozgo, s minareta zaućio: „Allah-hu-ekber...“ i tada bi se esnafije, trgovci i drugi ćaršinlije žurno uputili ka džamiji.“).

Во три дела „Запамети“/„Zapameti“, кои следуваат на обработените текстови, дадени се информации кои се однесуваат на карактеристиките на бошњачките лирски народни песни (ЈКБ-6, стр. 9) и на кратките народни раскази со поучна содржина Хичаје (ЈКБ-6, стр. 29), како и на потеклото и чувствата кои се искажуваат со народната песна севдалинка (ЈКБ-6, стр.11) . Како пример за пишување на голема буква даден е празникот Бајрам (ЈКБ-6, стр. 130).

Во учебникот се поместени и три илустрации кои го отсликуваат културниот идентитет на Бошњаците: едната го претставува најпознатиот собирач на народни епски песни, Авдо Меџедовиќ (ЈКБ, стр.17), на втората се прикажани момче и девојка облечени во босанска народна носија (ЈКБ, стр.143), а

на третата- девојка во босанска носија која свира на традиционален босански инструмент (ЈКБ, стр.144).

Единствен текст кој го претставува културниот идентитет на другите е песната „Денови“/„Dani“ од Кочо Рацин (ЈКБ-6, стр.50) која е дадена на македонски и босански јазик. Придружена е со објаснување за песната и неколку прашања во врска со неа, а во делот „За поетот“/„O pjesniku“ е поместена кратка биографија на Кочо Рацин и негова илустрација (ЈКБ-6, стр.51-52).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Само во еден текст („Теразије“/„Terazije“, ЈКБ-6, стр. 79-81) се идентификува интеракција меѓу припадници на различни националности и вери („*Amanet ti, da nijesi ućio kod koga drugoga do kod gazda –Milana. „Mi nijesmo krivi što nam vjere nije su iste, a adete je šejtan ostavio“*). Во еден пример за пишување на голема буква се спомнуваат заедно Алах, Бог и Божји (*Velikm slovom piše se: Allah, Bog, Božiji*). (ЈКБ-6, стр. 130).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебникот нема текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Лични имиња и автори

Во учебникот се најмногу застапени личните имиња кои се карактеристични за Бошњациите (Али, Лејла, Салко, Алем, Хајрудин, Бајрудин, Хатка, Ајша, Алија, Џанан, Ханка...). Сепак, треба да се има предвид дека имињата кои се идентификуваат како бошњачки ги користат и припадниците на другите етнички заедници (Турците). Десетина се странски лични имиња, а само неколку се карактеристични за Србите, но и за Македонците (Милан, Љубица). Ова испреплетување на имињата укажува дека не секогаш е можно да се направи нивна јасна дистинкција врз етничка основа.

Во однос на застапеноста на авторите на литературните творби, најбројни се босанските автори- 21 (53,84%), македонските се застапени само со еден (2,56%), српските со 4 (10,25%), а 6 се автори (15,38%) кои припаѓаат на поширокиот културен контекст Поместени се и 7 текста без автори (17,97%). Застапеноста на машките автори кај сите националности е речиси апсолутна, присутна е само една авторка Србинка.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Нема содржини во учебникот кои будат патриотски чувства и ја прикажуваат Република Македонија како заедничка татковина на повеќе етнички заедници. Но, во повеќе прозни текстови и стихови можат да се забележат описи на Босна и Сараево кои развиваат чувства кон Босна како земја од која се потекнува.

Отвореност кон светот

Мала е застапеноста на содржини во кои се идентификува отвореноста кон светот. Тоа се две песни („Prolećna pjesma“ од Лорка, ЈКБ-6, стр.30; „Pjesma o keruši“ од Есенин, која е придружена со илустрација и биографија на поетот, ЈКБ-6, стр. 56, 58) и три прозни текстови од странски автори („Mali princ“ од Антоан Де Сент Егзипери, ЈКБ-6, стр. 100-102; „Devojčica sa šibicama“ од Ханс Кристијан Андерсен, ЈКБ-6, стр.103-104 и „Stara voćka“ од Рут Херлимен, ЈКБ-6, стр.105).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Застапеноста на интеркултурни елементи во учебникот по јазик и култура на Бошњаците е незначителна.
- Во учебникот доминантно е претставувањето на културниот идентитет на Бошњаците, преку текстови и илустрации кои се однесуваат на босанската народна книжевност, босанскиот јазик и традицијата во музиката и облеката. Само со една творба е претставен културниот идентитет на Македонците, а културните обележја на другите етнички заедници во Македонија не се евидентираат.
- Освен во еден текст во кој се спомнува соживот на припадници на различни етнички заедници, во учебникот нема содржини кои упатуваат на интеракција меѓу различните.
- Во учебникот не се забележани стереотипи и предрасуди врз било која основа.
- Најголем број од користените лични имиња се карактеристични за Бошњаците, односно Турците, помал е бројот на странските лични имиња, а незначителен е оној кој се однесува на имињата на другите етнички заедници кои живеат во РМ.
- Мнозинството од авторите на литературни творби се со босанска национална припадност. Незначителен е бројот на автори од останатите етнички заедници, а странските автори се со нешто поизразена присутност. Речиси сите автори се припадници на машкиот пол.
- Отсуствуваат содржини кои ја претставуваат Македонија како мултикултурна заедница кон која се негува патриотизам.
- Отвореноста кон светот е слабо изразена и е претставена преку мал број творби на странски автори.

АЛБАНСКИ ЈАЗИК И КНИЖЕВНОСТ

Во анализата се вклучени четири учебници по албански јазик и книжевност како изборен предмет, кои се користат во наставата од шесто до деветто одделение на деветгодишното основно образование за учениците чиј мајчин јазик не е албанскиот (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Културниот идентитет на Албанците во овие учебници е претставен главно преку текстови посветени на албанскиот јазик. Со оглед на тоа што основната намена на учебникот за 6-то одделение е почетно запознавање со албанскиот јазик и писмо, во него се среќаваат главно илустрации, зборови и едноставни фрази потребни за секојдневна комуникација. Презентирана е илустрираната албанска азбука (АЈК-6И, стр. 24-25) и посочени се основните правила за читање и пишување. Освен јазикот, во овој учебник не се вклучени содржини кои ги одразуваат другите аспекти на културниот идентитет на Албанците. Во учебниците наменети за погорните одделенија, кои претпоставуваат подобро познавање на албанскиот јазик, веќе се присутни теми за неговата историја и потекло. Така, во текстот „Gjuha e folur dhe gjuha e shkruar“ („Јазикот кој се зборува и јазикот кој се пишува“) се наведува дека албанскиот јазик се зборува повеќе од 3000 години и спаѓа во индоевропските јазици (АЈК-9И, стр.103). Во истиот учебник се укажува дека првиот пишан документ на албански јазик датира од XV век, а тоа е „Formula e pagëzimit“ („Формула на крштевање“) од 1462 година. Неколку содржини се посветени на Конгресот на Албанската азбука, кој бил одржан во Битола во 1908 год. и на Конгресот на правописот на албанскиот јазик во 1972 год. (АЈ-7И, стр. 3; АЈК-8И, стр. 135).

Скендербег, значаен лик од албанската историја, е претставен со илустрација и препев на фрагмент од поемата со ист наслов, напишана од Григор Прличев (АЈК-9И, стр.9). Во однос на верските празници, спомнат е Бајрам во задачата бр.24 каде од учениците се бара да го преведат од албански на македонски јазик текстот од едно известување во продавница (АЈК-7И, стр. 32)

Културниот идентитет на припадниците на другите заедници што живеат во Р. Македонија е застапен преку мал број примери. Така, во народната песна „Kënga e Dhoqinës“ („Песна на Доќина“) се спомнува големиот христијански празник Велигден (АЈК-9И, стр. 4). Од културните дејци, претставени се неколку Македонци, автори на литературни творби, а од литературните ликови е претставен Турчинот Насрадин оџа во приказните „Dyqani i Nasradinit“ („Продавницата на Насрадин) и „Arra“ („Ореви“)(АЈК-6И, стр.59,71,72).

Во учебникот за 7-мо одд., во текстот „Ngjajshmerit kulturore“ („Културни сличности“) дадени се објаснувања на поимите *културни сличности*, *мултикултурализам* и *етноцентризам*. Преку конкретни примери се покажува дека „...културите се различни, но подеднакво важни. Ниедна култура нема право да ги потценува културните вредности на другите.“ (АЈК-7И, стр.27). По текстот следат прашања за учениците со цел да се изјаснат дали се дружат со другари од други националности, по што се разликуваат, а што им е заедничко, и дали имаат

разбирање за различностите. Темата е заокружена со пораката „Заедно сме посилни“.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Општо земено, сите учебници се во функција на интеракција бидејќи се наменети за учениците чиј мајчин јазик не е албанскиот, па со негово изучување се овозможува подобра комуникација и меѓусебно разбирање на Албанците со Македонците и припадниците на другите етнички заедници кои живеат во Р.Македонија. За таа цел, на крајот од секој учебник е вклучен албанско-македонски речник.

Во однос на текстовите кои упатуваат на дружење и соработка меѓу припадници на различни етникуми во Р.Македонија, може да се наведат повеќе примери. Во учебникот за 6-то одд. во текстот „Banesa e Dritës“ („Станот на Дрита“) се опишува посетата на Билјана во станот на нејзината другарка Дрита (АЈК-6И, стр.56). Други примери се: меѓусебно запознавање на Цветанка и Мирсад (стр. 34), меѓусебно поздравување („Здраво Гзим! Добредојде Мира!“), дијалог меѓу Турчинот Еркан и Македонецот Марко, кој му ги претставува другарите со различна етничка припадност („Ова е Дрита, таа е Албанка.Тој е Зоран и е Србин. Ова е Есма, таа е Ромка.Тој е Ванѓел и е Влак. Сите сме од Македонија.“)(АЈК-7И, стр. 5, 19). Понатаму, во АЈК-7И, во наставната содржина *Заменки*, во задачата 33 се споменуваат другарките Весна и Марија и нивниот наставник Агим (стр. 48), а во АЈК-8И, како дел од граматичките вежби, дадена е реченицата „Јас живеам во Скопје и имам многу пријатели, како Албанци, така и Македонци, Турци, Срби, Влак...“ (стр.33). Во учебникот за 8-мо одд., во делот посветен на правописот, даден е текстот „Ftesa“ („Покана“) како пример за пишување покана за роденден, каде Егзона ја повикува пријателката Светлана. Во продолжение дадени се два примери на одговори: во првиот Зоран ја прифаќа поканата за роденден на другар му Фисник, а во другиот пример Гордана и одговара на поканата на Ермира (стр.149).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во ниту еден од учебниците по албански јазик и книжевност како изборен предмет не се присутни примери на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Лични имиња и автори

Повеќето лични имиња употребени во текстовите од учебниците се типични за Албанците, но се среќаваат и имиња карактеристични за православните Македонци и другите христијани, како и странски имиња. Во учебникот АЈК-6И се употребени 20 албански имиња (12 машки и 8 женски), 14 македонски (по 7 машки и женски) и по едно турско, ромско и интернационално. Во учебникот АЈК-7И разликата во застапеноста на различните имиња е поголема: 40 албански (22 машки и 18 женски) наспроти 9 македонски (5 машки и 4 женски),

3 турски, по едно ромско и влашко и 7 интернационални. И во учебниците за 8-мо и 9-то одд. најзастапени се албанските имиња, но има и поголем број македонски и интернационални. Во овие учебници се забележува поголема присутност на машки ликови во творбите (48 машки наспроти 28 женски во АЈК-8И; 25 машки наспроти 15 женски во АЈК-9И). Како што е прикажано во делот *Интеракција меѓу различните*, во сите учебници има текстови во кои се заедно дадени имиња на ликови кои припаѓаат на различни етникуми, а се во некаква интеракција. Така, на пример, во АЈК-6И, во илустрираниот текст „Kush c'eshte? “ („Кој е што?“) се споменуваат имиња од различни заедници (Вера, Стојан, Есма, Омер, Кристина) како претставници на различни професии: учителка, автомеханичар, фризерка, инженер, медицинска сестра (стр.41).

Во учебниците, особено оние наменети за учениците од повисоките класови, поместени се прозни и поетски текстови. Во просек, доминираат творби од албански автори и текстови без автор, застапени со по 38,04% (Табела 8). Во учебникот за деветто одделение е најголем процентот на текстови од автори Албанци (58,49%), додека во останатите учебници најзастапени се текстови без автор, вклучително и народни приказни. Според процентуалната застапеност следат странски автори (16,30%) и литературни творци Македонци (7, 61%). Воопшто не се среќаваат дела на турски, српски или автори кои припаѓаат на други заедници кои живеат во Р.Македонија.

Во однос на родовата припадност, значително поголем е бројот на автори од машки пол (94,74%). Вклучени се само две авторки: албанската авторка Аделина Мамиќи, која е претставена со текстови во учебниците за 8-мо и за 9-то одд., и писателката со светско реноме Перл Бак (АЈК-9И, стр.65).

Табела 8: Застапеност на автори на литературни творби според национална и родова припадност во учебниците по албански јазик и книжевност како изборен предмет

Одделение	VI			VIII			IX			Вкупно		
Пол Наци- Оналност	М	Ж	вк. f (%)	М	Ж	вк. f (%)	М	Ж	вк. f (%)	М	Ж	вк. f (%)
Македонци	1		1 (5,55)	1		1 (4,76)	5		5 (9,43)	7		7 (7,61)
Албанци	1		1 (5,55)	2	1	3 (14,29)	30	1	31 (58,49)	33	2	35 (38,04)
Турци												
Срби												
Други							14	1	15 (28,30)	14	1	15 (16,30)
Вкупно М и Ж	2 (100)			3 (75,00)	1 (25,00)		49 (96,08)	2 (3,92)		54 (94,74)	3 (5,26)	
текстови без автори	16		16 (88,90)	17		17 (80,95)	2		2 (3,77)	35		35 (38,04)
Вкупно	18 100%			21 100%			53 100%			92 100%		

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Во три од четирите анализирани учебници по албански јазик и книжевност како изборен предмет, татковината е претставена преку текстови, задачи и илустрации кои ги истакнуваат нејзините природни убавини, како и преку неколку творби кои развиваат патриотски чувства. Само во учебникот за 6-то одд. нема содржини поврзани со овој индикатор, а најзастапени се во учебникот за 7-мо одд. Така, во наставната единица *Нашата земја и природните убавини-Нашите езера*, се опишуваат убавините на Охридското, Преспанското и Дојранското Езеро како природни езера во Р.Македонија. Воедно, се укажува дека на тие локации секое лето се одржуваат културни настани, како и дека покрај брегот на Охридското Езеро процветала културата и писменоста уште пред 1000 год (АЈК-7И, стр.70). Наставната содржина *Национални паркови* е посветена на националните паркови од Западна Македонија: Пелистер на планината Баба, со Големото и Малото Езеро; Маврово, распространето на планините Бистра, Кораб и Шар Планина, со Мавровското Езеро, реката Радика и манастирот „Свети Јован Бигорски“; Галичица, изворот Острово и манастирот „Свети Наум“ (АЈК-7И, стр.72). Во истиот учебник, во текстот „Излет во природа“ се споменува планината Водно како убаво излетничко место за жителите на Скопје (стр.57). Главниот град на Р.Македонија, Скопје, се опишува во истоимениот текст како културен, политички и економски центар. Се споменуваат објекти од културното наследство на градот, како Камениот Мост и Калето, придружени со 2 слики од старо Скопје и од Калето (стр.71,72). Картата на Р. Македонија, со поголемите градови на кои со симболи е претставена временската прогноза, е прикажана во задачата бр.4, со која се бара од учениците усно да ги објаснат временските услови во поставените градови (АЈК-7И, стр.15).

Носталгични чувства кон татковината се предизвикуваат со 2 содржини: препевот на познатата песна на Константин Миладинов „Т’га за Југ“ („Mallëngjimi për jug“) (АЈК-9И, стр.24) и текстот „Erdhidajanë Strugë“(Пристигана вујко во Струга“), во кој се зборува за еден печалбар кој се враќа во Струга по многу години поминати во Америка, бидејќи последните години од животот сака да ги помине во родниот крај. Откако слегува од авионот, плачејќи клекнува на колена и ја бакнува земјата. „Ах колку сум те посакувал, колку ми недостасуваше земјо моја“ (АЈК-7И, стр.92). Чувства за грижа и љубов кон татковината се искажани во препевот на народната македонска песна со наслов „Marë, moj Marë“ (АЈК-7И, стр.87) и стихотворбата „Mëmëdheu“ („Татковина“) од албанскиот поет Андон Зако Чајупи (АЈК-8И, стр.123).

Само една содржина е посветена на државните празници во Р.Македонија. Тоа е текстот „Festat 11.Tetori“ („Празници-11.Октомври“) во кој се опишува обележувањето на овој празник во семејството на Мируше (АЈК-7И, стр.62). По текстот следуваат прашања за учениците за значењето на тој ден и за борбата против фашизмот.

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот се согледува преку содржини кои го нагласуваат поширокиот интеркултурен контекст, на светско ниво, како и преку присуство на литературни творби од светски афирмирани автори.

Пораката за заедништво и сплотеност на сите луѓе, без оглед на нивните различности, е испратена преку песната „Valle rrethbotës“ („Оро околу светот“), која е придружено со илустрација на која се преставени деца од различни раси и култури, фатени за раце околу Земјината топка. Во еден стих од песната се вели: „Ако сите луѓе си подадат рака еден на друг, нема да има војни и глад.“ (АЈК-6И, стр.62). Слична порака во учебникот за 7-мо одд. праќаат и песните „За сите деца“ („Дојдете да се сакаме, сите како браќа, затоа што ние сме деца, богатство на светот.“) и „Porosia“ („Порака“) преку која децата од целиот свет им препорачуваат на возрасните да има мир, затоа што само така светот ќе биде исполнет со среќа и љубов. (АЈК-7И, стр.65 и 26).

Преку неколку задачи за учениците, во учебникот за 7-мо одд. тие се поттикнуваат да размислуваат за различните народи и јазици во Европа. Така, во задачата бр.8 дадена е карта на Европа и од учениците се бара да ги прочитат прикажаните презентации на деца од различни држави во Европа (стр.18). Во продолжение, во задачата бр. 9 учениците треба да состават реченици во кои ќе бидат вклучени дадените зборови, кои вклучуваат називи на држави, народи и јазици од Европа (на пример: Грција, Грк, грчки јазик; Франција, Французин, француски јазик итн.). Во следната задача е прикажана слика со знамиња од неколку европски земји, а учениците треба да го запишат името на државата покрај соодветното знаме (стр.19). Во задачата бр.10 се бара од учениците да ја одредат националоста според дадените слики на народни носии и познати ликови од областа на културата (стр.20). Во тој контекст е и текстот „Како зборува Нора?“ во кој е претставена ученичката Нора од Тирана, која зборува неколку јазици (албански, англиски, италијански, француски, грчки и македонски), што ѝ овозможува да има многу другари и другарки од цела Европа (стр.21).

Во однос на промоцијата на автори од светската литература, тие се најзастапени во учебникот за 9-то одд. (Јохан Волфганг Гете, Оноре де Балзак, Максим Горки, Перл Бак, Џек Лондон, Лев Толстој, Жил Верн, Вилијам Шекспир итн.). Во учебникот за 8-мо одд. е вклучен само францускиот баснописец Лафонтен (АЈК-8И,стр.6)

ЗАКЛУЧОЦИ

- Анализата на учебниците по албански јазик и книжевност како изборен предмет од шесто до деветто одделение на деветгодишното основно образование покажа дека авторите воделе сметка за вклучување на интеркултурни елементи, што не значи дека не се идентификувани слабости, особено во однос на вклученоста на автори на литературни творби од различни заедници и на слабата застапеност на автори од женски пол.
- Културниот идентитет на Албанците е претставен главно преку текстови наменети за изучување на албанскиот јазик, а во помала мера преку претставување на традицијата, верата, обичаите и историските ликови значајни за градење на идентитетот. Во помал обем е претставен

културниот идентитет на Македонците и на припадниците на другите заедници кои живеат во Р.Македонија.

- Во сите учебници се среќаваат содржини кои укажуваат на интеракција меѓу различните етнички заедници кои живеат во Р.Македонија, а во дел од нив се поттикнуваат меѓусебното дружење и соработка. Впрочем, учебниците се во функција на интеракција бидејќи се наменети за учениците чиј мајчин јазик не е албанскиот, па со негово изучување се овозможува подобра комуникација на Албанците со Македонците и со припадниците на другите етнички заедници кои живеат во Р.Македонија.
- Не се забележани примери кои експлицитно укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди на етничка или верска основа.
- Најголем процент од личните имиња спомнати во текстовите се карактеристични за Албанците, но не е за занемарување и застапеноста на имиња кои ги користат припадниците на другите етнички заедници во Македонија, особено Македонците, како и на интернационални христијански имиња. Во учебниците се забележани повеќе примери на вклучување во ист текст имиња на ликови кои припаѓаат на различни етникуми.
- Од авторите на литературни творби најмногу се застапени Албанци, а потоа следат светски афирмирани автори. Од книжевниците кои припаѓаат на другите нации и етнички заедници кои живеат во Р. Македонија, застапени се само Македонците. Забележана е родова неизбалансираност на вклучените автори на литературни творби, со изразена доминантност на оние од машки пол во рамките на сите националности.
- Претставувањето на татковината во мултикултурен контекст не е секогаш експлицитно, но се среќаваат содржини кои упатуваат на фактот дека во неа живеат припадници на различни култури. Дел од содржините ги поттикнуваат патриотските чувства кон татковината, а во најголема мера се присутни текстови и илустрации кои упатуваат на природните убавини и градови во Р.Македонија, главно од западниот дел, во кој и живее најголемиот дел од албанското население.
- Отвореноста кон светот е претставена преку содржини кои го нагласуваат поширокиот интеркултурен контекст, на светско ниво, како и преку промоција на светски афирмирани автори и литературни дела.

ЗАПОЗНАВАЊЕ СО РЕЛИГИИТЕ

Анализираниот учебник е наменет за реализација на наставата по изборниот предмет *Запознавање со религиите*, во шесто одделение од деветгодишното основно образование. Учебникот е напишан од македонски авторки, а истиот е преведен на албански и на турски јазик, при што е направена стручна редакција од експерти од соодветната заедница (Прилог 1).

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Овој учебник има цел да ги запознае учениците со настанувањето на религиозните верувања и религиите, со обележјата на големите светски монотеистички религии, со верските институции, како и со влијанието што религијата го има во општествената заедница. Земајќи предвид дека верската припадност е важен сегмент на културниот идентитет на еден народ, разбирливо е дека за развојот на идентитетот е значајно да се познаваат историјата и обележјата на религијата која ја прифатиле верниците. „Некои религии се во голем дел во културата на луѓето и таа не претставува само религија, туку и духовна традиција на некоја култура.“ (ЗР-6 стр. 12)

Доминантна религија на Македонците, но и на Србите што живеат во Р.Македонија, е христијанската, која воедно спаѓа во големите светски монотеистички религии, па нејзе и е посветен соодветен простор во учебникот (ЗР-6, стр.66-79). Претставена е историјата на христијанската религија, нејзиниот основач, мисијата и страдањата на Исус Христос, 12-те апостоли (учениците на Исус), Светата книга Библија, поважните празници (Божиќ, Велигден) и сл. Најнапред е презентирана библиската приказна за раѓањето на Исус Христос, потоа неговото проповедање и чудата што ги правел, распнувањето на крст и воскреснувањето, а овие содржини се надополнети со соодветни илустрации (ЗР-6 стр.68-69, 72-75). Понатаму, опишано е настанувањето и структурата на Светата книга на христијаните, нивните верски практики и верски симболи, поткрепено со илустрации на Библијата, на верски објекти (црква, катедрала) и на симболите – крстот, гулабот, рибата и рибарскиот брод (ЗР-6 стр. 76-78). Во рамките на темата *Религиозните заедници во Република Македонија*, накусо се објаснува ширењето на христијанската религија во Македонија и улогата што во таа мисија ја имале апостолот Павле, браќата Кирил и Методиј, како и Климент, Наум и другите ученици од Охридската школа. Опишана е борбата за автономија на Македонската Православна Црква и дадени се времето и местото на нејзино прогласување (ЗР-6 стр. 96-97).

Идентитетот на другите етнички заедници во РМ (Албанци, Турци, Бошњаци, Евреи), како и на Македонците муслимани, е претставен преку текстови и илустрации за јудаизмот (ЗР-6, стр.47-65) и исламот (ЗР-6, стр.80-88). Дадена е кратка историја на јудаизмот, нејзиниот основач, Десетте божји заповеди, Светата книга Танах, верските симболи, молитвата, најважните празници (Ханука, Јом Кипур, Пасха и др.) Преку фотографии се претставени: Мојсеј, Сидот на плачот,

символите на јудаизмот (Давидова ѕвезда, менора, мезуза), Тората како најважен дел од Светата книга и Талмудот, рабин, синагога, таллит (молитвен шал), тефлин (мала кожна кутиичка), прослава на празникот Рош Хашанах. Исто така, објаснати се обичаите на едно семејство за Сабат (сабота е ден за одмор кај Евреите), храната која тие не ја конзумираат, а преку прашања и задачи учениците се насочуваат да ги запомнат најважните обележја на јудаизмот и да направат споредба на оваа религија со другите големи религии и нивните практики.

И исламската религија е претставена преку опис на нејзиното потекло, пророкот Мухамед како втемелувач на исламот, светата книга Коран, петте столба на исламот (сведочење, молитва, милосрдие, пост и аџилак), светите места (Мека, Медина) и главни празници (Курбан Бајрам, Рамазан Бајрам). На илустрациите кои што ги придружуваат текстовите се прикажани: Сината џамија во Истанбул, светиот храм Каба во Мека, џамија во Медина, Шарената џамија во Тетово, Коранот, Сребрената рака што ги симболизира петте столба на исламот, муслимани како се молат во џамија и ниска од 99 монистра која муслиманите ја користат при молење. Во рамките на темата *Религиозните заедници во Република Македонија*, даден е краток опис на Исламската Верска Заедница и функциите што таа ги обавува со цел да ги поврзе муслиманите кои живеат во нашата држава, без оглед на нивната етничка припадност (ЗР-6 стр. 98).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Интеракцијата меѓу различните во најголема мера е застапена во лекциите *Соработка и поврзаност наместо разединетост, Човештво, Религијата и етиката, Еднаквоста и достоинството на човекот и Заедничко потекло на монотеистичките религии* (ЗР-6 стр.19-22 и 94-96). Во дел од наведените теми се нагласува дека во светот живеат различни нации и луѓе со различна вероисповед, па дури и во рамките на една држава, но тие меѓусебно се разбираат, се почитуваат и се дружат. Во прилог на тоа дадени се правила кон кои луѓето треба да се придржуваат за да воспостават добри меѓучовечки односи. Во тој контекст, на учениците им е дадена задача да направат колаж на тема „Различноста е богатство“, од илустрации на припадници на различни етникуми кои живеат во нашата држава, и да ги уочат меѓусебните разлики и сличности. Исто така, од нив се бара да размислат и одговорот дали почитувањето на секоја религија ќе придонесе за мир меѓу луѓето (ЗР-6 стр.21). Текстовите се придружени со илустрации на кои се претставени заедно деца од различни раси како си играат, како се гушкаат, се поздравуваат и се смеат, сплотени раце со различна боја на кожата, фотографија на која е претставена Мајка Тереза која во раката држи бебе од црна раса (ЗР-6 стр.5, 7, 19, 22, 23, 96), а некои од нив се дополнети со пораки кои повикуваат на заедништво и правење добрини („Различни сме, а еден без друг не можеме“, „Без разлика на верата, сите сме исти“, „Луѓето треба да тежнеат кон доброто“, „Никогаш не прави го на другите она што не сакаш тебе да ти го прават“). Укажувањето дека различностите не треба да разделуваат, туку да сплотуваат е аргументирано со податоците за заедничко потекло на трите големи монотеистички религии. Имено, авторките на учебникот наведуваат дека сите тие во основа го признаваат истиот бог иако различно го именуваат (Јахве, Господ, Алах), имаат божја објава и промотори на религиозното учење (Мојсеј, Исус, Мухамед), свои свети книги (Танах, Библија, Коран) во кои се даваат морални

насоки за живеење. „ Секоја вера ги опишува љубовта, верата и семејството како најголема светост и се заложува за нивна заштита. Секоја религија осудува било каков облик на повредување кое се спроведува поради раса, вера, општествена положба и сл.“ (ЗР-6 стр. 99).

Во лекцијата која е посветена на Македонската Православна Црква и Исламската Верска Заедница е нагласено дека во Р.Македонија секој има право слободно да ја практикува својата вера и дека постојат и други верски заедници покрај веќе спомнатите. Особено се истакнува одржувањето на манифестацијата *Денови на верските заедници* со цел да се зголеми информираноста за нивните активности и да се унапреди меѓусебната соработка (ЗР-6 стр. 99).

Интеракцијата меѓу припадниците со различна вероисповед е поттикната и преку задачите кои им се поставени на учениците. Во една од нив од учениците се бара да посетат муслиманско семејство и да направат интервју со неговите членови во однос на нивните верувања, празници, обичаи, а потоа да напишат состав на тема „Еден ден во муслиманско семејство“. Во друга задача учениците се поттикнуваат да наведат примери за меѓуверска соработка на нашите простори и да направат фото постер од тие примери (ЗР-6 стр.81, 93).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебникот не се најдени текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Лични имиња и историски ликови од различни заедници

Од ликовите кои се поврзуваат со македонската историја и култура, се споменуваат имињата на: св. Климент и св. Наум, заслужни за ширење на писменоста и на христијанството на нашите простори; првиот поглавар на Македонската Православна Црква, митрополитот Доситеј; хуманитарката Мајка Тереза и музичката ѕвезда Тоше Проески, познат и по своите хумани активности.

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Оваа категорија е претставена преку илустрации на религиозни и на административни објекти во Република Македонија: црквата „ Св. Јован Богослов Канео“ во Охрид, Шарената џамија во Тетово и црквата „Св. Пантелејмон“ во Скопје (ЗР-6 стр.77, 87, 98), Владата и Собранието на Република Македонија (ЗР-6 стр.91, 92), музејот на Мајка Тереза (ЗР-6 стр.95) и споменикот на Св. Кирил и Методиј во Охрид (ЗР-6 стр.97).

Отвореност кон светот

Отвореноста кон светот е застапена во учебникот преку содржини за религиозни верувања и митови што не се специфични само за заедниците кои живеат во Република Македонија, туку постоеле во минатото или се дел од културното наследство на народите кои живеат ширум светот. Така, во темата *Монотеизам и политеизам* се претставени политеистичките религии и позначајните богови во кои верувале припадниците на древните народи: Атина, Деметра, Афродита, Зевс, Хад (Античка Грција), Амон-Ра, Хорус (Египет), Перун,

Велес (Стари Словени), а некои од нив се прикажани преку слики. (ЗР-6 стр.13-14). Во продолжение се раскажани четири митови за создавањето на светот и човекот: северноамерикански, нигериски, јапонски и мит на Инките, а од учениците се бара да ги споредат и да истражат зошто постојат толку митови кои ги создале различни народи од различни култури (ЗР-6 стр.36-37).

Покрај митовите, дел од усното и пишаното наследство се и бајките кои се специфични за различни култури и региони, но се случува мотивите во нив да се повторуваат. Во учебникот е посочено дека најстарите напишани бајки потекнуваат од древниот Египет, а од поновата историја се спомнати најпознатите автори на бајки во светот: данскиот писател Ханс Кристијан Андерсен и браќата Јакоб и Вилхелм Грим од Германија. Во една од задачите учениците се поттикнуваат да најдат сличности и разлики меѓу приказните кај различни народи (ЗР-6 стр.33).

На повеќе места во учебникот се среќаваат илустрации на религиозни објекти од различни делови на светот: дел од храмот во Ерусалим познат како Сидот на плачот, Сината џамија во Истанбул, Храмот на Минерва во Рим, катедралите во Валенсија и Севилја, Таџ Махал во Индија итн. Некои од илустрациите се слики со религиозни или митски содржини, изработени од познати уметници: *Создавањето на Адам*, насликано од Микеланџело во Сикстинската капела; *Тајната вечера* од Леонардо да Винчи; *Пандорина кутија* од Џон Вилијам Вотерхаус (ЗР-6 стр.50, 74, 78).

Од светски познатите историските личности споменати се уште и: кралот Соломон кој го изградил првиот еврејски храм, Мартин Лутер кој го превел Новиот завет од грчки на германски, римскиот император Константин кој го прогласил христијанството за официјална религија, папата Јован Павле II кој е првиот папа што влегол во џамија. Во една од задачите од учениците се бара да посочат некои личности значајни за меѓурелигиската соработка и да го образложат нивниот придонес за човештвото (ЗР-6 стр.96).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Културниот идентитет на Македонците и на припадниците на другите етнички заедници во Р.Македонија е прикажан преку обележјата на христијанството и на исламот како најраспространети верски определби на населението со различен етнички состав, како и на јудаизмот како вероисповест на помала популација, претставена преку еврејската заедница.
- Се забележува висок степен на сензитивност за различностите кои произлегуваат од верската определба како право на секој поединец, но се нагласуваат и заедничките корени и начела на големите монотеистички религии со цел кај учениците да се создаде свест дека различната религиозна припадност не треба да разединува. Интеракцијата меѓу различните е поттикната преку текстови кои повикуваат на меѓусебно почитување и соработка, како и преку задачи кои од учениците бараат подобро запознавање со припадниците од друга вероисповест.

- Во учебникот не се најдени текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.
- Не се спомнати многу ликови кои се дел од македонската историја и култура, туку повеќе се реферира на светски познати личности кои на некој начин се поврзани со религијата, како нејзини промотори или како автори на дела со религиозна содржина.
- Татковината е претставена преку неколку илустрации на значајни верски и административни објекти, но секаде каде што се зборува за Р.Македонија, таа е опишана како мултикултурна и мултиконфесионална заедница.
- Отвореноста кон светот е застапена во сите содржини затоа што учебникот изобилува со текстови и илустрациите за религиозни верувања, митови, бајки, историски настани и верски објекти од различни делови на светот.

ЕТИКА ВО РЕЛИГИИТЕ

Анализата опфаќа два учебника наменети за учениците од шесто одделение во деветгодишното основно образование кои ја следат наставата по изборниот предмет *Етика во религиите*. Едниот учебник е напишан на македонски јазик и е преведен на турски, а другиот е напишан од автор Албанец и е наменет за учениците кои наставата ја следат на албански јазик (Прилог 1). Во двата учебника првата половина од содржините ги обработува етиката како наука и етиката во религиите, при што се опфатени учењето на исламот/православието, католичкото, евангелско-методистичкото и јудаизмот. Втората половина е изборна тема и во ЕР-6А е посветена на етиката во православното христијанско учење, а во ЕР-6Б на етиката во исламот. Двата учебника се анализираат компаративно онаму каде што има простор за споредби во однос на индикаторите за интеркултурност.

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебникот ЕР-6А најголем простор е отстапен за прикажување на православната христијанска религија, на која припаѓаат најголемиот број жители во Р. Македонија¹. Нејзе ѝ се целосно посветени последните 3 теми од учебникот: *Етиката во православното христијанско учење*, *Етичка заснованост на православното христијанство* и *Православен христијански морал* (ЕР-6А, стр.52-113). Во нив е опишана кратката историја на христијанството и основните принципи на православната христијанска вера, дадени се извадоци од приказните за раѓањето на спасителот Исус Христос, хронолошки се претставени некои од најважните случувања во неговиот живот (беседа на гората, благослов на деца, лекување болни, хранење на пет илјади луѓе, тајната вечера, предавството на Јуда, распнувањето на крст, смртта и воскреснувањето). Текстовите се поткрепени со соодветни илустрации (ЕР-6А, стр.53-66). Во овој дел, преку текстови и слики, е

¹ Според последниот попис во Р.Македонија од 2002 год., 64,8 % од населението се изјасниле како православни христијани (извор: *Попис на населението, домаќинствата и становите во Република Македонија*, 2002 - КНИГА X, Скопје:Државен завод за статистика).

претставено и празнувањето на големите христијански празници Божиќ и Велигден (историја, обичаи, поздрав). Понатаму се прикажани симболите и обредите на православието (крст, крштевање, молитва, пост), како и верските објекти, свештенослужителите и Светото писмо-Библијата.

Посебна лекција е посветена на христијанството во Македонија, како прва земја во Европа што ја примила оваа вера преку мисијата на апостолот Павле, кој воедно ја основал и првата црква во Македонија и Европа. Прикажана е дејноста и на апостолот Лука, кој станал и прв епископ на црквата во Филипи, како и на св. Лидија од Македонија- првата Европјанка која се покрстила. Опишана е просветителската дејност на солунските браќа Кирил и Методиј, кои ја составиле словенската азбука и го внеле словенскиот јазик во богослужбите. Особено е истакната дејноста во Македонија на нивните ученици Климент и Наум. Климент го создал кириличното писмо и го основал првиот македонски универзитет во Охрид. Овие информации се илустрирани со слики и фотографии на наведените светители и на верските објекти (ЕР-6А, стр. 72-77).

Последната тема ги обработува добродетелите (вредностите) на христијаните (мудрост, праведност, храброст, умереност, љубов, верност, трудољубивост, солидарност, хуманост, сочувство), покајанието и проштевањето, како основа на моралното однесување во секојдневието. Во тој контекст е истакната улогата на семејството, меѓусебната љубов и почитување на децата и родителите, како и негувањето на пријателството. Преку прашања и задачи учениците треба да размислуваат и да дискутираат на наведените теми со цел да ги интернализираат начелата за морално однесување кои ги пропагира православно христијанство и кои треба да станат дел од културниот идентитет на личноста (ЕР-6А, стр. 80-113).

Културниот идентитет на заедниците со муслиманска вероисповед кои живеат во Р.Македонија е претставен преку содржините кои се однесуваат на учењето на исламот и неговата етичка димензија (ЕР-6А, стр.20-27). Најнапред е дадена куса историја на настанувањето на исламот и неговите теоретски основи, Алах како бог во кој веруваат муслиманите и неговите пратеници кои го проповедале божјиот збор, од кои најголема улога има пророкот Мухамед. Презентирана е Светата книга-Куранот и двата најголеми исламски празници – Фитер Бајрам и Курбан Бајрам. Особено внимание е посветено на исламскиот морал, на делата кои верниците не смеат да ги извршуваат, како и на должностите кои секој муслиман треба да ги почитува и практикува (кон Алах, кон себе и кон другите). Текстовите се поткрепени со илустрации на Светата книга, молењето кај муслиманите и фотографии од џамии.

За градење на културниот идентитет кај припадниците на заедниците со католичка и методистичка вероисповед, чиј број во Р.Македонија е многу помал, придонесуваат дел од содржините кои се поместени во двата учебника (ЕР-6А, стр. 28-43; ЕР-6Б, стр. 27-40). Најнапред, преку текстови и слики, се претставени теориските поставки на католичкото учење, настанувањето на католичката црква, Библијата, најважните католички празници, мисијата на Исус Христос и основите на католичкиот морал (десетте Божји заповеди). Потоа се дадени теориските основи на евангелско – методистичкото учење, дејствувањето на англискиот проповедник Џон Весли, настанувањето на евангелско-методистичката црква во Македонија и дејствувањето на американската мисионерка Мис Елен Стоун, како и

етичките начела кои треба да ги следат верниците (љубов кон Бога и кон ближните, помагање на сиромашните, борба против неправдата и злото).

Исто така, во двата учебника се застапени содржини, илустрации и задачи за учениците кои се однесуваат на јудаизмот како вероисповед на Евреите, кои во Р.Македонија денес ги има во мал број (ЕР-6А, стр.44-51; ЕР-6А, стр.41-46). Прикажани се историјата на настанувањето на оваа прва монотеистичка религија, Богот Јехова и пророкот Мојсеј, симболите на Јудаизмот (Давидова ѕвезда, менора), Светите книги Тора и Талмуд, синагогата, најважните празници. И овде се прикажани Божјите заповеди, како и други правила и обврски за однесување во секојдневниот живот кои верниците треба да ги почитуваат.

Во ЕР-6Б најголем дел од учебникот е посветен на учењето, етиката и верските практики на исламот (стр.53-110). Опишани се шесте столба на кои се темели оваа религија: верување во Алах, во неговите мелеци (ангели), во неговите книги, во неговите пратеници, во Судниот ден и дека животот по смртта е вистина. Прикажано е раѓањето, животот и смртта на пророкот Мухамед, даден е опис и илустрации на Светата книга-Куранот, џамиите како објекти во кои се молат верниците и најзначајните празници Фитер Бајрам и Курбан Бајрам. Последниот дел е посветен на моралот во исламот и практиките на верниците кои произлегуваат од тие начела. Во овој учебник помал простор е даден на описот на православната христијанска вера и нејзината етичка заснованост (ЕР-6А, стр.21-26).

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Во двата учебника по една лекција е посветена на заедничките етички принципи на религиските учења, каде се укажува дека секоја религија се темели на високоморални начела упатени кон луѓето за почитување на Бога, на себеси, на природата и на сите други луѓе (ЕР-6А, стр.15-19; ЕР-6Б, 17-20). Така, на пример, *Златното правило* за почитување на сите луѓе „Прави им го на другите тоа што сакаш тебе да ти го прават“ е присутно во сите религии и на сличен начин е запишано скоро во сите свети книги (ЕР-6А, стр.16; ЕР-6Б, стр. 17).

Во учебникот ЕР-6А е нагласено дека „...етиката може да се разликува кај луѓето кои живеат во различни краеве на светот или припаѓаат на различни култури и религии. Затоа, не секогаш она што ние го сметаме за добро, е подеднакво вреднувано како добро и од некој друг човек.“ (стр.80). Ова тврдење е поткрепено со пример дека христијаните се молат во црква, муслиманите-во џамија, а Евреите –во синагога. Оттука, се препорачува секој да се однесува согласно своите животни убедувања, но да не ги наметнува на другите, туку да ги почитува нивните поинакви ставови и вредности. Текстот е дополнет со две илустрации кои прикажува деца од различни раси и култури кои се држат за раце и претставуваат пример за пријателство кое не познава граници. Понатаму се укажува дека преку пријателствата се учиме на живот во заедница со различните. Истата теза е разработена во однос на етичкото однесување на православните христијани, кои се должни пријателски да се однесуваат кон луѓето со друга вероисповед и кои оние кои не се верници, како и да избегнуваат ситуации кои би можеле да бидат повод за непријателство. Во тој контекст е приложена *Параболата за милостивиот Самарјанин* со која Исус Христос ги поучувал луѓето за свој ближен да го сметаат и човекот со друга верска или национална припадност (ЕР-6А, стр.80-

84). Аналогно на тоа, во учебникот се истакнува дека и со исламската етика е пропишано дека секој муслиман е должен да развива добри односи со соседите без разлика на која вера или нација тие ѝ припаѓаат, да укажува помош и да не ги вознемирува со лоши зборови и постапки (ЕР-6А, стр.23). Оваа теза, применета во училишен контекст, се промовира и во учебникот ЕР-6Б: „Секој ученик треба да биде почитуван како личност, без оглед на неговата способност, талент, пол, раса, култура, традиција, социјална положба, национална, верска припадност и слично“ (стр. 9). Покрај тоа, во лекцијата *Одговорност кон себе си и кон другите луѓе* се укажува дека во Република Македонија има припадници на различни религии, најчесто од христијанска и муслиманска, и дека и во Библијата и во Куранот се заповеда да се почитуваат сите вери и сите следбеници од различите вери (ЕР-6Б, стр.96).

Во учебникот ЕР-6А се среќаваат уште два примери за интеракција меѓу различните. Едниот пример е кус расказ во кој се опишува другарскиот однос и помагањето меѓу две другарчиња со различна верска и национална припадност, Горан и Азим, кој служи како основа за извлекување заклучок од страна на учениците за етички правилно постапување (стр.5). Другиот пример е кус текст за активностите на евангелско-методистичката црква во Р.Македонија која секогаш е отворена за соработка со други цркви и религиозни заедници. Текстот е илустриран со фотографија на која се претставени црковни лица од различни верски заедници во нашата држава (Македонска православна црква, Католичка црква, Исламска заедница, Еврејска заедница и Евангелско-методистичка црква) (стр.41).

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во ниеден од анализираните учебници не се најдени текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Лични имиња и историски ликови од различни заедници

Од ликовите кои се поврзуваат со македонската историја и култура, се споменуваат имињата на македонските светители кои се заслужни за ширење на христијанството на нашите простори: св. Климент, св. Наум, св. Еразмо Охридски, св. Прохор Пчински, св. Гаврил Лесновски, св. Јоаким Осоговски, св. Нектариј Битолски, св. Ѓорѓи Кратовски и св. Злата Мегленска; хуманитарката Мајка Тереза, револуционерите Јане Сандански и Христо Чернопеев.

Во однос на личните имиња кои се користат во расказите поместени во учебникот ЕР-6А, може да се забележи дека сите се христијански (Ивица, Ана, Емилија), освен во расказот за другарскиот однос меѓу две деца со различна верска припадност, Горан и Азим (ЕР-6А, стр. 5). Наспроти тоа, во учебникот ЕР-6Б се среќаваат само муслимански лични имиња (Агим, Бујар, Фатима), а во истиот расказ за другарскиот однос меѓу двете момчиња, двете имиња се муслимански (Алиу и Ферид) (стр. 7).

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Мултикултурниот карактер на Република Македонија е нагласен во учебникот ЕР-6А: „Земајќи предвид дека Македонија е земја каде што живеат претставници на различни вери и нации, тогаш е неопходно меѓу сите жители да постои почитување и соработка“ (стр. 24). Во таа насока се и фотографиите од различни религиозни објекти во Република Македонија: Соборниот храм „Св. Климент Охридски“, во Скопје, црквата „Свети Климент и Свети Пантелејмон“ на Плаошник, Мустафа-пашината џамија во Скопје, Католичката црква „Пресвето срце Исусово“ во Скопје, Евангелиско-методистичката црква во Струмица. Во учебникот ЕР-6Б не се прикажани верски објекти од Р.Македонија, освен истата фотографија од Евангелиско-методистичката црква во Струмица (стр. 34).

Во учебникот ЕР-6А е даден осврт и на богатото црковно наследство во Р.Македонија, кон кое треба грижливо да се однесуваме за да го зачуваме. Потенцирано е дека охридската збирка на икони е една од највредните во светот, а Македонија спаѓа меѓу земјите со најубаво сочуван византиски фрескопис, главно од периодот помеѓу XI и XVI век, изработен од Македонската живописна школа. Исто така, истакнато е и значењето на творбите во резба, од кои најстарите зачувани потекнуваат од XIV век и се наоѓаат во манастирот Свети Јован Бигорски во Дебарско, Свети Гаврил Лесновски и црквата Свети Спас во Скопје. Во прилог се дадени фотографии од фрескописот *Оплакување Христово* од манастирот „Св. Пантелејмон“ во Нерези, иконата „Св. Богородица Пелагонитиса“ и иконостас во резба од Бигорскиот манастир (ЕР-6А, стр. 62, 70, 71).

Во лекцијата *Заедничко или општо добро* учениците се поттикнуваат да се грижат за татковината така што секој поединечно ќе придонесе за чиста и здрава околина, штедливо ќе се однесува кон ресурсите и ќе соработува со другите заради постигнување на општо добро. Потоа од нив се бара да наведат примери како тие се грижат за заедничкото добро (ЕР-6А, стр. 13-14). Воедно, се потенцира дека секој граѓанин е должен да ја почитува и да ја сака државата во која живее, да се грижи за општиот напредок и доброто на државата; пропишаните закони да ги почитува и да го применува тоа што пропишаната власт го бара од него; совесно да ја извршува работата која му е доверена и да се усовршува во своето образование и професија за доброто на државата (ЕР-6А, стр. 89).

Отвореност кон светот

Во рамките на овој индикатор на мултикултурноста, дадени се повеќе примери на практики во различни земји од светот и кај припадници со различна вероисповед, како на пр. начин на поздравување во Јапонија и Европа, храна која е забрането да ја конзумираат муслиманите наспроти христијаните итн (ЕР-6А, стр. 3,4). Во тој контекст е и запознавањето со религиозните учења и практиките на лицата со различна вероисповед (католичка, православна, евангелско-методистичка, муслиманска, еврејска), како и приложените мапи за распространетоста на христијанството и на јудеизмот во светот (ЕР-6А, стр. 46,52).

Во учебникот се спомнати и античките филозофи Аристотел, како творец на етиката, и Платон и Сенека, кои застапувале некои морални правила што се денес

неприфатливи (ЕР-6А, стр. 3, 19). Понатаму, даден е кус текст и слика на англискиот проповедник Џон Весли – основачот на евангелско-методистичкото учење, како и на американската методистичка мисионерка Мис Елен Стоун која еден период ги поучувала жените во Македонија (ЕР-6А, стр. 36, 38; ЕР-6Б, стр. 33,35). Во двата учебника е прикажана фотографија на Ерусалимскиот храм (ЕР-6А, стр. 45; ЕР-6Б, стр. 42), а во ЕР-6Б и слика на светиот град Мека (стр.80).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Културниот идентитет на жителите на Р.Македонија е застапен преку прикажувањето на теоретските и етичките основи на трите големи светски религии (христијанство, ислам, јудаизам), како и на православното, католичкото и евангелско-методистичкото учење кои во основа припаѓаат на христијанската религија. Во учебникот на македонски наставен јазик поголем простор е отстапен на православната вера како доминантна определба на Македонците, а во учебникот на албански јазик поголемиот дел од содржините се однесуваат на исламот, како религиозна определба на мнозинството Албанци. Не е јасно зошто на турски јазик е преведен учебникот во кој доминира православието со оглед на фактот дека етничките Турци се со муслиманска вероисповед.
- Во двата учебника е истакнато општото правило дека треба да се почитуваат другите без оглед на разликите, но во учебникот ЕР-6Б нема примери за интеракција во контекст на мултикултурниот амбиент на Р.Македонија.
- Не се најдени текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.
- Само во учебникот ЕР-6А се спомнуваат ликови од македонската историја и култура, првенствено светители, а од другите заедници единствено е истакната Мајка Тереза.
- Мултикултурниот карактер на Република Македонија е повеќе нагласен во учебникот ЕР-6А. Во учебникот ЕР-6Б речиси да не се спомнуваат верски објекти и друго културно наследство во татковината, освен кус текст и две илустрации поврзани со евангелско-методистичката црква во Струмица.
- Отвореноста кон светот е присутна во учебниците со самиот факт дека се презентирани светските монотеистички религии и нивната етика, кои имаат универзално значење.

КЛАСИЧНА КУЛТУРА ВО ЕВРОПСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Во анализата е вклучен еден учебник по предметот класична култура во европската цивилизација, кој се користи во наставата за шесто одделение на деветгодишното основно образование (Прилог 1). Учебникот е достапен на три наставни јазици (македонски, албански и турски), така што е извршена содржинска споредбена анализа на вкупно три учебници.

Културен идентитет (традиција, обичаи, празници, историја, национална и верска припадност)

Во учебникот се застапени само мал број содржини кои се однесуваат на културниот идентитет на Македонците. Во рамките на темата „Класични јазици“ даден е текст во кој се поместени некои од латинизмите, грцизмите и интернационализмите кои се дел од македонскиот јазик (ККЕЦ-6, стр. 19 и 20), а само во една задача се спомнува македонскиот народен јунак Марко Крале.

Интеракција меѓу различните (почитување, дружење и соработка)

Не се застапени примери за интеркултурна интеракција меѓу различните, освен една задача во делот „Активности“ (стр. 32), со која од учениците се бара да направат споредба меѓу некој од јунаците од античките епови и македонскиот јунак Марко Крале од народните епски песни.

Стереотипи и предрасуди (според етничка и верска припадност, пол, професија)

Во учебникот не се идентификуваат текстови и илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.

Лични имиња и автори

Лични имиња кои се среќаваат во учебникот се имиња на богови и божици од грчката и римската митологија (Атена, Афродита, Хера, Аполон, Посејдон, Ифигенија, Персифона), како и на старогрчки и староримски поети и писатели (Хомер, Еврипид, Софокле, Овидиј, Вегилиј, Пиндар, Аристофан...). Од ликовите кои се поврзуваат со историјата на македонскиот народ се споменува само името на Марко Крале.

Во учебникот се застапени тројца автори Македонци кои направиле препев и/или превод на извадоци од дела од хеленската и римската книжевност (Михаил Д. Петрушевски, Љубинка Басотова, Елена Колева) и неколку автори од старогрчката и староримската уметност и култура кои се претставени со извадоци од нивни дела (Алкај и Сафо, стр.34; Ајехил, стр.36).

Претставување на татковината (развивање патриотизам, чувство на припадност, одговорност и грижа за татковината РМ)

Татковината е претставена со описи и десетина илустрации на делови од локалитетите Стоби (ККЕЦ-6, стр.69, 79, 81, 86, 87), Скупи (ККЕЦ-6, стр. 84,85), Хераклеа (ККЕЦ-6, стр. 88, 89) и Лихнид (ККЕЦ-6, стр. 90, 91). Даден е и кус текст во кој се изнесува занимливост поврзана со локалитетот Стоби – имиња на богати граѓани запишани на долните седишта кои си ги закупиле (стр. 79).

Отвореност кон светот

Учебникот изобилува со информации од интеркултурен карактер кои се однесуваат на настани, личности и дела, првенствено, од старогрчката и староримската историја и култура. Дел од нив се поместени во куси текстови кои се однесуваат на различните јазици и писма и се придружени со линкови за проширување на знаењата кои се дадени на англиски јазик (потеклото на јазиците во светот и нивно групирање (стр. 7,8); потеклото на старогрчкиот и латинскиот јазик, со илустрации на кои се претставени картата на Хелада, на Римската империја и на најстариот откриен текст на латински јазик (стр.9, 10); развојот на писмото (пиктографско или сликовно, идеографско или логографско, фонетско писмо), придружен со соодветни илустрации (стр.12-14); развојот на писменоста низ вековите кај различни народи во светот (стр.15-18)).

Поголем број информации и илустрации се дадени при обработката на темата „Книжевност“: развој на книжевноста на светската сцена (стр.25-27); описи, извадоци и илустрации на старогрчките епови Илијада и Одисеја (стр.28-31); илустрации и куси описи на творештвото на старогрчки и староримски автори (стр.31, 32, 34, 35, 36, 38, 39). Во рамките на темата „Митологија“ се опишуваат изворите за хеленската митологија (стр.45) и се претставени илустрации и прикази на старогрчки и староримски богови (стр.44; 48). При обработката на темата „Секојдневие (општествен и приватен живот)“ се застапени описи и објаснувања на верувањата, култовите и обредите на Хелените и Римјаните (стр. 45-46, 49, 53-54), функционирањето на семејството, семејните вредности и правила (стр.67-68), образовниот систем, готварството, традиционалната облека и накитот во Хелада и Рим (стр.64-65; 70-71; 73-75), а се поместени и повеќе илустрации кои прикажуваат нивни светилишта, храмови и цртежи на сидови, (стр.51, 52, 62), како и градови и делови од нив (стр. 76, 77, 78, 80, 81).

ЗАКЛУЧОЦИ

- Во учебникот по класична култура во европската цивилизација отсуствува претставувањето на културниот идентитет на припадниците на етничките заедници кои живеат во Македонија.
- Освен еден пример, нема текстови и илустрации кои посочуваат на интеракција како меѓу различните етнички заедници кои живеат во Македонија, така и во поширок културен контекст.
- Учебникот не содржи текстови или илустрации кои укажуваат на присуство на стереотипи и предрасуди врз било која основа.
- Личните имиња кои се среќаваат во содржините се, главно, имиња на богови од грчката и римската митологија.

- Во учебникот се застапени само три македонски автори и неколку претставници на старогрчката и староримската култура.
- Татковината е претставена преку неколку описи и илустрации на археолошки локалитети и културно-историски споменици во Македонија. Нема содржини кои поттикнуваат развивање припадност кон татковината и грижа и одговорност за неа.
- Отвореноста кон светот е претставена преку илустрации и информации за старогрчки и староримски автори и нивни дела, како и за општствениот и приватниот живот на Старите Грци и Римјани.
- Учебниците по класична култура во европската цивилизација на албански и турски јазик претставуваат превод на учебникот на македонски јазик и со него имаат идентична содржина.

ОПШТИ ЗАКЛУЧОЦИ

По извршената анализа на учебниците кои се користат во наставата од шесто до деветто одделение, извлечени се следниве општи заклучоци и препораки за унапредување на учебниците од аспект на мултикултурноста и интеркултурноста:

- Во анализираните учебници по мајчин јазик на сите заедници во Република Македонија (македонски, албански, турски, српски, влашки и бошњачки) доминантно е претставен културниот идентитет на соодветната заедница. Во некои учебници во помал обем се среќаваат содржини кои се однесуваат на некои од другите заедници што живеат во Р.Македонија (македонски јазик за учениците од другите заедници, албански јазик и книжевност), а во некои отсутствуют такви содржини (албански јазик, турски јазик, српски јазик, македонски јазик, јазик и култура на Власите, јазик и култура на Бошњациите).
- Учебниците по математика, физика, хемија, биологија и природни науки кои се користат во наставата на македонски, албански, турски и српски јазик претставуваат преводи од англиски јазик на соодветните учебници од програмата Кембриџ и се адаптирани од страна на Бирото за развој на образованието на Р. Македонија. Со оглед на тоа, а делумно и заради самата природа на наставните содржини во овие предмети, во учебниците не се присутни содржини кои што го одразуваат културниот идентитет на Македонците и на припадниците на другите етнички заедници во Р. Македонија, ниту на нивната интеракција. Личните имиња кои се користат во учебниците по математика и биологија не се преземени од оригиналните англиски учебници, туку се адаптирани на македонскиот контекст, при што доминираат имиња карактеристични за заедницата на чиј јазик е напишан учебникот. Сосем мал дел од личните имиња се карактеристични за другите заедници што живеат во Р.Македонија.
- Учебниците по информатика, граѓанско образование, етика, класична култура во европската цивилизација, ликовно образование, музичко образование, физичко и здравствено образование и техничко образование на албански, турски и српски јазик претставуваат преведени верзии на учебниците напишани на македонски јазик.
- Во учебниците по историја, во темите кои се однесуваат на националниот и културниот идентитет на народите и етничките малцинства што живеат во Македонија, најмногу простор е оставено за Македонците и Албанците. Етноцентричноста во толкувањето на историските настани е контролирана со тоа што повеќето учебници се напишани од групи експерти со мешан етнички состав, при што доминираат автори Македонци, а вклучени се и автори Албанци.
- Содржините во учебниците по музичко и ликовно образование во најголема мера го отсликуваат културниот идентитет на Македонците преку претставување на македонскиот фолклор (народни песни и ора,

традиционални музички инструменти, носии), песни посветени на христијанските празници, на македонските просветители и револуционери, како и преку дела од македонската ликовна уметност и творби од македонското народно творештво. Во учебниците по музичко образование преовладуваат македонски и странски автори на музички творби, во оние по ликовно образование најзастапени се странските уметници, а во сите се најмалку застапени автори од другите заедници. Во учебниците по музичко образование културниот идентитет на некои од етничките заедници што живеат во Р.Македонија е претставен преку мал број народни песни, инструменти и современи изведувачи на музички творби или сценски уметници.

- Во учебниците по запознавање со религиите и етика во религиите се забележува висок степен на сензитивност за различностите кои произлегуваат од верската определба како право на секој поединец, но се нагласуваат и заедничките корени и начела на големите монотеистички религии со цел кај учениците да се создаде свест дека различната религиозна припадност не треба да разединува. Интеракцијата меѓу различните е поттикната преку текстови кои повикуваат на меѓусебно почитување и соработка, како и преку задачи кои од учениците бараат подобро запознавање со припадниците од друга вероисповед. Содржините кои се однесуваат на Р.Македонија ја опишуваат како мултикултурна и мултиконфесионална заедница. Отвореноста кон светот е нужно присутна заради универзалното значење на презентираните светски монотеистички религии и нивната етика. И во учебниците по граѓанско образование се застапени повеќе содржини кои упатуваат на интеракција меѓу различните, кои се однесуваат на поширокиот културен контекст и претставуваат дружење и соработка меѓу припадниците на различни раси и култури.
- Во содржините од најголем број од учебниците не е претставена интеракција меѓу припадниците на различните етнички заедници кои живеат во Република Македонија, но дел од нив упатуваат на интеракција меѓу различните во широк културен контекст.
- Во најголем број од учебниците отсуствуваат содржини кои укажуваат на стереотипи и предрасуди по било која основа. Единствено во учебниците по граѓанско образование се идентификуваат неколку примери кои би можеле да доведат до формирање на стереотипи и предрасуди врз родова и расна основа.
- Во однос на застапеноста на личните имиња, во учебниците по мајчин јазик преовладуваат имиња кои се карактеристични за заедницата која го зборува тој јазик, а во помал процент се спомнуваат и имиња на припадници на другите заедници кои живеат во Република Македонија. Во овие учебници отсуствуваат или се многу ретки содржините во кои заедно се спомнуваат имиња на ликови кои припаѓаат на различните етнички заедници во Македонија. Единствено во учебниците по македонски јазик за учениците од другите заедници и албански јазик и книжевност се застапени неколку

текстови во кои е претставена интеракција на ликови со различно етничко потекло.

- Во учебниците по мајчин јазик, доминантни се литературни творби чии автори припаѓаат на соодветната заедница, со поголема застапеност се автори од странски култури, а најмалку се претставени автори од другите етнички заедници во Македонија. Во сите учебници поголема е застапеноста на автори од машки пол.
- Во мал број учебници Република Македонија е претставена во мултикултурен контекст. Развивањето на патриотски чувства е најизразено во учебниците по мајчин јазик и музичко образование. Во повеќе учебници се претставени природните убавини и градовите во Македонија во кои живеат припадниците на заедниците за кои учебникот е наменет.
- Отвореноста кон светот е присутна во поголем број учебници и е претставена преку содржини кои го нагласуваат поширокиот интеркултурен контекст, на светско ниво, во смисла на заедништво и исти права на сите луѓе, како и преку вклученост на значајни настани и афирмирани светски имиња од соодветната област (литература, историја, наука, музика, спорт, филм, религија).

ПРЕПОРАКИ

- Неопходно е во сите учебници по сите наставни предмети и на сите наставни јазици да се вклучат повеќе содржини (творби, информации, илустрации, задачи и прашања) кои ќе овозможуваат запознавање со културните обележја на сите заедници во Република Македонија, како основа за негување на интеркултурниот дијалог и соработка.
- Преку содржините, во сите учебници треба да се идентификуваат и нагласуваат заедничките елементи во традицијата, фолклорот и секојдневното живеење на припадниците на различните етнички заедници во Македонија.
- Потребна е поголема застапеност на текстови, илустрации, примери, прашања и задачи кои ќе прикажуваат дружење, соработка и заедништво и ќе упатуваат на интеракција меѓу различните во домашен и поширок контекст.
- Со оглед на доминантноста на матични автори на литературни и уметнички дела, неопходно е во учебниците да има поголема застапеност на автори од други националности во државата и надвор од неа.

- Во сите учебници Република Македонија треба да биде претставена како татковина на припадниците на различните етнички заедници кои живеат во неа, при што преку содржините што се обработуваат приоритет треба да се даде на развивањето чувство на припадност и грижа за неа.
- Во учебниците по сите наставни предмети треба да се вклучуваат содржини кои ќе им ги приближуваат на учениците универзалните придобивки во областа на науката, уметноста и спортот и ќе ги сензибилизираат за потребата од развивање на интеркултурни вредности и релации во глобален контекст.
- При преземањето на учебници од странски автори (математика, физика, хемија, биологија, природни науки) неопходно е да се изврши посериозна адаптација која подразбира вклучување информации, илустрации и прашања кои се однесуваат на домашниот културен и природен амбиент.
- Учебниците кои се преведени од македонски јазик на другите наставни јазици (ликовно образование, музичко образование, физичко и здравствено образование, техничко образование, информатика, граѓанско образование, етика, етика во религиите, класична култура во европската цивилизација) треба, исто така, да подлежат на адаптација на содржините во согласност со културните специфики на популацијата за која се наменети. Неопходно е во иднина да се изврши ревидирање на сите преводи на учебниците од македонски на другите наставни јазици, со цел внимателно и систематско филтрирање на сите пропусти од јазичен, содржински и културен карактер.

ПРИЛОГ 1: СПИСОК НА АНАЛИЗИРАНИ УЧЕБНИЦИ

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	КОД
Велкова, С., Јовановска, С. (2014). <i>Учебник по македонски јазик за VI одделение</i> . Скопје: МОН.	MJ-6
Велкова, С., Јовановска, С. (2015). <i>Македонски јазик за VII одделение за основно образование</i> . Скопје: МОН.	MJ-7A
Димковска, Б., Цветковиќ С. (?) <i>Македонски јазик за VI одделение за основно образование</i> . Скопје?	MJ-7Б
Бојковска, С., Алексова, Г., Пандев, Д., Гочкова, К. (2009). <i>Македонски јазик за VII одделение за осумгодишно основно образование</i> . Скопје: Просветно дело.	MJ-8A
Богдановски, Т. (?) <i>Македонски јазик за седмо одделение за осумгодишно основно образование</i> . Скопје?	MJ-8Б
Велкова, С., Јовановска, С. (2015). <i>Македонски јазик за VII одделение за основно образование</i> . Скопје?	MJ-8B
Велкова, С., Јовановска, С. (2010). <i>Македонски јазик за 8 одделение на осумгодишното образование</i> . Скопје: МОН.	MJ-9

АЛБАНСКИ ЈАЗИК	КОД
Hamiti,A.,Hamiti, I. (2011). <i>Gjuhë shqipe për klasën e VI të arsimit fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	AJ-6
Hamiti,A., Hamiti, I.(2011). <i>Gjuhë shqipe për klasën e VI të arsimit fillor tetëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	AJ-7
Petro R., Pepivani N., Çerpja A. (2009). <i>Gjuhë shqipe për klasën e VII të arsimit fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	AJ-8A
Osmani, Z., Bojku, F. (2009). <i>Gjuhë shqipe për klasën e VII të arsimit fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	AJ-8Б
Karanfili, I.,Osmani, Z. (2010). <i>Gjuhë shqipe dhe leximi për klasën e IX të arsimit fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	AJ-9

ТУРСКИ ЈАЗИК	КОД
Emin, O. (2011). <i>Türkçe Kitabım 6. Sınıf dokuz yıllık ilköğretim</i> . Üsküp: Eğitim ve Bilim Bakanlığı.	TJ-6

Emin, O. (2010). <i>Türkçe Kitabım 6. Sınıf sekiz yıllık ilköğretim</i> . Üsküp: Eğitim ve Bilim Bakanlığı.	TJ-7
Emin, O. (2010). <i>Türkçe Kitabım 7. Sınıf sekiz yıllık ilköğretim</i> . Üsküp: Eğitim ve Bilim Bakanlığı.	TJ-8
Emin, O., Ago, A. (2016). <i>Türkçe Kitabım 9. Sınıf dokuz yıllık ilköğretim</i> . Üsküp: Eğitim ve Bilim Bakanlığı.	TJ-9

СРПСКИ ЈАЗИК	КОД
Вујадиновиќ, Н., Маркоска, М., Маркоски, Г. (2016). <i>Српски језик за VI разред деветогодишњег основног образовања</i> . Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.	CJ-6
Стоишиќ, Д., Велкова, С., Лежетиќ-Јовановска, С. (2012). <i>Српски језик за VIII разред деветогодишњег образовања</i> . Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.	CJ-8
Стоишиќ, Д., Велкова, С., Лежетиќ-Јовановска, С. (2012). <i>Српски језик за VIII разред осмогодишњег образовања</i> . Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.	CJ-9

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ЗА УЧЕНИЦИТЕ ОД ДРУГИТЕ ЗАЕДНИЦИ	КОД
Кулевска, С., Андоновска З. (2011). <i>Македонски јазик за VI одделение за учениците од другите заедници</i> . Скопје: МОН.	MJ3-6
Николовска, Н., Ефтимова, Л., Стојанова А. (2001). <i>Македонски јазик за VI одделение за албански и турски паралелки</i> . Скопје: Македонска искра.	MJ3-7А
Гочкова, К.(2001). <i>Македонски јазик за седмо одделение за паралелките со настава на албански и турски наставен јазик</i> . Скопје: Просветно дело.	MJ3-7Б
Николовска, Н., Петрушевска, М. (2006). <i>Македонски јазик за VII одделение во паралелките со настава на албански и турски наставен јазик</i> . Скопје: Македонска Искра.	MJ3-8А
Гочкова, К. (2002). <i>Македонски јазик за VII одделение за паралелките на албански и турски наставен јазик</i> . Скопје: Просветно дело.	MJ3-8Б
Велјановски, В., Киранџиски, Б., Лозаноски, Р. (2016). <i>Македонски јазик за паралелките со настава на албански и турски јазик за IX одделение</i> . Скопје: Просветно дело.	MJ3-9А

Николовска, Н., Петрушевска, М. (2016). *Македонски јазик за IX одделение за учениците од другите заедници*. Скопје: Македонска искра. МЈЗ-9Б

ГЕОГРАФИЈА	КОД
Трајковска, Б. (2015). <i>Географија за VI одделение</i> . Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.	Г-6-мј
Trajkovska, B. (2015). <i>Gjeografia për klasën VI</i> . Shkup: MASH	Г-6-ај
Traykovska, B. (2015). <i>VI sınıflar için Coğrafya</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı.	Г-6-тј
Трајковска, Б. (2015). <i>Географија за VI разред</i> . Скопје: МОН	Г-6-сј
Маркоски, Б. (2016). <i>Географија за VII одделение</i> . Скопје: Тримакс.	Г-7А-мј
Markoski, B. (2016). <i>Gjeografia për klasën VII</i> . Shkup: Trimaks	Г-7А-ај
Markoski, B. (2016). <i>VII sınıflar için Coğrafya</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı.	Г-7А-тј
Маркоски, Б. (2016). <i>Географија за VII разред</i> . Скопје: Тримакс.	Г-7А-сј
Панов, Н., Селмани, А. (2016). <i>Географија за VII одделение</i> . Скопје: Просветно дело.	Г-7Б-мј
Panov, N., Selmani, A. (2016). <i>Gjeografia për klasën VII</i> . Shkup: Prosvetno dello.	Г-7Б-ај
Panov, N., Selmani, A. (2016). <i>VII sınıflar için Coğrafya</i> . Üsküp: Prosvetno delo.	Г-7Б-тј
Панов, Н. Селмани, А. (2016). <i>Географија за VII разред</i> . Скопје: Просветно дело.	Г-7Б-сј
Павлов, Ѓ., Павлов, К. (2010). <i>Географија за VII одделение на осумгодишно основно образование</i> . Скопје: МОН.	Г-8А-мј
Павловски, Ђ., Павлов, К. (2009). <i>Географија за VII разред осмогодишњег основног образовања</i> . Скопје: МОН.	Г-8А-сј
Selmani, A (2009). <i>Gjeografia për klasën VII</i> . Shkup: MASH.	Г-8Б-ај
Маркоски Б. (2009). <i>Географија за VII одделение во основното осумгодишно образование</i> . Скопје: МОН.	Г-8Б-мј
Markoski B. (2010). <i>Gjeografia për klasën e VII të arsimit fillor tetëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	Г-8Б-ај

Markoski, B. (2010). <i>Sekiz yıllık ilköğretim VII sınıflar için Coğrafya</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı.	Г-8В-тј
Маркоски, Б. (2010). <i>Географија за VIII одделение за осумгодишното основно образование</i> . Скопје: МОН.	М-9-мј
Markoski, B. (2010). <i>Gjeografia për klasën e VIII të arsimit fillor tetëvjeçar</i> . Shkup: MASH	М-9-ај
Markoski, B. (2010). <i>Sekiz yıllık ilköğretim VIII sınıflar için Coğrafya</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı.	М-9-тј
Маркоски, Б. (2010). <i>Географија за VIII разред осмогодишњег основног образовања</i> . Скопје: МОН.	М-9-сј

ИСТОРИЈА	КОД
Аџиевски, К., Петреска, Д., Ѓорѓиев, В., Ачкоска, В., Саракински, В. (2011). <i>Историја за VI одделение од деветогодишното образование</i> . Скопје: МОН.	И-6-мј
Axhievski, K., Petreska, D., Gjorgjiev, V, Açkoska, V., Sarakinski, V. (2011). <i>Historia për klasën VI të arsimit fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH	И-6-ај
Acievski, K., Petreska, D., Gorgiev, V., Açkoska, V., Sarakinski, V. (2011). <i>Tarih Dokuz Yıllık İlk Öğretimin okulları VI sınıfları için</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı.	И-6-тј
Аџиевски, К., Петреска, Д., Ђорѓиев, В., Ачкоска, В., Саракински, В. (2011). <i>Историја за VI разред деветогодишњег основног образовања</i> . Скопје: МОН.	И-6-сј
Бошкоски, М., Илиоски, Ј., Дервиши Н. (2016). <i>Историја за VII одделение</i> . Скопје: Просветно дело.	И-7А-мј
Boshkoski, M., Ilioski, J., Dervin, N. (2016). <i>Historia për klasën VII</i> . Shkup: Prosvetno Dello	И-7А-ај
Boşkoski, M., Ilioski, Y., Dervin, N. (2016). <i>Tarih VII sınıflar için</i> . Üsküp: Prosvetno Delo	И-7А-тј
Бошкоски, М., Илиоски, Ј., Дервиши, Н. (2016). <i>Историја за VII разред</i> . Скопје: Просветно дело	И-7А-сј
Нанески, Н., Мехмети, Б. (2006). <i>Историја за VI одделение</i> . Скопје: Свезда. (КАТ Продукција?)	И-7Б-мј
Naneski, N., Mehmeti, B. (2006). <i>Historia për klasën VI</i> . Shkup: Zvezda	И-7Б-ај

Naneski, N., Mehmeti, B. (2006). <i>Tarih VI sınıflar için</i> . Üsküp: Zvezda	И-7Б-тј
Нанески, Н., Мехмети, Б. (2006). <i>Историја за VI разред</i> . Скопље: Svezda. (КАТ Продукција?)	И-7Б-сј
Ристовски, Б., Рахими, Ш., Младеновски, С., Киселиновски, С., Чепреганов, Т. (2016). <i>Историја за VIII одделение за деветогодишно основно образование</i> . Скопје: Алби	И-8А-мј
Ristovski, B., Rahim, Sh., Mladenovski, S., Kiselinovski, S., Çeperganov, T. (2016). <i>Historia për klasën VIII të arsimit fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: Albi	И-8А-ај
Ristovski, B., Rahim, Ş., Mladenovski, S., Kiselinovski, S., Çeperganov, T. (2016). <i>Tarih Dokuz Yıllık İlk Öğretimin VIII sınıfları için</i> . Üsküp: Albi.	И-8А-тј
Ристовски, Б., Рахими, Ш., Младеновски, С., Киселиновски, С., Чепреганов, Т. (2016). <i>Историја за VIII разред деветогодишњег основног образовања</i> . Скопље: Алби.	И-8А-сј
Ачкоска, В., Ѓеоргиев, В., Шабани, Ф., Јовановски, Д. (2016). <i>Историја за VII одделение за осумгодишно основно образование</i> . Скопје: Табернакул.	И-8Б-мј
Açkoska, V., Gjeorgiev, V., Shabani, F., Jovanovski, D. (2016). <i>Historia për klasën VII të arsimit fillor tetëvjeçar</i> . Shkup: Tabernakul	И-8Б-ај
Açkoska, V., Georgiev, V., Şabani, F., Jovanovski, D. (2016). <i>Tarih Sekiz Yıllık İlk Öğretimin VII sınıflar için</i> . Üsküp: Tabernakul.	И-8Б-тј
Ачкоска, В., Ѓеоргиев, В., Шабани Ф., Јовановски, Д. (2016). <i>Историја за VII разред осмогодишњег основног образовања</i> . Скопље: Табернакул.	И-8Б-сј
Ристовски, Б., Рахими, Ш., Младеновски, С., Киселиновски, С., Чепреганов, Т. (2016). <i>Историја за VIII одделение</i> . Скопје: Алби	И-9А-мј
Ristovski, B., Rahimi, Sh., Mladenovski, S., Kiselinovski, S., Çeperganov, T. (2016). <i>Historia për klasën VIII</i> . Shkup: Albi	И-9А-мј
Ristovski, B., Rahimi, Ş., Mladenovski, S., Kiselinovski, S., Çeperganov, T. (2016). <i>Tarih VIII sınıflar için</i> . Üsküp: Albi.	И-9А-мј
Ристовски, Б., Рахими, Ш., Младеновски, С., Киселиновски, С., Чепреганов, Т. (2016). <i>Историја за VIII разред</i> . Скопље: Алби	И-9А-сј
Велковски, В., Сеиди, Х., Аљидеми, А., Ристовска, Д., Павловски, Ѓ. (2009). <i>Историја за 8 одделение</i> . Скопје: Просветно дело	И-9Б-мј
Velkovski, V., Seidi, H., Alidemi, A., Ristovska, D., Pavlovski, Gj. (2009). <i>Historia për klasën 8</i> . Shkup: Prosvetno Delo	И-9Б-ај

Velkovski, V., Seidi, H., Alidemi, A., Ristovska, D., Pavlovski, G. (2009). И-9Б-тj
Tarih 8 sınıflar için. Üsküp: Prosvetno Dello

Велковски, В., Сеиди, Х., Аљидеми, А., Ристовска, Д., Павловски, Ђ. И-9Б-сj
(2009). *Историја за 8 разред. Скопје: Просветно дело*

ЕТИКА	КОД
Темков, К. (2010). <i>Етика за VI одделение. Скопје: МОН.</i>	Е-7-мj
Temkov, K. (2010). <i>Etika për klasën VI. Shkup: MASH</i>	Е-7-aj
Temkov, K. (2010). <i>VI sınıflar için Etik. Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve bilim bakanlığı.</i>	Е-7-тj
Темков, К. (2010). <i>Етика за VI разред. Скопје: МОН.</i>	Е-7-сj

ГРАЃАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ	КОД
Угриноски, К., Василески, К. (2010). <i>Граѓанско образование за VII одделение во осумгодишното основно образование. Скопје: МОН.</i>	ГО-8-мj
Ugrinoski, K., Vasileski, K. (2010). <i>Arsimi qytetar për klasën VII të arsimit fillor tetëvjeçar. Shkup: MASH</i>	ГО-8-aj
Ugrinoski, K., Vasileski, K. (2010). <i>Sekiz yıllık ilköğretim VII sınıflar için Vatandaşlık eğitimi. Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve bilim bakanlığı.</i>	ГО-8-тj
Угриноски, К., Василески, К. (2010). <i>Граѓанско образовање за VII разред осмогодишњег основног образовања. Скопје: МОН.</i>	ГО-8-сj
Костовска Трајкова, Г., Угриновски, К., Василески, К. (2010). <i>Граѓанско образование за VIII одделение. Скопје: МОН.</i>	ГО-9-мj
Kostovska Trajkova, G., Ugrinovski, K., Vasileski, K. (2010). <i>Arsimi qytetar për klasën VIII. Shkup: MASH</i>	ГО-9-aj
Kostovska Traskova, G., Ugrinovski, K., Vasileski, K. (2010). <i>Vatandaşlık eğitimi VIII sınıflar için. Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve bilim bakanlığı.</i>	ГО-9-тj
Костовска Трајкова, Г., Угриновски, К., Василески, К. (2010). <i>Граѓанско образовање за VIII разред. Скопје: МОН.</i>	ГО-9-сj

МАТЕМАТИКА	КОД
Морисон, К. (2016). <i>Математика 6, учебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-6-мј
Morison, K. (2016). <i>Matematika 6, libër</i> . Shkup: Ars Lamina.	М-6-ај
Morison, K. (2015). <i>Matematik, 6, Ders Kitabı</i> . Üsküp: Ars Lamina	М-6-тј
Морисон, К. (2015). <i>Математика 6 (радна свеска, уџбеник)</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-6-сј
Пембертон, С., Кивлин, П., Винтерс, П. (2016). <i>Математика 7, учебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-7-мј
Pemberton, S., Kivlin, P., Winters, P. (2016). <i>Matematika 7, libër</i> . Shkup: Ars Lamina.	М-7-ај
Pemberton, S., Kivlin, P., Winters, P. (2016). <i>Matematik 7, kitap</i> . Üsküp: Ars Lamina.	М-7-тј
Пембертон, С., Кивлин, П., Винтерс, П. (2016). <i>Математика 7, уџбеник</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-7-сј
Пембертон, С., Кивлин, П., Винтерс, П. (2016). <i>Математика 8, учебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-8-мј
Pemberton, S., Kivlin, P., Winters, P. (2016). <i>Matematika 8, libër</i> . Shkup: Ars Lamina.	М-8-ај
Pemberton, S., Kivlin, P., Winters, P. (2016). <i>Matematik 8, kitap</i> . Üsküp: Ars Lamina.	М-8-тј
Пембертон, С., Кивлин, П., Винтерс, П. (2016). <i>Математика 8, уџбеник</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-8-сј
Пембертон, С., Кивлин, П., Винтерс, П. (2016). <i>Математика 9, учебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-9-мј
Pemberton, S., Kivlin, P., Winters, P. (2016). <i>Matematika 9, libër</i> . Shkup: Ars Lamina.	М-9-ај
Pemberton, S., Kivlin, P., Winters, P. (2016). <i>Matematik 9, kitap</i> . Üsküp: Ars Lamina.	М-9-тј
Пембертон, С., Кивлин, П., Винтерс, П. (2016). <i>Математика 9, уџбеник</i> . Скопје: Арс Ламина.	М-9-сј
Морисон, К. (2016). <i>Математика 6, работна тетратка</i> . Скопје: Арс Ламина.	М/РТ-6-мј
Morison, K. (2016). <i>Matematika 6, fletore pune</i> . Shkup: Ars Lamina.	М/РТ-6-ај
Morison, K. (2015). <i>Matematik 6, alıştırma defteri</i> . Üsküp: Ars Lamina.	М/РТ-6-тј

ИНФОРМАТИКА	КОД
Арсеновски, С., Лошанска Тодоровска, М., Какашевски, Ѓ. (2009). <i>Информатика за 5. одделение</i> . Скопје: МОН.	ИН-6-мј
Arsenovski, S., LoshanskaTodorevska, M., Kakashevski, Gj. (2009). <i>Informatika për klasën 5</i> . Shkup: MASH	ИН-6-ај
Arsenovski, S., Loşanska Todorevska, M., Kakaşevski, G. (2009). <i>Bilgisayar Beşinci sınıflar için</i> . Üsküp: MCEBB.	ИН-6-тј
Арсеновски, С., Лошанска Тодоровска, М., Какашевски, Ѓ. (2009). <i>Информатика за 6 разред деветгодишњег образовања</i> . Скопје: МОН.	ИН-6-сј
Ѓорѓевиќ, Д. (2010). <i>Информатика за VII одделение за деветгодишното образование</i> . Скопје: МОН.	ИН-7-мј
Gjorgjeviq, D. (2009). <i>Informatika për klasën VI të arsimit tetëvjeçar dhe për klasën VII të arsimit nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH	ИН-7-ај
Gorgevik, D. (2009). <i>Bilgisayar dersi sekiz yıllık eğitimde VI sınıflar ve dokuz yıllık eğitimde VII sınıflar için</i> . Üsküp: MCEBB.	ИН-7-тј
Ђорђевић, Д. (2014). <i>Информатика за VII разред деветгодишњег образовања</i> . Скопје: МОН.	ИН-7-сј

ПРИРОДНИ НАУКИ	КОД
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Природни науки 6, учебник</i> . Тетово: ArbëriaDesign.	ПН-6-мј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Shkencat natyrore 6, libër</i> . Tetovë: ArbëriaDesign.	ПН-6-ај
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Doğal bilimler 6, kitap</i> . Tetovo: ArbëriaDesign.	ПН-6-тј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Природне науке 6, уџбеник</i> . Тетово: ArbëriaDesign.	ПН-6-сј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Природни науки 6, работна тетратка</i> . Тетово: ArbëriaDesign.	ПН/РТ-6-мј
Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). <i>Shkencat natyrore 6, fletore pune</i> . Tetovë: ArbëriaDesign.	ПН/РТ-6-ај

Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). *Doğal bilimler 6*, ПН/РТ-6-тј *çalışma defteri*. Tetovo: ArbëriaDesign.

Hudson, T., Haigh, A., Roberts, D., Shaw, G. (2014). *Природне науке 6*, ПН/РТ-6-сј *радна свеска*. Тетово: ArbëriaDesign.

БИОЛОГИЈА	КОД
Џонс, М., Фелоус-Фриман, Д., Сенг, Д. (2016). <i>Биологија 7, учебник</i> . Тетово: ArbëriaDesign.	Б-7-мј
Jones, M., Fellowes-Freeman. D., Sang, D. (2016). <i>Biologjia 7 Libër shkollor</i> . Tetovë: ArbëriaDesign.	Б-7-ај
Jones, M., Fellowes-Freeman. D., Sang, D. (2016). <i>Bioloji 7 Ders Kitabı</i> . Tetovo: ArbëriaDesign	Б-7-тј
Џонс, М., Фелоус-Фриман, Д., Сенг, Д. (2016). <i>Биологија 7, уџбеник</i> . Тетово: ArbëriaDesign	Б-7-сј
Џонс, М., Фелоус-Фриман, Д., Сенг, Д. (2016). <i>Биологија 8, учебник</i> . Тетово: ArbëriaDesign	Б-8-мј
Jones, M., Fellowes-Freeman. D., Sang, D. (2016). <i>Biologjia 8 Libër shkollor</i> . Tetovë: ArbëriaDesign	Б-8-ај
Jones, M., Fellowes-Freeman. D., Sang, D. (2016). <i>Bioloji 8 Ders Kitabı</i> . Tetovo: ArbëriaDesign	Б-8-тј
Џонс, М., Фелоус-Фриман, Д., Сенг, Д. (2016). <i>Биологија 8, уџбеник</i> . Тетово: ArbëriaDesign	Б-8-сј
Џонс, М., Фелоус-Фриман, Д., Сенг, Д. (2016). <i>Биологија 8, учебник</i> . Тетово: ArbëriaDesign	Б-9-мј
Jones, M., Fellowes-Freeman. D., Sang, D. (2016). <i>Biologjia 8 Libër shkollor</i> . Tetovë: ArbëriaDesign	Б-9-ај
Jones, M., Fellowes-Freeman. D., Sang, D. (2016). <i>Bioloji 8 Ders Kitabı</i> . Tetovo: ArbëriaDesign	Б-9-тј.
Џонс, М., Фелоус-Фриман, Д., Сенг, Д. (2016). <i>Биологија 8, уџбеник</i> . Тетово: ArbëriaDesign	Б-9-сј

ФИЗИКА	КОД
Џонс, М., Фелоус-Фриман, Д., Сенг, Д. (2016). <i>Физика 8, учебник</i> . Тетово: ArbëriaDesign	Ф-8-мј
Jones, M., Fellowes-Freeman. D., Sang, D. (2016). <i>Fizik 8 Libër</i> . Tetovë: ArbëriaDesign	Ф-8-ај
Jones, M., Fellowes-Freeman. D., Sang, D. (2016). <i>Fizik 8 Ders Kitabı</i> . Tetovo: ArbëriaDesign	Ф-8-тј
Џонс, М., Фелоус-Фриман, Д., Сенг, Д. (2016). <i>Физика 8, уџебник</i> . Тетово: ArbëriaDesign	Ф-8-сј
Џонс, М., Фелоус-Фриман, Д., Сенг, Д. (2016). <i>Физика 9, учебник</i> . Тетово: ArbëriaDesign	Ф-9-мј
Jones, M., Fellowes-Freeman. D., Sang, D. (2016). <i>Fizik 9 Libër</i> . Tetovë: ArbëriaDesign	Ф-9-ај
Jones, M., Fellowes-Freeman. D., Sang, D. (2016). <i>Fizik 9 Ders Kitabı</i> . Tetovo: ArbëriaDesign	Ф-9-тј
Џонс, М., Фелоус-Фриман, Д., Сенг, Д. (2016). <i>Физика 9, уџебник</i> . Тетово: Arbëria Design	Ф-9-сј

ХЕМИЈА	КОД
Форбс, Д., Фосбери, Р., Фулик, Е., Њуман, В., Норис, Р., Рајан, Л. (2016). <i>Хемија 8, учебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	Х-8-мј
Forbes, D., Fosbery, R., Fullick, A., Newman. V., Norris, R., Ryan, L. (2016). <i>Kimia 8, libër mësimor</i> . Shkup: Ars lamina.	Х-8-ај
Forbes, D., Fosbery, R., Fullick, A., Newman. V., Norris, R., Ryan, L. (2016). <i>Kimya 8, ders kitabı</i> . Üsküp: Ars Lamina.	Х-8-тј
Форбс, Д., Фосбери, Р., Фулик, Е., Њуман, В., Норис, Р., Рајан, Л. (2016). <i>Хемија 8, уџебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	Х-8-сј
Норис, Р., Рајан, Л. (2016). <i>Хемија 9, учебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	Х-9-мј
Norris, R., Ryan, L. (2016). <i>Kimia 9, libër mësimor</i> . Shkup: Ars Lamina.	Х-9-ај
Norris, R., Ryan, L. (2016). <i>Kimya 9, ders kitabı</i> . Üsküp: Ars Lamina.	Х-9-тј
Норис, Р., Рајан, Л. (2016). <i>Хемија 9, уџебник</i> . Скопје: Арс Ламина.	Х-9-сј

ЛИКОВНО ОБРАЗОВАНИЕ	КОД
Николоска Нанаевска, М., Нанаевски, Н. (2011). <i>Ликовно образование за 6 одделение</i> . Скопје: МОН.	ЛО-6-мј
Nikolloska Nanevska, M., Nanaevski, N. (2011). <i>Arsimi figurativ 6 klasën</i> . Shkup: MASH.	ЛО-6-ај
Nikolloska Nanevska, M., Nanaevski, N. (2011). <i>6 Sınıf Resim Eğitimi</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti eğitim ve bilim bakanlığı.	ЛО-6-тј
Николоска Нанаевска, М., Нанаевски, Н. (2011). <i>Ликовно образовање за 6. разред деветогодишњег основног образовања</i> . Скопље: МОН.	ЛО-6-сј
Цветкоска Панова, А., Дамјаноска Наумоска, А. (2008). <i>Ликовно образование за шесто одделение на основното осмогодишно образование</i> . Скопје: Топер.	ЛО-7А-мј
Cvetkova Panova, A., Damjanoska Naumoska, A. (2008). <i>Arsimi figurativ për klasën e gjashtë të arsimit fillor tetëvjeçar</i> . Shkup: Toper	ЛО-7А-ај
Tsvetkova Panova, A., Damyanoska Naumoska, A. (2008). <i>Sekiz yıllık ilk öğretimin altıncı sınıfları için Resim Eğitimi</i> . Üsküp: Toper.	ЛО-7А-тј
Цветкова Панова, А., Дамјаноска Наумоска, А. (2008). <i>Ликовно образовање за шести разред осмогодишњег основног образовања</i> . Скопље: Топер.	ЛО-7А-сј
Ордев, Д. (2009). <i>Ликовно образование за 6 одделение</i> . Скопје: Просветно дело.	ЛО-7Б-мј
Ordev, D. (2009). <i>Arsimi i artit figurativ për klasën e 6</i> . Shkup: Prosvetno dello sha.	ЛО-7Б-ај
Ordev, D. (2009). <i>6 Sınıflar için Resim Eğitimi</i> . Üsküp: Prosvetno delo.	ЛО-7Б-тј
Ордев, Д. (2009). <i>Ликовно образовање за 6 разред</i> . Скопље: Просветно дело.	ЛО-7Б-сј
Ордев, Д. (2009). <i>Ликовно образование за 7 одделение</i> . Скопје: МОН.	ЛО-8-мј
Ordev, D. (2009). <i>Arti figurativ për klasën e 7 arsimit fillor tetëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	ЛО-8-ај
Ordev, D. (2009). <i>Sekiz yıllık ilköğretim 7. sınıflar için resim eğitimi</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti eğitim ve bilim bakanlığı.	ЛО-8-тј
Ордев, Д. (2009). <i>Ликовно образовање за 7 разред осмогодишњег основног образовања</i> . Скопље: МОН.	ЛО-8-сј
Ордев, Д., Ордев, А. (2010). <i>Ликовно образование за 9 одделение</i> . Скопје: МОН.	ЛО-9-мј

- Ordev, D., Ordev, A. (2010). *Arsimi i artit figurativ për klasën e 8*. Shkup: MASH. ЛО-9-aj
- Ordev, D., Ordev, A. (2010). *Resim eđitimi 8 sinif*. Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti eğitim ve bilim bakanlığı'nın. ЛО-9-тј
- Ордев, Д., Ордев, А. (2011). *Ликовно образовање за 8 разред*. Скопље: МОН. ЛО-9-сј

МУЗИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ	КОД
Димова, С., Ангеловска, В., Васиќ-Стефановска, М. (2011). <i>Музичко образование за VI одделение на деветгодишно основно образование</i> . Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.	МО-6-мј
Dimova, S., Angelovska, V., Vasiq-Stefanovska, M. (2011). <i>Arsimi muzikor për klasën VI të arsimit fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH.	МО-6-aj
Dimova, S., Angelovska, V., Vasik-Stefanovska, M. (2011). <i>Dokuz yıllık ilköğretim VI sınıflara Müzik Eğitimi</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve bilim bakanlığı.	МО-6-тј
Димова, С., Ангеловска, В., Васић-Стефановска, М. (2011). <i>Музичко образовање за VI разред деветогодишњег основног образовања</i> . Скопље: МОН.	МО-6-сј
Маџарова-Андонова, В. (2009). <i>Музичко образование за VI одделение</i> . Скопје: Просветно дело АД.	МО-7А-мј
Maxharova-Andonova, V. (2009). <i>Arsimi muzikor për klasën VI</i> . Shkup: Prosvetno Dello AD.	МО-7А-aj
Macarova-Andonova, V. (2009). <i>Müzik Eğitimi VI sınıflar için</i> . Üsküp: Prosvetno Delo AD.	МО-7А-тј
Маџарова-Андонова, В. (2009). <i>Музичко образовање за VI разред</i> . Скопље: Просветно дело АД.	МО-7А-сј
Ангеловска, В., Васиќ-Стефановска, М. (2008). <i>Музичко образование за VII одделение во деветгодишно основно образование</i> . Скопје: Студио Круг.	МО-7Б-мј
Angelovska, V., Vasiq-Stefanovska, M. (2008). <i>Arsimi muzikor për klasën VII të arsimit fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: Studio Krug	МО-7Б-aj

Angelovska, V., Vasik-Stefanovska, M. (2008). <i>Dokuz yıllık ilköğretim VII sınıflara Müzik Eğitimi</i> . Üsküp: Studio Krug	МО-7Б-тj
Ангеловска, В., Васић-Стефановска, М. (2008). <i>Музичко образовање за VII разред деветгодишњег основног образовања</i> . Скопље: Студио Круг.	МО-7Б-сj
Димова, С., Ангеловска, В., Васиќ-Стефановска, М. (2010). <i>Музичко образование за VII отделение осумгодишно образование</i> . Скопје: МОН.	МО-8-мj
Dimova, S., Angelovska, V., Vasiq-Stefanovska, M. (2010). <i>Arsimi muzikor për klasën VII të arsimit fillor tetëvjeçar</i> . Shkup: MASH	МО-8-аj
Dimova, S., Angelovska, V., Vasik-Stefanovska, M. (2010). <i>Müzik Eğitimi Sekiz yıllık ilköğretim VII sınıflara</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve bilim bakanlığı.	МО-8-тj
Димова, С., Ангеловска, В., Васић-Стефановска, М. (2011). <i>Музичко образовање за VII разред осмогодишњег основног образовања</i> . Скопље: МОН.	МО-8-сj
Димова, С., Ангеловска, В., Васиќ-Стефановска, М. (2010). <i>Музичко образование за VIII отделение осумгодишно основно образование</i> . Скопје: МОН.	МО-9-мj
Dimova, S., Angelovska, V., Vasiq-Stefanovska, M. (2010). <i>Arsimi muzikor për klasën VIII të arsimit fillor tetëvjeçar</i> . Shkup: MASH	МО-9-аj
Dimova, S., Angelovska, V., Vasik-Stefanovska, M. (2010). <i>Sekiz yıllık ilköğretim VIII sınıflara Müzik Eğitimi</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve bilim bakanlığı.	МО-9-тj
Димова, С., Ангеловска, В., Васиќ-Стефановска, М. (2014). <i>Музичко образовање за IX разред</i> . Скопље: МОН.	МО-9-сj

ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ОБРАЗОВАНИЕ	КОД
Поповски, П. (2011). <i>Физичко и здравствено образование за VI отделение во деветгодишното образование</i> . Скопје: МОН	Ф30-6-мj
Popovski, P. (2011). <i>Arsim fizik dhe shëndetësor për klasën VI në arsimin nëntëvjeçar</i> . Shkup: MASH	Ф30-6-аj
Popovski, P. (2011). <i>Beden ve sağlık eğitimi ilköğretim dokuz yıllık eğitiminde VI-cı sınıflar için</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve bilim bakanlığı.	Ф30-6-тj

Поповски, П. (2011). <i>Физичко и здравствено образование за VI разред деветгодишњег образовања</i> . Скопље: МОН	Ф30-6-сј
Павловски, З. (2011). <i>Физичко и здравствено образование за VII одделение во осумгодишното образование</i> . Скопје: Просветно дело	Ф30-7-мј
Pavlovski, Z. (2011). <i>Arsim fizik dhe shëndetësor për klasën VII të arsimit fillor tetëvjeçar</i> . Shkup: Prosvetno dello	Ф30-7-ај
Pavlovski, Z. (2011). <i>Beden ve sağlık eğitimi ilköğretim sekiz yıllık eğitiminde VII sınıflar için</i> . Üsküp: Prosvetno delo	Ф30-7-тј
Павловски, З. (2011). <i>Физичко и здравствено образование за VII разред осмогодишњег образовања</i> . Скопље: МОН	Ф30-7-сј
Карапанџевски, М., Белческа-Карапанџевска, Л. (2010). <i>Физичко и здравствено образование за VII одделение во осумгодишното образование</i> . Скопје: МОН.	Ф30-8-мј
Karapanxhevski, M., Belçeska-Karapnxheska, L. (2010). <i>Arsim fizik dhe shëndetësor për klasën VII të arsimit fillor tetëvjeçar</i> . Shkup: MASH	Ф30-8-ај
Karapancevski, M., Belçeska-Karapancevska, L. (2010). <i>Beden ve sağlık eğitimi ilköğretim sekiz yıllık eğitiminde VII sınıflar için</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve bilim bakanlığı.	Ф30-8-тј
Карапанџевски, М., Белческа-Карапанџевска, Л. (2010). <i>Физичко и здравствено образование за VII разреду у осмогодишњем образовању</i> . Скопље: МОН.	Ф30-8-сј
Карапанџевски, М., Белческа-Карапанџевска, Л. (2010). <i>Физичко и здравствено образование за VIII одделение во осумгодишното образование</i> . Скопје: МОН.	Ф30-9-мј
Karapanxhevski, M., Belçeska-Karapnxheska, L. (2010). <i>Arsim fizik dhe shëndetësor për klasën VIII të arsimit fillor tetëvjeçar</i> . Shkup: MASH	Ф30-9-ај
Karapancevski, M., Belçeska-Karapancevska, L. (2013). <i>Sekiz yıllık ilköğretim okullarında VIII sınıflar için Beden ve sağlık eğitimi</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve bilim bakanlığı.	Ф30-9-тј
Карапанџевски, М., Белческа-Карапанџевска, Л. (2010). <i>Физичко и здравствено образование за VIII разреду у осмогодишњем образовању</i> . Скопље: МОН.	Ф30-9-сј

ТЕХНИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ	КОД
Николовски, Б. (2011). <i>Техничко образование за 6 одделение во деветгодишното основно образование</i> . Скопје: МОН.	ТО-6-мј

Nikollovski,B.(2011). *Arsimi teknik për klasën VI të arsimit fillor nëntëvjeçar*. Shkup: MASH. TO-6-aj

Nikolovski,B.(2011). *Teknik eđitimi altıncı sınıflar için dokuz yıllık ilköğretim okulları*. Üskü: MCEBB. TO-6-tj

Николовски,Б.(2011). <i>Техничко образовање за шести разред деветгодишњег основног образовања</i> . Скопље: МОН.	TO-6-cj
--	---------

ЈАЗИК И КУЛТУРА НА ВЛАСИТЕ-ИЗБОРЕН	КОД
------------------------------------	-----

Mitreva,Z., Costova,V.,Mihailova.I.(2011). <i>Limbash i cultura a Armănjlori clasa VI nuanj educatci i primară</i> . Scopia: MON .	ЈКВ-6
--	-------

ЈАЗИК И КУЛТУРА НА БОШЊАЦИТЕ	КОД
------------------------------	-----

Redžić, A., Đulsuma Dacić, R. (2011). <i>Jezik i kultura bošnjaka za 6. razred devetgodišnje osnovne škole</i> . Skoplje: Ministarstvo obrazovanja i nauke Republike Makedonije.	ЈКБ-6
--	-------

АЛБАНСКИ ЈАЗИК И КНИЖЕВНОСТ	КОД
-----------------------------	-----

Hamiti, A., Hamiti, I. (2011). <i>Gjuhë shqipe për klasën e VI të arsimit fillor nëntëvjeçar</i> . Shkup: Ministria e Arsimit dhe Shkencës e Republikës së Maqedonisë	AJK-6И
---	--------

Hamiti, A., Hamiti, I. (2009). <i>Gjuhë shqipe për klasën e VI të arsimit fillor nëntë vjeçar</i> . Shkup: Prosvetno Dello	AJK-7И
--	--------

Hamiti, A., Hamiti, I. (2006). <i>Gjuhë shqipe për klasën e VII (lëndë zgjedhore)</i> . Shkup: ProsvetnoDello	AJK-8И
---	--------

Idrizi, Xh. (2006). <i>Gjuhë shqipe për klasën e VIII (Lëndë zgjedhore)</i> . Shkup: Prosvetno Dello	AJK-9И
--	--------

ЗАПОЗНАВАЊЕ СО РЕЛИГИИТЕ	КОД
Шотаровска, Б., Ѓеоргиевска, Т. (2010). <i>Запознавање со религиите за петто одделение</i> . Скопје: МОН.	ЗР-6-мј
Shotarovska, B., Gjeorgieva, T. (2010). <i>Njohja me religjionet për klasën e pestë</i> . Shkup: MASH	ЗР-6-aj
Şotarovska, B., Georgieva, T. (2014). <i>Dinleri tanıyalım VI sınıflar için</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı.	ЗР-6-тј

ЕТИКА ВО РЕЛИГИИТЕ	КОД
Златевски, П. (2010). <i>Етика во религиите, учебник за V одделение</i> . Скопје: МОН.	ЕР-6А-мј
Zlateski, P. (2014). <i>Dinlerde ahlâk altncı sınıflar için okuma kitabı</i> . Üsküp: MCEBB.	ЕР-6А-тј
Ramadani, N. (2010). <i>Etika e religjioneve për klasën e V</i> . Shkup: MASH.	ЕР-6Б-aj

КЛАСИЧНА КУЛТУРА ВО ЕВРОПСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА	КОД
Јањатова Димовска, В., Томовска, В. (2010). <i>Класичната култура во Европската цивилизација</i> . Скопје: МОН.	ККЕЦ-6-мј
Janjatova Dimovska, V., Tomovska, V. (2010). <i>Kultura klasike në civilizimin Evropian</i> . Shkup: MASH	ККЕЦ-6-aj
Yanyatova Dimovska, V., Tomovska, V. (2010). <i>Sekiz yıllık eğitim sistemi ile beşinci sınıflar ve dokuz yıllık eğitim sistemi ile altıncı sınıflar için Avrupa medeniyetinde klasik kültür</i> . Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve bilim bakanlığı.	ККЕЦ-6-тј